

O‘zbekiston Respublikasi
Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi

Toshkent kimyo-texnologiya instituti

G.S.KELDIYOROVA, L.A.BOYMUXAMEDOVA, N.A.ABLAYEVA

O‘zbek tili

rus guruhi talabalari uchun

uslubiy qo‘llanma

Toshkent-2009

Rus guruhlari uchun mo'ljallangan „O'zbek tili” uslubiy qo'llanmasi fanning ishchi o'quv dasturi va o'quv rejasiga muvofiq ishlab chiqildi.

Tuzuvchilar: TKTI “Tillar” kafedrasini mudiri, f.f.n., dotsent G.S.Keldiyorova, katta o'qituvchi L.A.Boymuhamedova, o'qituvchi N.A.Ablayeva

Taqrizchi: TKTI “Tillar” kafedrasini katta o'qituvchisi Sh.A.Komilova

Rus guruhlari uchun mo'ljallangan „O'zbek tili” uslubiy qo'llanmasi “MvaKP” fakulteti Ilmiy-uslubiy Kengashining 2009-yil 1 iyuldagi 12-sonli majlisida nashrga tavsiya etildi.

Kirish

“Kadrlar tayyorlash milliy dasturi” talabiga muvofiq oliy maktabda barcha fanlar kabi, til fanini o‘qitishda ham tub o‘zgarishlar ro‘y berayapti.

Ta’limning oliy bosqichida o‘zbek tilini o‘qitishning mazmuni yanada takomillashtiriladi.

Hozirgi kunda o‘zbek tilining ijtimoiy mavqei tobora ortib borayotganligi, lotin yozuviga asoslangan yangi o‘zbek alifbosi va imlo qoidalarining joriy etilganligi, ish yuritishda to‘liq davlat tiliga o‘tilayotganligi barcha mutaxassislarning, millatidan qat’i nazar, o‘zbek tilini puxta egallashlarini taqozo etmoqda.

O‘zbek tilini ikkinchi til sifatida o‘qitish tamoyillari, mazmuni va uslubini o‘zgartirib, o‘zbek tilini o‘rganish jarayonini tezlashtirish, talabalarning o‘rta maktabda, akademik litsey va kollejlarda olgan bilimlarini chuqurlashtirish, takomillashtirish bilan birga mutaxassislik bilan bog‘liq bo‘lgan nutqiy ko‘nikmalarni hosil qilish, o‘zbek tilining boy imkoniyatlaridan o‘z mutaxassisligi bo‘yicha foydalanish, fikrni to‘g‘r, aniq, mantiqli ifoda etishga o‘rganish ko‘zda tutiladi. Shularni nazarda tutib, amaldagi uslubiy qo‘llanma grammatik tamoyilga emas, nutqiy ko‘nikmalarni shakllantirishga yo‘naltirilgan kommunikativ tamoyilga asoslanib tuzildi.

Uslubiy qo‘llanma birinchi o‘ringa asosiy mavzu sifatida nutqiy mavzularning qo‘yilishi bilan ham farqlanadi. Grammatik bilimlar fikr ifodalash vositasi bo‘lib, asosiy maqsadning amalga oshishiga xizmat qiladi.

Har bir darsda umumiy mavzu asosida matn berildi. Dars matndagi tayanch so‘z va so‘z birikmalarini aniqlab, ularning ma’nosini izohlashdan boshlanadi. Asosiy e’tibor matn ustida ishlashga, matn tuzishga qaratildi. Har bir darsda topshiriqlar, savol-javob, mashqlar berildi. Mavzuga oid grammatik bilimlarni o‘qituvchi izoh tarzida anglatishi, xatolarni tuzatishi, mavzu matni tilida qo‘llanish xususiyatini ochib berishi mumkin.

Bu esa talabalarni o‘zbek tilida mustaqil fikrlash, til materiali vositasini nutqda mustaqil qo‘llashga o‘rgatishga yordam beradi.

Umumiy mavzularga, o‘zbek adabiyoti, milliy, madaniy qadriyatlarga oid materiyallar nutq o‘rganish vositasi sifatida xizmat qiladi.

Shuningdek, davlat tilida ish yuritish, suhbat, bahslashuv orqali mustaqil yozma ishlarni uyushtirish, matn tuzdirish talabalarning ixtisosligiga ko‘ra belgilanadi.

Darslikka ilova qilib o‘qish uchun qo‘shimcha materiallar berildi.

1 – dars

Umumiy mavzu: O‘zbekiston – mustaqil davlat

Nutqiy mavzu: Mustaqillik bayrami

Bugun O‘zbekistonda katta bayram. Mustaqillik maydonida ulkan shodiyonalar bilan o‘zbekistonliklarning eng sevimli bayrami - Mustaqillik kuni nishonlanmoqda. 1991-yil 1-sentabr o‘zbek xalqi tarixida unutilmas sana bo‘lib qoldi. Shu kuni o‘zbek xalqi o‘zining asriy orzusi – mustaqillikka erishdi. Oz vaqt ichida O‘zbekistonni mustaqil davlat sifatida dunyoning 120 dan ortiq mamlakati e’tirof etdi. 1992-yil 2-mart kuni O‘zbekiston BMT a’zosi bo‘ldi. Mustaqil O‘zbekistonda ro‘y bergan o‘zgarishlar: fan-texnika, tibbiyot, madaniyat, umuman, hamma-hamma soha, yo‘nalishdagi yutuqlarimizning dovrug‘i butun olamga tarqaldi. Paxta, neft va oltindek boyliklarimiz o‘z qolimizga tegdi.

O‘zbekistonda turli davlatlardan kelgan investorlar, katta-katta ishbiarmonlar har xil bitim, shartnomalar tuzib ish boshladilar, turli qo‘shma korxonalar barpo etildi. Ko‘plab o‘zbekistonlik talabalar chet davlatlarda tahsil olishmoqda.

O‘zbekistonda ulkan qurilishlar amalga oshirildi va amalga oshirilmoqda, O‘zbekiston ko‘rkiga ko‘rk qo‘shib turuvchi zamonaviy osmono‘par binolar, turli xil savdo, dam olish, ovqatlanish, sport inshootlari ko‘plab qurilmoqda.

Mustaqillik maydonidagi bayram tomoshalarini kuzatar ekanmiz, xayolimizdan beixtiyor mana Shu so‘zlar o‘tadi: “Biz, yoshlar qanday millatga mansubligimigdan qat’iy nazar, o‘z mustaqilligimizni, yurtimizni hech kimga bermay, asrab-avaylab qadriga yetamiz. Kelajakda o‘z xalqimizga munosib inson bo‘lib yetishamiz va xalq farovonligi yo‘lida xizmat qilamiz”.

Matn yuzasidan topshiriqlar

Tayanch so‘z va so‘z birikmalarini eslab qoling: *O‘zbekiston, katta bayram, mustaqillik maydoni, asriy orzu, mustaqil davlat, qo‘shma korxonalar, chet davlatlar, ulkan qurilishlar, munosib inson.*

1. Matnni o‘qing va mazmunini so‘zlab bering.
2. Matn mazmuni asosida savollarga javob bering.
 - a) O‘zbekiston Respublikasi qachon mustaqillikka erishdi?
 - b) O‘zR qaysi sanada BMTga a’zo bo‘lgan?
 - d) O‘zbekistonda hozirgi kunda qanday qo‘shma korxonalar ish yuritmoqda?
 - e) O‘zbekistonda qanday inshootlar qurilmoqda?
 - f) O‘zbekiston yoshlari qanday maqsadlar yo‘lida harakat qilmoqdalar?
3. Berilgan so‘zlarni to‘g‘ri joylashtirib gap tuzing:
 - a) mustaqillik, O‘zbekistonning, xalqi, uchun, ahamiyatga ega, juda, muhim;

- b) shahar va qishloqlari, O‘zbekistonning, chiroy ochmoqda, kundankunga;*
- d) O‘zbekiston, a‘zo bo‘lganidan, so‘ng, BMTga, tan oldi, uni, 120 dan ortiq, mamlakat;*
- e) yoshlari, O‘zbekiston, o‘z yurtini, xalqni, asrab-avaylaydilar;*
- f) mustaqillik maydonida, o‘zbekistonliklar, va mehmonlar, bayram qiladilar, katta, bilan, shodiyonalar.*
4. Matnni lug‘at yordamida rus tiliga tarjima qiling.
5. “O‘zbek tili – davlat tili” mavzusida kichik insho yozing.

Mustaqillik – muqaddas ne‘mat

Muhammad Yusuf, O‘zbekiston xalq shoiri:

-Mustaqillik, eng avvalo, ruhimni qaytarib berdi. Qolaversa, tilimni, dinimni, millatimning faxri bo‘lgan buyuk ajdodlarimni qaytarib berdi. Ba‘zi odamlar hamon mustaqillikni osmondan tushdi deb o‘ylashadi. Go‘yoki xuddi Shunday bo‘lishi kerakdek, Mustaqillik – ulug‘ ne‘mat, muqaddas ne‘mat. Mustaqillikning qadriga yetmasak, farzandlarimizga jabr qilgan bo‘lamiz. Mustaqillikni himoya qilish deganda, men avvallo, o‘z nomusim, oriyatim, farzandlarim, onam, singlarimni himoya qilish deb tuShunaman.

- a) mustaqillik yoshlarga nima berdi?
- b) O‘z fikrlaringizni qo‘shib, matnni so‘zlab bering.
- c) gaplaringizni yozing.

Bilib oling va yodda tuting!

1989-yil 21-oktabr – O‘zbek tiliga davlat tili maqomi berilgan kun.

1991-yil 31-avgust – O‘zbekiston Respublikasining davlat mustaqilligi e‘lon qilindi.

1991-yil 1-sentabr – Mustaqillik bayrami kuni.

2-dars

Umumiy mavzu: O‘zbekiston – mustaqil davlat

Nutqiy mavzu: Shu aziz Vatan barchamizniki

Men o‘zbek millatiga mansub emasman, ammo taqdir taqazosi bilan O‘zbekistonda dunyoga kelib, Shu yerda voyaga yetganman. Shuning uchun O‘zbekistonni ona Vatanim sifatida sevaman va ardoqlayman. Vatan deb atalmish bu ko‘hna zamin mustaqillik tufayli yana ham chiroy ochdi. Butun dunyoga yuz tutdi. Vatan so‘zi hech qachon bugungidek mag‘rur jaranglamagan. O‘zbekistonliklar o‘z Vatanini doimo e‘zozlab kelganlar, uning har bir qarich tuprog‘ining qadriga yetganlar. Shunday ekan, Vatanni xuddi ota-onani sevgan kabi sevmog‘ kerak. Uning ozodligi, pokligi uchun kurashmog‘ zarur. Kelajakda O‘zbekiston jahonga mashhur va ma‘lum, iqtisodiyoti qudratli, yuksak madaniyatli buyuk davlat bo‘ladi. Bunga ishonchimiz komil.

Bugungi O‘zbekiston bilan ham har qancha faxrlansak arziydi. Men har tong Toshkentning go‘zalligi, fayzi bilan zavqlanaman. G‘zimga o‘xshash minglab talabalar qatorida o‘quv yurtimga shoshilaman. Qalbim faxr-iftixorga to‘ladi. "O‘zbekiston" milliy bog‘idagi Alisher Navoiy, Amir Temur xiyobonidagi Amir Temur haykalini ziyorat qilar ekanman, Shunday bobolarim borligidan mag‘rurlanaman. Toshkentdagi Mustaqillik maydoni, Turkiston, Xalqlar do‘stligi saroyi kabi inshootlardan olam-olam zavq-shavq olaman. Shu aziz Vatan – O‘zbekiston barcha-barchamizniki ekan, uning har bir sarhadini yomon ko‘zlardan asrash bizning burchimiz bo‘lmog‘i kerak. Vatan tinchligi, osoyishtaligi, farovonligi yo‘lida jonimizni ham ayamastligimiz zarur. Zero, Vatanimiz bir, taqdirimiz birdir.

Matn yuzasidan topshiriqlar:

Tayanch so‘z va so‘z birikmalarini eslab qoling: *o‘zbek millati, voyaga yetmoq, ona Vatanim, qadriga yetmoq, buyuk davlat, milliy bog‘, mag‘rurlanmoq, yomon ko‘zlardan asrash*

1. Matnni o‘qing.
2. Matndan quyidagi so‘z va so‘z birikmalarini o‘zbek tiliga tarjima qiling.

<i>Я не узбек (узбечка)</i>	<i>гордо звучит</i>
<i>люблю и ценю</i>	<i>ее свобода</i>
<i>древняя земля</i>	<i>чистота</i>
<i>получило признание</i>	<i>великое государство</i>
<i>получаю удовольствие</i>	<i>наша Родина Узбекистан</i>

3. Matnni lug‘at yordamida rus tiliga tarjima qiling.
4. Quyidagi savollarga javob bering.

- a) siz nima uchun O‘zbekistonni sevasiz va ardoqlaysiz?
- b) O‘zbekistonliklar o‘z Vatanini e‘zozlab kelganlarmi?
- d) kelajakda O‘zbekiston qanday davlat bo‘ladi?

e) O‘zbekiston mustaqilligini mustahkamlash uchun nimalar qilishni zarur deb hisoblaysiz?

5. "Men nechun sevaman O‘zbekistonni?" mavzusida suhbat tuzing.

O‘zbek alifbosi

*Aa, Bb, Dd, Ee, Ff, Gg, Hh, Ii, Jj, Kk, Ll,
Mm, Nn, Oo, Pp, Qq, Rr, Ss, Tt, Uu, Vv, Xx, Yy,
Zz, O‘o‘, G‘g‘, Sh sh, Ch ch, Ng ng, ‘(tutuq belgisi).*

O‘zbek tilida 6 ta unli tovush bor:

a, o, i, u, e, o‘.

23 ta undosh tovush bor:

b, d, f, g, h, j, k, l, m, n, p, q, r, s, t, v, x, y, z, g‘, sh, ch, ng

Ulardan: *b, v, g, d, j, y, ng, g‘, z* tovushlari jarangli;

p, s, t, f, sh, k, ch, x, q tovushlari jarangsiz;

m, n, l, r tovushlari esa sonarlar hisoblanadi.

1-mashq. Quyidagi so‘zlarni o‘qing, ulardagi unli talaffuziga e‘tibor bering

a	o	u	o‘	e
ana	oftob	u	o‘qi	ega
taxta	xona	bu	oqituvchi	echki
deraza	savol	kuch	xo‘p	ertak
talaba	devor	uka	osmono‘par	elak

ye	i	yo	yu	ya
yel	ibora	yozuv	yuvmoq	yagona
yelim	irodali	yoz	yuz	yaylov
yelka	ijara	kuyov	yuk	yakka
yeng	ijobiy	yolg‘on	yuksak	yashin
yer	ilon	yomon	buyum	yashil

2-mashq. Quyidagi o‘zbekcha va ruscha so‘zlarni qiyoslab o‘qing, “u” va “o” tovushlarning har ikki tilda talaffuziga ahamiyat bering.

O'zbekcha	Ruscha
Supa	Супа
Tut	Тут
Gul	Гул
Sud	Суд
Pud	Пуд
Tom	Том
Ibo	Ибо

3-mashq. Nuqtalar o'rniga kerakli unlilarni qo'yib yozing.

1. Bug...ngi ishni ...rtaga q...yima. (Maqol). 2. Bog'...mizda ...lma, o'r...k, shaft...li, olx...ri va boshqa t...rli m...valar o's...di. 3. B...z ushbu yang... o'q...v yil... uch...n kitob-daf...rlarn... tayyorlab qo'yd...k. 4. O'zbekistonda b...lbul, ch...mchuq, q...rg'a, m....sicha singari q...shlar j...da ko'p.

4-mashq. Quyidagi so'zlarni o'zbek tiliga tarjima qiling, “o'” tovushining yozilishiga e'tibor bering. Ular ishtirokida gaplar tuzing.

Играть, проходить, четыре, десять, дес, растение, правый, строить, товарищ, удобрение, думать, изменчивый, смерть, яма, косить, та девочка.

5-mashq. Jarangli undosh bilan boshlangan so'zlarni birinchi ustunga, jarangsiz undosh bilan boshlangan so'zlarni ikkinchi ustunga yozing.

Namuna: Jarangli Jarangsiz
voha havas

voha, havas, paxta, do'ppi, dastro'mol, tut, somsa, zirak, shaftoli, ipak, sholi, chumoli, koptok, gulzor, tutzor, go'zal, xirmon, g'uncha, ziyrak, chumchuq, kaptar, xursand, deraza, devor, kitob.

6-mashq. So'zlarni o'qing, ”j” tovushining 2 xil turini ajratib aytib bering.

jurnal, juda, jar, jim, jazo, javob, jiyda, jiyon, majlis, joy, ajab, byudjet, peyzaj, pasajir, hujjat, ehtiyoj, juma.

7-mashq. N+g va “ng” tovushlarini farqlab aytib bering. Misollarni daftaringizga ko'chirib oling va rus tiliga tarjima qiling.

alanga	gung	oldinga	tanglay
menga	gurung	o'ngga	so'ngra
senga	eng	jangga	ko'ngil
unga	yengil	zangori	rang

8-mashq. Quyidagi so'z va so'z birikmalarini o'zbek tiliga yozma tarjima qiling. “h” va “x” tovushlarini to'g'ri talaffuz qiling hamda yozilishini eslab qoling.

Родинка, народ, покупатель, конец, характер, известие, опасность, представляю, доброе утро, ты мне мешаешь, кинжал, скупой, большой, письмо, сквер, сотрудник, женщина, итог, любитель, хадисы, хадж, шутка, удивляться, выговор, судья, честный человек, кошелек, штурм, баня, военный, мое право, запах, индус, обман.

Matnни o‘zbek tiliga yozma tarjima qiling.

Узбекистан - моя Родина

Узбекистан – многонациональная страна. Здесь проживает более 100 наций. В то время как в другие регионах неспокойно, в Узбекистане достигнуто национальное согласие. Все народности Узбекистана живут в мире, согласии и дружбе. На нашей земле уважают народные традиции и отношение к каждой нации особенное. А ведь всем хорошо известно, что когда возрождаются национальные ценности, возрастает роль культурного наследия народа. Уважать язык, культуру, традиции народа – это значит уважение к каждому представителю этой нации. В многонациональном Узбекистане следуют именно этим принципам.

3 - dars

Umumiy mavzu: O‘zbekiston – yagona Vatan.

Nutqiy mavzu: O‘zbekiston Respublikasining davlat ramzlari

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASINING DAVLAT BAYROG‘I

O‘zbekiston Respublikasining Davlat Bayrog‘i O‘zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining navbatdan tashqari o‘tkazilgan VII sessiyasida 1991-yil 18-noyabr kuni tasdiqlangan.

1. Bayroqdagi moviy rang tiriklik mazmuni aks etgan mangu osmon va obihayot ramzidir. Timsollar tilida bu - yaxshilikni, donishmandlikni, halollikni, shon-shuhrat va sadoqatni bildiradi.

2. Bayroqdagi oq rang poklik, beg‘uborlik, soflikni, orzu va xayollar tozaligi, ichki go‘zallikka intilishning timsolidir.

3. Yashil rang – tabiatning yangilanish ramzi. U ko‘pgina xalqlarda navqironlik, umid va shodumonlik timsoli hisoblanadi.

4. Qizil chiziqlar vujudimizda jo‘shib oqayotgan hayotiy qudrat irmoqlaridir.

5. Navqiron yarimoy tasviri bizning tarixiy an‘analarimiz bilan bog‘liq. Ayni paytda qo‘lga kiritilgan mustaqilligimiz ramzidir.

6. Davlat bayrog‘imizdagi o‘n ikki yulduz tasvirini o‘zbek xalqi madaniyati qadimiyligi, uning komillikka, o‘z tuprog‘ida saodatga intilishi ramzi sifatida tushinish lozim.

Matn yuzasidan topshiriqlar:

Tayanch so‘z va so‘z birikmalarini eslab qoling: *davlat bayrog‘i, timsollar, moviy rang, aks etmoq, mustaqilligimiz ramzi, o‘n ikki yulduz, O‘zbekiston sarhadi, davlat gerbi, chamber, yarimoy, Humo qushi, tinchlik, baxt-saodat, farovonlik.*

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASINING DAVLAT GERBI

O‘zbekiston Respublikasining davlat gerbi O‘zbekiston Respublikasining Oliy Kengashining X sessiyasida 1992-yil 2- iyul kuni tasdiqlandi.

O‘zbekiston Respublikasining Davlat gerbi gullagan vodiy uzra charaqlab turgan quyosh tasviridan hamda o‘ng tomonda bug‘doy boshlari, so‘l tomonda ochilgan paxta chanoqlari suvrati tushirilgan chambardan iboratdir. Gerbning yuqori qismida Respublika jipsligining ramzi sifatida sakkiz qirrali yulduz tasvirlangan: sakkiz qirra ichida joylashgan yarimoy va yulduz musulmonlarning qutlug‘ ramzidir. Gerb markazida himmat, olijanoblik va fidoyilik timsoli bo‘lgan afsonaviy Humo qushi qanotlarini yozib turadi. Ushbu ramz va timsollar xalqimizning tinchlik, yaxshilik, baxt-saodat, farovonlik yo‘lidagi orzu-umidlarini

ifodalaydi. Gerbning pastki qismidagi respublika Davlat bayrog‘ini ifodalovchi uch rangdagi chambar bandiga «O‘zbekiston» so‘zi bitilgan.

Matn yuzasidan topshiriqlar:

1. Matnni qayta o‘qib chiqing.
 2. Matnni lug‘at yordamida tarjima qiling.
 3. Matn mazmunini o‘z so‘zlaringiz bilan so‘zlab bering.
 4. “O‘zbekiston Respublikasining Davlat ramzlari sizda qanday tuyg‘ular uyg‘otadi” mavzusida kichik insho yozing.
 5. Matnlardagi baynalmilal so‘zlarni topib, daftaringizga ko‘chirib oling, yozilishini eslab qoling.
- a) Matnni ifodali o‘qing.

1992-yil 10-dekabr - O‘zbekiston Respublikasining davlat madhiyasi qabul qilindi.

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASINING DAVLAT MADHIYASI

Abdulla Oripov so‘zi

Mutal Burxonov musiqasi

Serquyosh, hur o‘lkam, elga baxt, najot,
Sen o‘zing do‘stlarga yo‘ldosh, mehribon!
Yashnagay to abad ilmu fan, ijod,
Shuhratining porlasin toki bor jahon!

Naqorat

Oltin bu vodiylar - jon O‘zbekiston,
Ajdodlar mardona ruhi senga yor!
Ulug‘ xalq qudrati jo‘sh urgan zamon
Olamni mahliyo aylagan diyor!

Bag‘ri keng o‘zbekning o‘chmas iymoni,
Erkin, yosh avlodlar senga zo‘r qanot!
Istiqloq masha’li, tinchlik posboni,
Haqsevar ona yurt, mangu bo‘l obod!

Naqorat

Oltin bu vodiylar - jon O‘zbekiston,
Ajdodlar mardona ruhi senga yor!
Ulug‘ xalq qudrati jo‘sh urgan zamon
Olamni mahliyo aylagan diyor!

- b) madhiyani yod oling.
d) mazmunini rus tiliga tarjima qiling.

O'ZBEK TILIDA URG'U VA BO'G'IN

So'z urg'usi:	Mantiq urg'usi:
qishloq	Biz paxta terdik.
ishlamoq	Biz paxta terdik.
ishchi	Biz paxta terdik .

So'z urg'usi quyidagi hollarda ham mavjuddir:

1. **Fe'lning buyruq maylida:** qapir, kelgin, boshla, boray, olsin.
2. **So'zga urg'usiz affiks qo'shilganida:** ishchiman, yoshdir, o'quvchiman.
3. **Boshqa tillardan o'zlashgan so'zlarda:** kassa, vokzal, Gamlet, London kabi.

O'zbek tilida bo'g'inning asosiy turlari.

1. **Bir unli dan iborat:** o-na, u-ka, a-na, u, a.
Ertaga kinoga borasanmi, a? U biznikiga keladi.
2. **Unli + undosh:** osh, ot, ish.
3. **Undosh + unli:** da-da, bo-la, lo-la.
4. **Undosh + unli + undosh:** kel, yo'q, ket, bol, tiz.
5. **Unli + undosh + undosh:** ost, ust, erk, ishq, aql, adl.
6. **Undosh + unli + undosh + undosh:** ko'rk, tark, tinch, yanch, sanch, tort.

1-mashq. Quyidagi so'zlarning birinchi bo'g'inini urg'u bilan o'qing.

Boshla, borgin, kelgin, jo'na, keling, kelsin, ketsin, keldi, ketdi, ukki, ikki, olti, to'qqiz, sakkiz.

2-mashq. Ushbu so'zlarga urg'uni to'g'ri qo'yib daftaringizga ko'chiring.

Arra, bola, ona, ota, xona, ishladik, otamiz, otamizga, usta, ustalarimizga, mehmonlar, mezbonlar, shahar, sevaman.

3-mashq. Mantiq urg'usini hosil qilish uchun gaplarni qaytadan tuzing.

1. Kecha biz shoirlar bilan uchrashdik.
2. Bugun madaniyat saroyida katta konsert bo'ladi.
3. Yozgi ta'til vaqtida onamga yordam berdim.
4. Biz ertaga ma'ruzadan keyin kinoga boramiz.

4-mashq. Quyidagi so'zlarni bo'g'inlarga ajrating va bo'g'in turlarini aytib bering.

Aloqa, bino, baland, bahor, dara, daraxtlar, ish, ishchilar, davomat, o'qituvchi, o'quvchi, jiddiy, zafar, mehnatsevar, singil, e'lon, oila, tanga, ko'ngil, oyijon, adajon, buvi.

Namuna: a-lo-qa, bi-no.

5-mashq. "Guruhimizdagi talabalar bilan tanishuv" mavzusida suhbat tuzing. Suhbat tuzishda undoshlar talaffuziga alohida e'tibor bering.

6-mashq. Tarkibida q, g', h tovushlari bo'lgan meva va sabzavotlar, tarkibida g, k, l, sh tovushlari bo'lgan o'simlik va daraxt nomlarini toping, to'g'ri talaffuz qiling. Ularni qatnashtirib, turli mazmundagi gaplar tuzing.

7-mashq. Matnni o'zbek tiliga tarjima qiling.

Ïÿ Ðïüèìà - ïàçàâèñèìüé Óçáâêèñðàì

Я не узбек, но я родился на этой благодатной земле, в гостеприимном, солнечном, добром Узбекистане. Я вырос, отведав соль и воду этого края, я наслаждаюсь лучами солнца, живу беззаботно и радостно. У узбеков есть пословица: «Bir kun tuz yegan uyingga qirq kun salom ber», что в переводе означает, сорок дней приветствуй то место, где один день тебя покормили. Именно поэтому, я наравне с узбеками очень люблю свой город, свой кишлак, свою Родину - Узбекистан. Все мои ровесники стараются беречь нашу Родину, ее природные богатства, ее неприкосновенность, а самое главное – трудиться во имя процветания и благосостояния народов Узбекистана. Ведь в Узбекистане проживают представители более 100 национальностей и все они считают Узбекистан своей Родиной.

Я очень горжусь, что живу именно в Узбекистане, я очень счастлив творить и создавать для Узбекистана. Я и других призываю горячо любить наш родной Узбекистан. Пусть наша Родина будет еще краше, крепче, могущественнее и счастливее.

O'zbek xalq maqollarini ko'chirib oling, o'z ona tilingizdagi muqobilini toping.

Aqldan ortiq boylik yo'q.

Aytilgan so'z – otilgan o'q.

Botirning mushti ham yarog'.

Bilsang gapir, bilmasang eshit.

O'z yurti - o'lan to'shaging.

Ona yurti omon bo'lsa, rangi ro'ying somon bo'lmas.

Vatanni sevmog' iymondandir.

O'zga yurtida sulton bo'lguncha o'z yurtida ulton bo'l.

4-dars

Umumiy mavzu: Til –ma’naviyat ko‘zgusi.

Nutqiy mavzu: Til – do‘stlik kaliti.

Язык – бесценный дар, которым наделён человек. Язык – это душа народа, человечество не существует без языка. Каждый народ имеет свой чтимый язык. Уважительное отношение к языку не зависит от многочисленности людей, им пользующихся. В языке отражается история и культура его творца – народа, народности. Узбекский язык является духовным богатством узбекского народа.

Язык – человеческая способность общения и мышления – предстает и в виде родного языка, и в виде множество языков других народов мира. Издавна народы мира изучают языки для взаимного понимания и сотрудничества.

Matn yuzasidan topshiriqlar:

1. Matnni o‘qing va o‘zbek tiliga tarjima qiling.
2. Matnga mos sarlavha qo‘ying.
3. Til to‘g‘risida qanday maqollarni bilasiz? Aytib bering va ma’nosinin tushuntiring.

Alisher Navoiy hikmatlarini o‘qing va yodda tuting!

Tilga ixtiyorsiz – elga e’tiborsiz.

Tiling bilan ko‘nglingni bir tut.

So‘zning turi juda ko‘pdir, lekin yolg‘ondan yomonroq turi yo‘qdir.

Bilmaganin so‘rab o‘rgangan – olim,

Orlanib so‘ramagan - o‘ziga zolim.

O‘zbek tilida so‘zlarning tarkibi

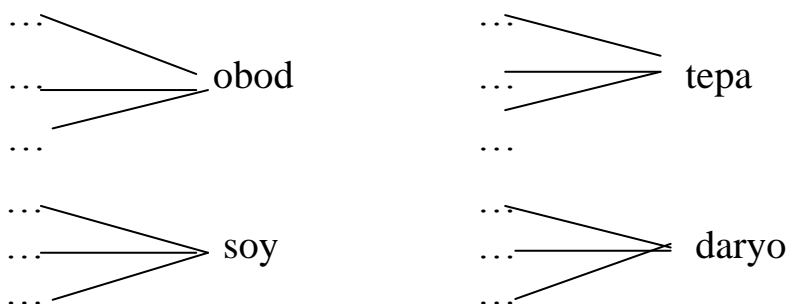
O‘zbek tilida so‘zlar so‘z yasash, so‘z qo‘shish, so‘zni takrorlash va juft so‘zlar orqali hosil qilinadi.

Yasama so‘zlar so‘z yasovchi qo‘shimchalar orqali yasaladi. So‘z yasovchi qo‘shimchalar: -chi: gul+chi; -kor: paxta+kor; -zor: uzum+zor;
-li: kuch+li; -siz: tuz+siz

Bilib oling va yodda tuting:

Qo‘lqop	} qo‘shma so‘zlar qo‘shib yoziladi.	opa-singil	} juft so‘zlar chiziqcha bilan yoki ajratib yoziladi.
Mehnatsevar		aka-uka	
Muzyorar		qozon-tovoq	
Otboqar		choy-poy	

1-mashq. Nuqtalar o‘rniga mos keladigan so‘z qo‘yib qo‘shma so‘zlar hosil qiling.

2-mashq. Berilgan so‘zlardan juft so‘zlar hosil qiling va ma’nolarini rus tiliga tarjima qiling.

Namuna: o‘g‘il-... – o‘g‘il-qiz.

Katta-..., ...-kampir, kun-..., ota-..., ...-tovoq, issiq-..., achchiq-..., ...-singil, ...-yomon, yer-..., baland-..., oq-....

3-mashq. Jadvalni davom ettiring.

Sodda so‘z	Yasama so‘z	Qo‘shma so‘z	Juft so‘z
Daraxt	Daraxtzor	Qo‘lqop	Qozon-tovoq
Qalam	Qalamkash	Gulqaychi	Bola-chaqa
...

5-dars

Umumiy mavzy: Til –ma’naviyat ko‘zgusi.

Nutqiy mavzy: So‘z boyligi – til ko‘rki.

Siz ham, sen ham bir og‘izdan

Siz yaxshi muhandis, shifokor, o‘qituvchi, hatto olim yoki shoir bo‘lishingiz mumkin. Eng muhimi, sizning avvalo, yoqimli xulqli, yuqori madaniyatli inson bo‘lishingiz insoniy fazilatingizdir.

Kishidagi madaniy axloq uning yurishida, so‘zlashishida, ovqatlanishida, odamlar bilan ko‘rishishida, xullas, har bir xatti-harakatida bilinadi.

“Siz” ham “Sen” ham bir og‘izdan chiqadi. Ammo bu ikki so‘zning kishi ruhiyati va ma’naviy kamolotiga ta’siri bir-biridan keskin farq qiladi. Birinchisi kishiga iliq kayfiyat bag‘ishlab, uni tilidan qo‘ymagan kishiga nisbatan mehr uyg‘otib, hurmat-izzat paydo qilsa, ikkinchisi, ya’ni sensirashni eshitish bilan o‘zgacha holatga tushasan.

Yaxshi xulq, yaxshi odob, ibratli fazilatga yoshlikdanoq odatlanmoq kerak. Sizlash ham, sensirash ham kishining kimligini anglatib turadi. Kishi o‘zining shirinso‘zligi, insonoyligi va xushmuomalaligi bilangina odamlar orasida hurmat qozonadi.

Buyuk mutafakkir Alisher Navoiy aytganidek, insonni til hayvonot olamidani olib chiqqan. Tilni hamisha yaxshilik va oliyjanoblik yo‘lida ishlatish darkor.

Matn yuzasidan topshiriqlar:

Tayanch so‘z va so‘z birikmalarini eslab qoling: *yuqori madaniyatli, kishi ruhiyati, iliq kayfiyat, hurmat-izzat, sensirash, xulq, odob, ibratli fazilat, shirinso‘zlik, insonoylik, xushmuomalalik.*

1. Matnni o‘qing va mazmunini so‘zlab bering.
2. Yuqori madaniyatli inson qanday inson?

Yodda tuting!

Sizlagan til sevditar,

Sensiragan til bezdirar.

Ma’nodoshlik – sinonimlar

chiroyli, go‘zal, barno
Ulkan, ulug‘, katta.

Eslab qoling!

chiroyli ko‘ylak
go‘zal manzara
barno qiz

1-mashq. Quyidagi soʻzlarning sinonimini toping va yozing.

inson, qanoat, doʻst, osmon, hasad, oʻrtoq, ulkan, ojiz, sabr, botir.

2-mashq. Oʻqing. Ajratib koʻrsatilgan soʻzlarning sinonimlarini ayting.

Nega shuncha goʻzal koʻrinar olam?

Nega qarab toymas koʻzlarim?

Nega joʻsh uradi, koʻpiradi qon?

Nega misday qizir yuzlarim?

Nega hayajonda tuygʻular, hislar?

Nega lablarimda kezar tabassum?

Hayot goʻzal, hayot maroqli,

Shuning uchun erka koʻngil shod.

(Uygʻun)

3-mashq. Quyidagi sozʻlarni tarjima qiling va sinonimlar topib yozing.

Смелый, старый, известный, трудиться, недостаток.

SHAKLDOSHLIK – OMONIMLAR

Oʻt I (maysa)

Oʻt II (olov)

Oʻt III (oʻtmoq)

Oʻt IV (jigarning oʻti).

4-mashq. Oʻqing. Shakldosh soʻzlarni topib, ularning maʼnolarini izohlang.

Qoʻlingdan kelgancha chiqar yaxshi ot,

Yaxshilik qil, bolam, yomonlikni ot.

Nasihatim yod qilib ol, farzandim,

Yoloʻiz yursa, chang chiqarmas yaxshi ot.

Baʼzilar bor goʻyo hoʻl oʻtin,

Tutab yonar, koʻrmaysan oʻtin,

Yangilikka qayishmas sira

Xoh buyur-u, xoh ming oʻtin.

5-mashq. Oʻqing. Matnni rus tiliga tarjima qiling. Shakldosh soʻzlarni toping.

Suhbatimiz turnalar haqida borayotgan edi.

Men: “Turnalar intizomli, tartib bilan uchadi, ular burchak shaklida uchadi”, - dedim. Qizim Orzigul: “Ha, ada, turnalar el boʻlib uchadi”, - dedi. Men jilmaydim. Qizim soʻradi: “Nega kulyapsiz?”. Men javob berdim: “Mening uchburchakka oʻxshatganimga qaraganda sening el bilan qiyoslaganing yaxshi boʻldi, juda mos tushdi. El soʻzining ittifoq, doʻst degan maʼnosi ham bor. Bolalar kulib yuborishdi. Ravshan: “Turnalar bir-biriga qarab uchmasa, hammasi har

tomonga ketib qoladi, ular do‘st bolib uchmasa, el harfi hosil bo‘lmaydi”, deb qo‘shib qo‘ydi. Men takrorladim: “El bo‘lib el harfini yaratishadi”.

6-mashq. Quyidagi shakldosh so‘zlarning ma‘nolarini izohlang, ular ishtirokida gaplar tuzing.

Ot, yoz, tok, yot, soch, zang, qo‘y, o‘q, tom, to‘p, muzlar, doira, tush, gullar, soz.

7-mashq. Oqing, o‘zbekcha mazmunini tushuntiring.

Нес медведь, шагая к рынку,

На продажу меду крынку.

Вдруг на мишку – вот напасть! –

Осы вздумали напасть.

Мишка с армией осиной

Дрался вырванной осиной.

Мог ли в ярость он не впасть,

Если осы лезли в пасть,

Жалили куда попало?

Им за это и попало. (Я. Козловский)

8-mashq. Quyidagi gaplarni o‘zbek tiliga tarjima qiling.

a) Крепкий va светлый sifatlarining tarjima ma‘nosini izohlang.

- Спецовки изготавливаются из крепкой ткани.
- В Средней Азии пьют очень крепкий чай.
- Парень обладал крепким здоровьем.
- В кровати лежал крепкий малыш.
- Саодат была в светлом плаще.
- Мебель была из светлого дерева.
- Посуда была из светлого стекла.
- В стакан налита какая-то светлая жидкость.

b) O‘zingiz rus tilida shakldosh so‘zlarga misollar toping.

c) Ruscha shakldosh so‘zlar o‘zbek tilida ham shakldosh bo‘la oladimi? izohlang.

Bir ma‘noli va ko‘p ma‘noli so‘zlar (sinonimlar)

Ko‘p ma‘nolilik

Eslab qoling!

9-mashq. Ko‘p ma’noli va shakldosh so‘zlar ishtirokida misollar toping, ularni quyidagicha yozing:

Namuna:

Ko‘p ma’nolilik

Odamning boshi

Yo‘lning boshi

Ishning boshi

Shakldoshlik

Ot kishnaydi

Nishonga to‘g‘rilab ot

Oting nima?

10–mashq. Avval bir ma’noli, keyin esa ko‘p ma’noli so‘zlarni ko‘chiring. Ko‘p ma’noli so‘zlarning har bir leksik ma’nosi asosida gap tuzing:

leksikologiya, tanqid, gap, non, kitob, yer, g‘oya, marmar, koinot, maktab, qobiliyat, xulosa, fonema, oyoq, bosh, yo‘l, cho‘qqi.

11-mashq. Quyidagi so‘zlarning har xil leksik ma’noda qo‘llanishini ko‘rsatuvchi gaplar tuzing va ularni yozing: etak, yer, maktab, yo‘l, qosh, bosh, til.

12-mashq. Matndagi gaplarni ko‘chirib, shakldosh va ko‘p ma’noli so‘zlarni toping, ularning ma’nolarini tushuntiring.

Bir yil dur ekkan kishi yuz yil gavhar teradi.

Onangni kaftingda tutsang, singlingni kiftingda tut.

To‘dadan ajralgan to‘rga tushar.

To‘rga katta gilam solibdilar.

Gapga bir yosh yigitcha aralashdi.

Karima ko‘ziga yosh oldi. Yoshim o‘ttizga yetdi. Laylak keldi, yoz bo‘ldi, qanoti qog‘oz bo‘ldi.

Kitobdagi so‘z boshi. U yosh bolalarga bosh bo‘lib, ularga turli o‘yinlar o‘rgatdi. Qor! Uning boshi, yelkalari oppoq bo‘ldi. Otam yelkasidagi choponini tortib, etagi bilan meni o‘ragan bo‘ladi...

Jo‘xorizor etagidan bedananing juda baland sayragan ovozi eshitildi.

13-mashq. Quyidagi so‘zlarni o‘qib, bir-birlariga sinonim bo‘lganlarini alohida-alohida guruhlab ko‘chiring, ular ishtirokida gap tuzing.

Osmon, dost, katta, ko‘k, chopmoq, o‘rtoq, aft, buyuk, sodiq, sotqin, vafodor, xoin, yugurmoq, ulug‘, ulkan, chehra, chama, og‘a-ini, faraz, yaxshi, durust, yo‘ldosh, tuzuk, hamroh, taxmin, tasmol, chiroyli, teng, go‘zal, barobar, zebo, suluv, ko‘rkam, quyosh, ko‘klam, bahor, oftob.

O'zbek xalq maqollarini yod oling, ularning o'z ona tilingizdagi muqobilini toping: *So'raganning aybi yo'q.*

Bilmaganini so'rab o'rgangan olim, orlanib so'ramagan o'ziga zolim.

Tili shirin odamning do'stlari ko'p bo'ladi.

Kishining so'zi aqlning tarozisidir.

Test savollari

1. Qaysi javobda sinonimlar ta'rifi berilgan:
 - 1) Aytilishi va yozilishi bir xil, ammo ma'nosi har xil bo'lgan so'zlar.
 - 2) Shakli har xil, ammo ma'nosi bir-biriga yaqin bo'lgan so'zlar.
 - 3) Qarama-qarshi ma'noli so'zlar.
 - 4) Ilm-fan, texnika, san'at, hunarga xos bir ma'noli so'zlar.
 - 5) Ma'lum hududda ishlatilib, faqat shu yerda yashovchi kishilarga tushunarli bo'lgan so'zlar.
2. Javoblarning qaysi birida sinonim so'zlar berilgan:
 - 1) Qalamdon, parta, siyoh.
 - 2) Ketdi, chopdi, yurdi.
 - 3) Go'zal, chiroyli, barno.
 - 4) Suv, havza, ko'lmak.
 - 5) Ko'ylak, do'ppi, chopon.
3. Tilda antonimi bor so'zlar guruhini toping
 - 1) Shahar, sevgi, aniq.
 - 2) Qarz, hajm, yurak.
 - 3) Chiqim, quvvat, soch.
 - 4) Bezovta, kekxa, rost.
 - 5) farsand, notiq, botir.
4. Antonimlarni toping.
 - 1) tilshunoslik, lingvistika;
 - 2) dangasa, yalqov;
 - 2) yuz, bet, chehra, aft, bashara;
 - 3) kuldi, julmaydi, iljaydi, tirjaydi.
5. Ko'p ma'noli so'zlar guruhini toping.
 - 1) Bel, shiypon, anor.
 - 2) Ko'z, o'tkir, shamol.
 - 3) Aniqlovchi, o'yin, past.
 - 4) Oy, davo, bosh.
 - 5) Yoqa, etak, ildiz.
6. Qaysi javobda shakldosh so'zlar berilgan.
 - 1) Maktab, dala, bog'.
 - 2) Tut, o't, burun, qo'y, bo'gin.
 - 3) Quloq, qalam, suv.
 - 4) Ko'klam, yaxshi, tuz.

6-dars

Umumiy mavzu: Institutim bilan faxrlanaman

Nutqiy mavzu: O‘quv yurtim va uning istiqboli.

Institutimiz tarixi O‘zbekistonda kimyo, neft-gaz va oziq-ovqat sanoatining rivojlanishi bilan bevosita bog‘liq. 1934-yili sobiq O‘rta Osiyo davlat universitetining kimyo fakultetida birinchi marta „Silikatlar texnologiyasi“, „Yog‘-moy texnologiyasi“, „Charm-oshlov ekstraktlari texnologiyasi“ yo‘nalishi bo‘yicha mutaxassislar tayyorlana boshlandi.

1939-yilga qadar 192 ta muhandis-texnolog tayyorlandi.

1940-yilda kimyo-texnologiya fakultetini tashkil etish haqida farmon imzolandi. Shu vaqtdan boshlab, Toshkent kimyo-texnologiya institutining tarixi boshlandi. Dastlab politexnika institutining kimyo-texnologiya fakulteti sifatida faoliyat yuritgan. Alohida institut sifatida 1991-yildan faoliyat yurita boshladi.

Bizning institutimizming 5 nafar bitiruvchilari hozirda O‘zFA ning akademiklari.

Avval 3 mutaxassisliklar bo‘yicha kadrlar tayyorlangan bo‘lsa, hozirda 10 yo‘nalish bo‘yicha bakalavr, 27 mutaxassisliklar bo‘yicha magistrlar tayyorlanmoqda.

Institutimiz tarkibida 5 ta fakultet, 26 ta kafedra, 2 ilmiy-metodik markaz, 12 ilmiy-tadqiqot laboratoriyalari, akademik litsey va “Kimyogar” nomidagi ilmiy-texnologik parki faoliyat yuritadi.

Institutimiz bitiruvchilari “O‘z kimyosanoat”, “O‘z donmahsulot”, “O‘z qurilishlari” kompaniyalari va “Sho‘rtangaz” kimyo majmuasining yetakchi mutaxassislari hisoblanadi.

Institutda zamonaviy talablarga javob beradigan talabalar turar joyi mavjud bo‘lib, u yerda yashovchi talabalar uchun qulayliklar yaratilgan.

Har bir fakultetda axborot-resurs markazi, o‘quv ustaxonalari, laboratoriya xonalari mavjud.

Matn yuzasidan topshiriqlar:

Tayanch so‘z va so‘z birikmalarini eslab qoling: *neft-gaz sanoati, oziq-ovqat sanoati, muhandis-texnolog, mutaxassislik, ilmiy-tadqiqot laboratoriyalar, ilmiy-metodik markaz, axborot-resurs markazi, o‘quv ustaxonalari.*

1. Matn asosida savollar tuzing.
2. Savollar asosida matn mazmunini so‘zlab bering.
3. O‘z fakultetiningiz haqida ma’lumot yozing.
4. “Yetuk mutaxassis bo‘laman” mavzusida insho yozing.

Zid ma'nolilik – antonimlar

Dono – nodon
achchiq – shirin

saxiy – baxil
katta - kichik

Eslab qoling! Yirik – mayda

yirik korxonona – mayda tosh

Paronimlar

Asr (век) – asir (плен)

Dars (урок) – darz (трещина)

Mard (смелый) – mart (месяц)

Zirak (серьга) – ziyrak (чуткий)

1-mashq. Quyidagi soʻzlarning har bir maʼnosiga antonim toping.

1. Toʻgʻri	toʻgʻri yoʻl
toʻgʻri odam
toʻgʻri gap
toʻgʻri yozmoq
toʻgʻri javob
2. Koʻp	koʻp odamlar
koʻp kitob
3. Oʻtkir	oʻtkir asbob
oʻtkir zehn
oʻtkir burchak
qalami oʻtkir

2-mashq. Berilgan soʻzlardan antonimik juftlar hosil qiling va ularni yozing.

Kun, rost, xursand, yolgʻon, keng, tun, yorugʻ, tuzmoq, ingichka, sovuq, yoʻq, oʻng, past, sekin, buzmoq, xafa, tor, yoʻgʻon, issiq, quyi, kirish, chap, baland, tez, yuqori, bor, chiqish, qorongʻi.

3-mashq. Gaplarni koʻchirib, antonim soʻzlarning tagiga chizing.

El aziz etgan kishini hech kishi xor aylamas. Avval oʻyla, keyin soʻzla.

Doʻstlar shod, dushmanlar gʻamgin...

Sultonali mirzo Anvarning tashqi ahvoli bilan yaxshi tanish boʻlsa ham, uning ichki siridan voqif emas edi. Raʼno oʻzining bunday harakatlariga qarshi onasidan yaxshi-yomon mukofot olmasa ham, koʻpincha otasidan tanbeh eshitadi. Birovning ogʻirini yengil qilgan, mushkulini oson qilgan odam xalqdan rahmat oladi.

4-mashq. Do‘st – dushman, oz – ko‘p, tor – keng, yaxshi – yomon so‘zlari antonim sifatida qo‘llangan maqollarni toping.

5-mashq.Quyidagi paronimlarni tarjima qiling va gaplar tuzing.

Amr – amir, azm – azim, otalik – otaliq, silamoq – siylamoq, oxir – oxur.

6-mashq. Maqollarni o‘qing, yod oling. Zid ma‘noli so‘zlarni topib, ularni sharhlang.

Yaxshi bilan yursang, yetarsan murodga,
Yomon bilan yursang, qolarsan uyatga.
Oy tunda kerak, aql kunda kerak.
Ko‘z qo‘rqoq, qo‘l botir.
Bir kattaning gapiga kir, bir – kichikning.
Torga tor dunyo, kengga keng dunyo.
Mard bir o‘lar, nomard yuz o‘lar.

7-mashq. a) matnni o‘qing va rus tiliga tarjima qiling.

Bir donishmanddan so‘radilar:

- Dunyoda inson uchun eng yaxshi narsa nima-yu, eng yomon narsa nima?

Donishmand javob berdi:

- Dunyoda inson uchun eng yaxshi narsa go‘zal axloqli, tarbiyali, g‘ayratli bo‘lib, shu go‘zal xislatlar bilan nom chiqarish. O‘limdan ham battar yomon narsa esa axloqsizlik, tarbiyasizlik va yalqovlik bilan nom chiqarishdir.

- Eng aqlli odam kim?

Donishmand aytdi:

- Ko‘p narsani bilib, kam so‘zlagan, o‘z bilimiga mag‘rur bo‘lib, bilimdonlik qilmagan odam, eng aqlli hisoblanadi.

b) ayting-chi, siz insonlardagi qaysi xislatlarni yoqtirasiz?

d) komil inson deganda qanday insonlarni tushunasiz?

8-mashq. Matnni o‘qing va rus tiliga tarjima qiling. Antonimi bor so‘zlarni aniqlang.

Inson do‘stsiz bo‘lmaydi

Kim bilan do‘st bo‘lsang ham, do‘stlik qoidalariga rioya qil.

Agar sen dostingni esga olmasang, do‘sting ham seni esga olmaydi.

Kimning do‘sti ko‘p bo‘lsa, u baxtli sanaladi.

Yangi do‘st topsang, eski do‘stlaringdan yuz o‘girma.

Yaxshi do‘st kishining eng katta boyligidir.

7 – dars

Umumiy mavzu: Men tanlagan kasb

Nutqiy mavzu: Kimyo sanoati.

Kimyo sanoati xalq xo‘jaligining muhim sohalaridan biridir. Hozirgi paytda hayotni kimyosiz va kimyo sanoatisiz tasavvur etib bo‘lmaydi.

Kimyoni ajoyib o‘zgarishlar sanoati deyish mumkin. U tabiatda uchramaydigan materiallarni sintez qilishga, ularni-turli-tuman mashina va asboblarni yaratishda, turar-joylar qurishda va xalq iste‘mol buyumlarini ishlab chiqarishda ishlatishga imkon beradi. Shu sababli kimyojadal sur‘atlar bilan rivojlantirilmoqda.

Kimyo sanoati sintetik kauchuk, plastmassa, sun‘iy tola, sun‘iy yoqilg‘i, bo‘yoqlar, dorilar va ko‘pgina boshqa moddalar ishlab chiqaradi.

Qishloq xo‘jaligida mineral o‘g‘itlar va o‘simliklarni zararkunandalardan, kasalliklar va begona o‘tlardan himoya qiluvchi kimyoviy vositalar keng ko‘lamda ishlatilmoqda. Ularni ishlatish mamlakatimizda qishloq xo‘jaligi mahsulotlari ishlab chiqarishni ko‘paytirishning eng muhim tadbirlaridan biridir.

Kimyoviy usullar yordamida mamlakatimiz sanoatining asosi bo‘lgan metallar olinadi, ularni korroiyadan himoya qilinadi, asosiy kimyo sanoatining mahsulotlari – kislotalar, ishqorlar, tuzlar ishlab chiqariladi.

Keyingi yillarda inson oldida turgan eng muhim vaifalardan biri atrof-muhitni, ya‘ni yashash muhitni va odamning ishlab chiqarish faoliyatini muhofaza qilish bo‘lib qoladi. Atrof-muhit sanoat chiqindilari, transport va energetik qurilmalardan chiqadigan gazlar, rangli metallurgiya, kimyo sanoati korxonalarini va boshqalar tomonidan chiqarilib tashlanadigan chiqindilar bilan ayniqsa ko‘p ifloslanmoqda.

Mamlakatimizda atrof-muhitga nisbatanavaylab-asrash munosabatida bo‘lish va tabiiy boyliklardan unumli foydalanish amalga oshirilmoqda.

Xalq xo‘jaligining barcha tarmoqlaridagi mutaxassislar uchun kimyoni chuqur bilish nihoyatda zarurdir.

Matn yuzasidan topshiriqlar:

Tayanch so‘z va so‘z birikmalarini eslab qoling: *sintetik kauchuk, plastmassa, sun‘iy tola, bo‘yoq, ishqor, tuz, rangli metallar.*

1. Notanish so‘zlarning ma‘nosini lug‘atdan toping va daftaringizga yozing.
2. Matn mazmuni asosida savollarga javob bering.
 - a) kimyo fani nimani o‘rganadi?
 - b) kimyo sanoati nimalar ishlab chiqaradi?
 - d) xalq xo‘jaligini kimyolashtirish deganda nima tushuniladi?
 - e) atrof-muhitni muhofaza qilishda kimyoning ahamiyati qanday?
3. Matnni lug‘at yordamida rus tiliga tarjima qiling.

4. Matn mazmunini soʻzlab bering.

Atamalar va kasb-hunarga xos leksika

Soʻzlar atamalarga hamda kasb-hunarga xos soʻzlarga boʻlinadi. Atamalar maʼlum bir fanga oid boʻlib, shu sohaga tegishli soʻzlarni tashkil etadi. Maʼlum bir kasb-hunarga oid soʻzlar ham majudki, ular asosan shu kasbning soʻzlari hisoblanadi.

Masalan, tikuvchilikka oid soʻzlar – igna, qaychi, ip, andoza, chok, angishvona, astar.

1-masq. Quyidagi soʻzlar qaysi sohaga oidligini aniqlang va ular ishtirokida gaplar tuzing.

Tuproq, oʻgʻit, tarkib, eritma, qotishma, maʼdan, modda, xossa, reaktiv, ekologiya, biokimyoy, mikroelement, kislota, asos, zarracha, xususiyat, qutbsiz, toshkoʻmir, neft, gaz, efir, sellyuloza, oqsil, kalsiy, magniy.

2-mashq. Soʻzlarni qaysi kasb-hunarga oidligini ayting va ularni guruhlab yozing. Har bir guruhga bittadan gaplar tuzing.

Reaksiya, kolba, arra, shirach, qaychi, ip, nina, narx, peshtaxta, xaridor, oldi-sotdi, qimmat, baho, arzon, qaytim, taxta, osh, zira, metr, bolta, mix, randa, tuz, vodorod, temir, tijorat, kimyoviy tarozi, qozon.

3-mashq. Oʻqing. Kasb-hunarga oid soʻzlarni aniqlang.

Neft qanday qazib olinadi?

Oʻzbekiston neftga boy respublika. Neft Andijon, Fargʻona va Surxondaryo viloyati yerlaridan qazib olinadi. Neft bor joylar, yaʼni neft konlari xaritada qora rangli uzun uchburchak bilan koʻrsatiladi. Neft yerning chuqur qismida joylashgan boʻladi. Uni olish uchun chuqur quduqlar kovlanadi va u yerga metall quvurlar tushiriladi. Quduq burgʻulashda neftli qatlamga yetib borilgach, quvirlaridan yuqoriga koʻtariladi. Baʼzan neft yuqoriga koʻtarilmay ham qoladi. Bu vaqtda kuchli nasoslar yordamida chiqarib olinadi. Yer bagʻridan topilgan neft quvirlaridan neftni qayta ishlaydigan zavodlarga yuboriladi. Bu zavodlarda neftdan benzin, kerosin, mazut va boshqa mahsulotlar olinadi.

4-mashq. “Laboratoriya xonasida” mavzularida suhbat matnini tuzing va yozing. Shu sohada ishlatiladigan soʻz va soʻz birikmalarni aniqlang, ularning tagiga chizing.

8-dars

Umumiy mavzu: Men tanlagan kasb

Nutqiy mavzu: O'zbek kimyogarlari

Respublikamizda kimyo sohasi ancha rivojlangan sohalardan biridir hisoblanadi. Kimyo yo'nalishi bo'yicha ilmiy faoliyat olib borayotgan ko'plab olimlar shu fanning rivojlanishiga o'z hissalarini qo'shmoqdalar.

Respublikamizda fizik-kolloid kimyo fanini, shu bilan birga Oliy texnika ta'limini rivojlantirishga ulkan hissa qo'shgan yirik olimlarimizdan biri O'zbekiston Fanlar akademiyasi akademigi Ahmedov Karim Sodiqovich hisoblanadi. K.S. Ahmedov polimerlarning fizik-kimyoviy xossalari o'rganishga bag'ishlangan ilmiy ishlar olib borgan. U Fanlar Akademiyasining Kimyo institutida kolloid kimyo laboratoriyasini tashkil etdi.

Vatanimizda kimyo fanini rivojlantirishga o'zining munosib hissasini qo'shib kelayotgan olimlardan biri O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim a'lochisi, kimyo fanlari doktori, Toshkent kimyo-texnologiya instituti professori Qudrat Ahmerovich Ahmerovdir. Q.A.Ahmerov piranlar bilan ammiak va aminlar reaksiyasini o'rganib, turli azotli birikmalar olish yo'lini ishlab chiqdi. Angarsk kimyo korxonasi chiqindilarini Moskvadagi N.D.Zelinskiy nomli Organik kimyo instituti katta ilmiy xodimi kimyo fanlari doktori, prof. V.Sharf bilan hamkorlikda o'rganib, qiziqarli ilmiy ma'lumotlarni qo'lga kiritishdi. Bu borada prof. Ahmerovning koreyalik aspiranti Li En Xen ma'lum ilmiy va amaliy yutuqlarga erishdi. Olim o'z ishlarini Moskvadagi M.V.Lomonosov nomli nozik kimyo texnologiyasi Akademiyasi, Moskva viloyatining Chernogolovkadagi ilmiy-tadqiqot instituti, Organik kimyo instituti va Navoiy kimyo korxonasi bilan hamkorlik qilgan holda olib borgan. Piridin asoslari hosilalaridan yangi preparatlar, ximikatlar, defoliantlar, korroziyaga qarshi kurash vositalari, qotirgichlar, o'simliklarni himoya qilish vositalari va boshqalarni olish ustidagi ishlar keng ko'lamda rivojlantirilmogda. Kelajakda ko'mirni yer ostida gazifikatsiyalash va hosil bo'lgan murakkab aralashmalarni bir-biridan ajratib, kimyoviy xom-ashyoga aylantirish borasida ishlar olib borishga kirishildi.

S.X.Abdurazzoqova Toshkent kimyo-texnologiya institutining oziq-ovqat fakultetini tamomlagan. S.X.Abdurazzoqova oziq-ovqat sanoatining barcha tarmoqlarini yaxshi o'zlashtirgan mutaxassisdir. Ilmiy ishlarining asosiy yo'nalishi «Biokatalitik asosda sharob va pivo ishlab chiqarish texnologiyasini takomillashtirish». Prof. S.X. Abdurazzoqova birinchi bo'lib vinochilik va pivochilik biokimyosida achitqilarni boshqarib o'stirishda ikkilamchi metabolizm mahsulotlarni hujayra sirtidagi fermentlarni, vitaminlarni, terpenoid birikmalarini yuqori darajadagi sintezini aniqladi. O'zbekiston vinochiligida keng joriy etilayotgan ikki bosqichli bijg'itish usuli ishlab chiqildi. Bu usul vinochilikdagi bir qator muammolarni hal etib biokimyoviy va texnologik afzalliklarga egadir. Bu usul vinolarning etilishini tezlashtirib, ekologik toza vinolarni olishni

ta'minlaydi. S.X. Abdurazoqova sut zavodlarining chiqindilaridan foydalanish muammosini echdi. Yog'sizlangan molning suti va zardobidan qimiz olish usulini ishlab chiqdi. Bu qimiz tami va biokimyoy xususiyatlari bo'yicha tabiiy qimizdan farq qilmaydi.

Vatanimiz kimyo fani va sanoatini rivojlantirishga, ayniqsa mineral o'g'itlar texnologiyasini o'stirishga yirik hissa qo'shgan olimlarimizdan biri O'zbekiston Fanlar akademiyasining akademigi, respublika Fanlar akademiyasi Prezidiumi a'zosi, kimyo-texnologiya fanlari bo'limi boshlig'i Malik Nabiyevich Nabiyevdir. M.Nabiyev «Fosfatlarni nitrat kislotasi bilan ishlash kimyosi va texnologiyasi» nomli doktorlik dissertatsiyasini Xarkov politexnika institutida muvaffaqiyat bilan yoqladi. M.Nabiyev 1951-yili O'zbekiston Fanlar akademiyasi Kimyo institutida o'g'itlar laboratoriyasini tashkil etdi. Laboratoriyada o'g'itlarni kimyoviy va fizik-kimyoviy tekshirish hamda ularni ishlab chiqarishning ratsional yo'llarini topish kabi problemalar ustida olib borilayotgan ishlar muvaffaqiyat bilan hal qilinmoqda. M.N.Nabiyev o'zining nazariy kuzatuvlari natijasida yopishmaydigan ammiak selitrasi olish usulini ishlab chiqdi. Ushbu metod Chirchiq elektro-kimyoy va Lisichansk kimyo kombinatlarida ishlab chiqarilmoqda. Hozir butun MDH davlatlarning azot o'g'it zavodlari shu metod asosida ishlaydi. Malik aka ammoniyashtirilgan superfosfat olish yo'lini ishlab chiqdi va o'g'itlarni yangi metod bilan olishga o'tkazilishi yiliga millionlab so'mni tejab qoladi.

Respublikamizda anorganik kimyoning nazariy asoslarini o'rganish bo'yicha o'quv-qo'llanma hamda darsliklarni yozishda jonbozlik ko'rsatgan mohir pedagog va olimlardan biri professor Hakim Rahimovich Rahimovdir. H.R.Raximov kimyo va fizikaga oid darslik hamda qo'llanmalarni o'zbek tiliga tarjima qildi. H.R.Rahimov Toshkent politexnika institutida eritmalar, organik asos va alkaloidlarga oid ishlar ustida tadqiqotlar olib bordi. «Fizik va kolloid kimyo», hamkorlikda esa «Fizik kimyo» darsliklarini yozdi. Uning kobalt, nikel, titan, temir, marganes, mis, uran, molibden va surma birikmalarini ekstraksiya qilishga doir ishlari nazariy hamda amaliy ahamiyatga ega. Kompleks birikmalar kimyosiga oid ishlari bo'yicha olim rahbarligida o'nga yaqin kandidatlik dissertatsiyasi yoqlandi.

Organik kimyo fanining yirik sohibi va davlat arbobi bo'lgan Ahmad Baratovich Qo'chqorov rahbarligida olib borilgan ilmiy ishlar organik kimyoning alkilash reaksiyalari, fiziologik faol moddalar olish, metallar korroziyasiga qarshi ishlatiluvchi ingibitorlar, atsetilen bilan ammiak kondensatsiyasi asosida piridin asoslarini sintez qilish va ba'zi bir yuqori molekulali birikmalar kimyosini o'rganishga oid yo'nalishlarni o'z ichiga olgan, gumin kislotalari asosidagi organo-mineral o'g'itlar respublika qishloq xo'jaligi uchun muhim ahamiyatga ega. Bu ishlarning ko'plari D.I.Mendeleyev nomli Butunittifoq kimyogarlar jamiyati Respublika Pravleniyesi, Xalq xo'jaligi yutuqlari ko'rgazmasi komiteti va boshqa tashkilotlarning yorliqlari bilan taqdirlangan.

Matn yuzasidan topshiriqlar:

Tayanch soʻz va soʻz birikmalarini eslab qoling: *kimyogar, tadqiqot, ilmiy anjuman, davlat arbobi, amaliy yutuq, ilmiy ishlar, nazariy asoslari*.

1. Matnni oʻqib ching.
2. Matndagi kimyoviy atamalarni tagiga chizing va tarjima qiling.
3. Mashhur kimyogarlarning haqida maʼlumot toʻplang.

Atamalar

Atamalar – ilm-fan, texnika, sanʼatga xos soʻzlardir. Atamalar ilmiy nutqda qoʻllaniladi. Masalan, teorema, sinus, tenglama, kasr, integral.

1-mashq. Atamalarni aniqlab, ularning qaysi sohaga oidligini ayting. Koʻp maʼnoli soʻzlardan farqini tushintiring.

Kelishik, kesim, element, modda, konstitutsiya, ozodlik, prezident, hujayra, oqsil, boks, final, ring, sinonim, dirijor, nota, duet, affiks, daraxt, kurtak, barg.

2-mashq. Lugʻatdan foydalanib, mutaxassisligingizga oid kichik atamalar lugʻatini tuzing. Ularning maʼnosi va qoʻllanishi haqidagi maʼlumotlarni puxta oʻzlashtirib oling.

3-mashq. Gazetadan iqtisodga oid atamalar qoʻllangan xabarni koʻchirib yozing.

4-mashq. Matnni oʻqing va uni oʻzbek tiliga tarjima qiling.

Мир местоимений широк и многообразен. Без местоимений нет языков. В своей речи мы постоянно ими пользуемся, поэтому не случайно, что по частоте употребления местоимения занимают 3-е место (после существительных и глаголов). Местоимения часто повторяются, так как постоянно возникает необходимость указывать на предметы, события, явления, качества, о которых уже упоминалось раньше.

Как длинна, как нудна была бы наша речь, если бы в ней не было местоимений. Мы вынуждены были бы повторять одни и те же существительные и прилагательные, а они, как правило, длиннее местоимений. Местоимения создают нам речевое удобство, так как экономят время и пространство.

По мысли известного лингвиста А.А. Реформатского, местоимения «как запасные игроки на футбольном поле», когда нужно освобождают знаменательные слова.

5-mashq. Matnni oʻqing.

- Siz Olmaliq shahri toʻgʻrisida eshitganmisiz?
- Ha, Olmaliq – Oʻzbekiston shaharlaridan biri.
- U hozir qanday shaharga aylandi?

- U hozir respublikaimizning katta sanoat shahriga aylandi. U rangli ma'danlarni qayta ishlovchi korxonalar shahri.

- Olmaliq shahri yaqinidagi tog'lardan qanday ma'danlar qazib olinadi?

- Olmaliq yaqinidagi tog'lardan mis, rux, qo'rg'oshin va boshqa ma'danlar qazib olinadi.

- Shaharda bir qancha sanoat korxonalari bor. Katta elektr stansiyasi, ohak, sement zavodlari, avtomobillarni remont qiladigan zavod, duradgorlik fabrikasi va boshqalar.

- Olmaliqda qanday madaniy muassasalar bor?

- Olmaliq shahrida madaniyat saroyi, maktablar, litsey, kollejlar, musiqa maktabi, kutubxona, kinoteatrlar bor.

a) O'zingiz yashayotgan shahar, qishloq haqida matn tuzing.

b) Matn asosida "Mening shahrim" yoki "Bizning qishloq" mavzularida bayon yozing.

Test savollari

1. Qaysi javobda kasb-hunarga xos so'zlar berilgan:

- 1) Odam, kuz, dala, maysa.
- 2) Ota, ona, quyosh, ko'klam.
- 3) Shon, charm, qolip, shirach.
- 4) Bordi, keldi, yugirdi.
- 5) Yomo'ir, suv, qor, havo.

2. Qaysi javobda ona tiliga doir atamalar berilgan?

- 1) sinonim, undosh, aniqlovchi, ega.
- 2) loyiha, chizma, uskuna.
- 3) istiqlol, tinchlik, inson.
- 4) yaproq, po'stloq, ildiz, daraxt.

9-dars

Umumiy mavzu: Inson va jamiyat

Nutqiy mavzu: Bizning oilamiz

Biz qadimiy va navqiron Samarqand shahrida yashaymiz. Hovlimiz Mustaqillik ko'chasida joylashgan. Ko'chamiz juda keng va uning har ikki chetiga manzarali daraxtlar, gullar ekilgan. Bu ko'chada ko'proq do'konlar, ma'muriy binolar joylashgan.

Oilamiz ancha katta. Oilamiz to'qqiz kishidan iborat: bobom, buvim, otam, onam, akam, opam, men, singlim va ukam. Bobom bilan buvim ko'p yillar Samarqand davlat universitetining fizika fakultetida dars berishgan. Hozir ular pensiyada.

Otam – hisobchi. U “Samkochavto” mikroavtobuslar ishlab chiqarish zavodida bosh muhandis bo'lib ishlaydi. Onam – tarbiyachi. U shahrimiz markazidagi bolalar bog'chasida ishlaydi. Akam chet tillari institutida o'qituvchi. U ingliz tili mutaxassisi. Opam – bolalar vrachi. U shahar bolalar shifoxonasida ishlaydi. Men Samarqand davlat universitetining pedagogika-psixologiya fakultetida o'qiyman. Ukam ham talaba. U biologiya fakultetida o'qiydi. Biz ukam ikkalamiz hovlimizda tovuq, quyon, kaptar, bedana boqamiz. Hovlimizdagi mevali va manzarali daraxtlarni parvarish qilamiz, ularga shakl beramiz. Singlim bu yil o'rta maktabni tugatadi. U iqtisodchi bo'lmoqchi.

Oilamizda hamma mehnatni sevadi. Biz bir-birimizni hurmat qilamiz. Ro'zg'or ishlarini ham bahamjihat bajaramiz. Oilamiz a'zolari inoq va bir-birlariga juda mehribon.

Matn yuzasidan topshiriqlar:

1. Matn asosida o'z oilangiz haqida gapirib bering.
2. Quyida keltirilga qarindoshlik so'zlarini yodlang. Ushbu so'zlar asosida matn tuzing.

Qarindoshlikni bildiruvchi so'zlar:

buvi (бабушка),	amaki (дядя со стороны отца),
buva (дедушка),	tog'a (дядя со стороны),
ota (отец),	amma (тетя со стороны отца),
ona (мать),	xola (тетя со стороны матери),
qayinota (свекорь, тесть),	jiyan (племянник),
qayinona (свекровь, теща),	nabira (внук, внучка),
ora (сестра),	kuuov (зять)
singil (сестренка),	kelinoyi (сноха), kelin (невестка)
aka (брат),	qayinegachi (заловка),
uka (братишка),	qayinog'a (деверь).

Frazeologizmlar – nutqimiz ko‘rki

tanilmoq	-	ko‘zga ko‘rinmoq
to‘satdan	-	tomdan tarasha tushganday
top-toza	-	yog‘ tushsa yalaguday
tinchidi	-	ko‘ngli joyiga tushdi
chaqqon	-	oyoq-qo‘li yengil
astoydil	-	yeng shimarib

1-mashq. O‘qing, takrorlang, ma’nosini izohlang va ular ishtirokida gaplar tuzing.

kapalagi uchdi; ko‘zining oq-u qorasi; bo‘zchining mokisiday; ko‘zi tegdi; og‘zi qulog‘ida; qozonga yaqin yursang, qorasi yuqadi; og‘zi ochilib qoldi; yaxshi ko‘rib qolmoq; yo‘lini bilmoq;

2-mashq. Quyidagi frazeologizmlarni so‘zlar bilan almashtiring va tarjima qiling. Xamirdan qil sug‘urganday, do‘ppisini osmonga otmoq, aravani quruq olib qochmoq, panja orasidan qaramoq, pashshadan fil yasamoq.

3-mashq. O‘qing. Frazeologizmlarni fe‘llar bilan almashtiring:

Boshi osmonga yetdi, tuyog‘ini shiqillatdi, so‘zining ustidan chiqdi, tishini tishiga qo‘ydi, tinkasi quridi, tepa sochi tikka bo‘ldi, og‘ziga talqon solib oldi.

4-mashq. Quyidagi frazeologizmlarning o‘zbekcha muqobillarini toping va ularni kontekstda qo‘llang.

Быть на седьмом небе; как белка в колесе; не кусок пирога, а честь дорога; он и мухи не обидет.

5-mashq. Ko‘chiring. Frazeologizmlarni topib, ularning ma’nolarini izohlang.

1. Ayol kishiga qo‘l ko‘tarish erkakning ishi emas. 2. Saodatning ko‘ngli yorishib ketganligi chehrasidan ko‘rinib turar edi. 3. Men ham sizday haqqoniy bo‘lishga so‘z beraman. 4. Onam ishning ko‘zini biladigan odamlardan. 5. Bu o‘ylardan Botirning boshi g‘ovlab ketdi. 6. Bu achchiq haqiqat uning damini ichiga tushirib yubordi. 7. Lolaxon o‘g‘lini yer-ko‘kka ishonmaydi. 8. Maqtangannig misi chiqadi, deyishadi odamlar.

6-mashq. Matnni o‘qing va o‘zbek tiliga yozma tarjima qiling.

Ёрпáâü

Любовь – это лучшее из чувств, что рождены человеком.

Вряд ли кто-нибудь из вас скажет, что не хочет любви, причем такой любви, чтобы она пережила вас и осталась ярким примером для потомков на века. Ведь именно такой была любовь Тахира и Зухры, Лейли и Меджнуна, Эхнатона и Нефертити, Данте и Беатриче, Петрарки и Лауры...

Любить хотят все. Это также естественно, как расти траве весной. Но не все умеют любить. Не каждый способен отдавать. Бывает, когда человек способен только брать, брать и брать, в то время как любовь – это умение отдавать. И главное в любви – это прежде всего способность к самопожертвованию. Настоящая любовь – это такое чудо, когда жизнь другого человека становится для вас важнее собственной. Настоящая любовь – это удвоение жизни, когда за одну переживаешь две жизни – свою собственную и жизнь любимого.

7–mashq. O‘qing. Ko‘chma ma’noda ishlatilgan so‘zlarni toping, bu so‘zlarning o‘z hamda ko‘chma ma’nosini ayting.

Tong qizi kulimsib yuzini ochdi,
Oltin dengizlari ko‘k uzra toshdi.
Bog‘larda chechaklar atirlar sochdi.
Ko‘kdagi yulduzlar uyalib qochdi.

Tumanga o‘ralib yo‘qoldi uyqu,
Har yerda bir go‘zal umidli tuyg‘u,
Har dilda ochildi shodlik chechagi,
Borliqda qolmadi hasrat va qayg‘u.

Tong yeli o‘ynagach qanotin yozib,
Tebranib, chayqalib ochildi gullar.
Nur sochib chiqqanda yangi kun kulib,
Yangratdi bog‘larni sayrab bulbullar.

(Uyg‘un).

10-dars

Umumiy mavzu: Inson va jamiyat

Nutqiy mavzu: Sogʻlom oila – sogʻlom jamiyat tayanchi

Mustaqillik sharofati bilan mamlakatimizda fuqarolarning huquq va erkinlirlari, sogʻlom avlod masalasi, nikoh va oila munosabatlari borasida jiddiy oʻzgarishlar sezilmoqda. Jumladan, istiqloq shuuri oila masalasida ham yangi, ijobiy qirralarni kashf etmoqda. Axir, oila – yurt tayanchi, jamiyat rivojiga hissa qoʻshuvchi muqaddas dargoh. Shuning uchun ham Qomusimizda «Oila jamiyatning asosiy boʻgʻinidir, u jamiyat va davlat muhofazasida boʻlish huquqiga ega», deb taʼkidlangan.

Maʼlumki, oila jamiyatning birinchi va birlamchi zarrasidir. Jamiyat ana shu kichik zarralardan tashkil topadi. Lekin u shunchaki zarra emas, tirik vujudlar ittifoqidir.

Har bir tirik vujudning oʻzi alohida bir olam, er va xotin – ikki tirik vujudning, ikki olamning oʻzaro ittifoqidan paydo boʻlgan uchinchi bir olam – bu oiladir. Ittifoq iborasida ahillik, totuvlik, degan maʼnolar ham bor, albatta. Agar oila haqiqatan tinch-totuv, ahil boʻlsa, olam guliston. Aks holda turmush doʻzaxga aylanadi, buning jabrini er va xotindan koʻra bolalari, yaqin qarindoshlari tortadilar. Jamiyatga moddiy va maʼnaviy ziyon yetadi.

Oila toʻgʻrisidagi gʻamxoʻrlikni amalga oshirish davlat ahamiyatiga ega boʻlgan gʻoyat muhim vazifa hisoblanadi. Buning dalili sifatida 1998-yilning “Oila yili” deb eʼlon qilinishi va Respublika xotin-qizlar qoʻmitasi huzurida “Oila” ilmiy-amaliy markazining tashkil etilganligini qayd etish joizdir.

Oliy Majlisning 9-sessiyasida qabul qilingan va 1998-yilning 1-yanvaridan kuchga kirgan «Fuqarolik protsessual kodeksi» va Oliy Majlisning 10-sessiyasida «Oila kodeksi» qabul qilinishi muhim voqea boʻlib, oila masalalariga yanada oydinlik kiritdi.

Odatda oilaning vujudga kelishiga nikoh asos boʻladi.

Hayotni nikoh va oilasiz tasavvur qilish qiyin, chunki u turmushning juda muhim qismidir. Ota-onalar va bolalar har taraflama jipslashgan oila birligini tashkil qiladi. Ular oilaning negizi hisoblanadi.

Oila – jamiyatning asosi ekan, ezgulik yoʻlini tanlagan ana shu jamiyatimizda oilalar faqat yaxshilik urugʻidan vujudga kelsin. Zero, jamiyat mustahkam, maʼnaviy va ahloqiy jihatdan sogʻlom oiladan gʻoyatda manfaatdordir.

Matn yuzasidan topshiriqlar:

Tayanch soʻz va iboralar: *mustaqillik, erkinlik, muhofaza, boʻgʻin, nasl, oila, ahillik, yaxshilik, olam, negiz, huquq, burch.*

1. Matnni rus tiliga tarjima qiling.

2. Yuqorida berilgan tayanch soʻz va birikmalardan foydalanib matnning mazmunini soʻzlab bering.

3. Kuzatishlaringiz asosida namunali oilalar haqida soʻzlab bering.

4. Oila mehr-muhabbat, sadoqatlilik, insoniy munosabatlar ramzi xususida bahs-munozara oʻtkazing.

Ot – soʻz turkumi

Ot kim? nima? soʻroqlariga javob beradigan, narsa-buyum, oʻsimlik va hayvonot dunyosi nomlari, joy nomlari, kasb nomlari, hodisa nomlarini bildiruvchi soʻzlar turkumidir.

Otlar predmet va shaxs otlariga, aniq va mavhum otlarga bolinadi.

Predmetlar: koptok, stol, qozon, ...

Shaxs otlari: professor, shifokor, bola, ...

Aniq otlar: qogʻoz, idish, kompyuter, ...

Mavhum otlar: sevgi, qoʻrquv, hayajon, ...

Koʻplikni ifodalash

Bular kimlar?	Bular nima?
Bular talabalar.	Bular kitoblar.
Bular oʻqituvchilar.	Bular daftarlar.

1-mashq. Oʻqing, takrorlang, maʼnosini izohlang va ular ishtirokida gaplar tuzing:

sogʻlom oila, jamiyat tayanchi, muqaddas dargoh, yaxshilik urugʻi, istiqloq, totuvlik, tayanch, nikoh, ittifoq, turmush.

2-mashq. Namunaga qarab davom ettiring.

Namuna: Bu mening opam - bular mening opalarim.

Bu bizning doʻstimiz

.....

Bu uning ukasi

.....

Bu sening dugonang

.....

Bu sening ukang -

.....

Bu sizning kitobingiz

.....

Bu bizning oʻqituvchimiz

.....

Hurmat maʼnosini ifodalash

Mening onamlar. Sening onanglar. Mening buvimlar. Uning otalari. Onamlar keladilar. Adamlar uyda yoʻqlar.

Eslab qoling!

Qiyoslang:

Ko‘plikda

Mening opalarim

Kitoblar do‘koni

Aka-ukalar

Sharipovlar oilasi

Hurmat ma’nosida

Mening opamlar

Sening onanglar

Kecha akamlar Moskvadan
keldilar

Hasanning onamlari

Otlarda egalik kategoriyasi

Birlik

I shaxs ona+m do‘st+im

II shaxs ona+ng do‘st+ing

III shaxs ona+si do‘st+i

Ko‘plik

I shaxs ona+miz do‘st+imiz

II shaxs ona+ngiz do‘st+ingiz

III shaxs ona+lari do‘st+lari

3-mashq. Berilgan so‘zlardan otlarni aniqlang va daftaringizga ko‘chiring.

Tinchlik, talaba, universitet, oliy, yetti, paxta, lola, ketdi, keldi, do‘st, hosil, meva, sanobar, shahlo, murod, ota-ona, daftarlar.

Shaxsni mashg‘ulot va kasbiga ko‘ra atash

Buvam – paxtakor. Opam – dorishunos. Ukam – soatsoz

4-mashq. –chi, -kor, -shunos, -soz kabi qo‘shimchalar yordamida yasalgan otlarni tagiga chizing.

1. Xizmatchi hozir kelib to‘xtagan tramvayga qarab yugurdi. 2. Bizning jamoada Oynisa, Shokir kabi ilg‘or paxtakorlar bor. 3. Mening otam – tilshunos. 4. Davron kelajakda huquqsunos bo‘lmoqchi.

Qarashlilik ma’nosini ifodalash

Kimning?

- kimning do‘sti

-mening do‘stim

Kimniki?

kitob kimniki?

kitob meniki

Eslab qoling!

Kimning	kimi?	nimasi?
Mening	otam	kitobim
Sening	otang	kitobing
Sizning	otangiz	kitobingiz
Uning	otasi	kitobi
Sizlarning	otangiz	kitoblaringiz
Ularning	otalari	kitobi

Nima?	Kimniki?
Darslik	Meniki, seniki, sizniki

5-mashq. Qarashlilikni tog'ri ifodalang.

Uka	kitob
Dugona	rasm
Do'st	daftar
Kutubxona	lug'at
O'quvchi	darslik
Buva	gazeta

Namuna: ukamning kitobi....

kitob ukamniki.

6-mashq. Quyidagi so'zlarning o'zbekcha muqobilini toping.

Îé óíèââðñèòàò, îé ñññââ – áèçíññíáí, îé ôàèóëüòàò, îÿ ñóíèà, îÿ óó÷èà, î, ìàëüòí, îé ääâóøèà – èèòàðàòóðîâââ, îé ðáá, îé, îé ìàìà – ýèèèððèè, îé ääüüè, îÿ ìàìà – áóðââèèòàð, îé çàáîù.

7-mashq. a) matnni o'qing va rus tiliga tarjima qiling.

Ona zaminda o'sgan mevali, manzarali dov-daraxtlar, o'simliklar inson hayoti, salomatligi uchun naqadar zarur. Ularning shifobaxshligi-chi?

Giyohlar va dov-daraxtlar gulidan, bargidan, tanasidan qanchadan-qancha turli-tuman dori-darmonlar tayyorlanib, odamlarni, hayvonot olamini kasalliklardan saqlashda foydalaniladi.

Ilgari odamlar tabiat in'omi bo'lgan meva-chevalarni, giyohlarni shundayligicha isme'mol qilganlar. Keyinchalik esa shifobaxsh o'simliklar chinakamiga o'rganildi, turlarga ajratildi, o'zgartirildi, qayta-qayta tiklandi. Natijada ne-ne ho'l mevalar yil davomida dasturxonni bezab turadi.

b) shifobaxsh mevalar haqida so'zlab bering.

d) kuzatishlaringiz asosida matn mazmunini boyitib bayon yozing.

8-mashq. Matnni tarjima qiling.

Òïèüèî â Ñàìàðèèáíáâ

Таких лепешек вы не найдете больше нигде. Они самые вкусные, а главное – подолгу не черствеют. Это зависит и от муки, и от воды, и от способа приготовления. Мука для самаркандской лепешки берется не пшеничная, а ячменная.

Секрет приготовления таких лепешек передается из поколения в поколение. Поэтому – то и можно почти на каждой улице и сегодня купить самую вкусную, самую красивую лепешку.

Делать узоры на тесте – это целое искусство. И сколько же надо иметь терпения и мастерства пекарю, чтобы вынуть из тандыра самую румяную, самую сдобную самаркандскую лепешку!

O‘zbek xalq maqollarini o‘qing, daftaringizga ko‘chirib oling va ularga amal qiling.

Ko‘p o‘yla, kam so‘yla
Yetti o‘lchab bir kes.
Gap ko‘p, ko‘mir o‘z.
Katta gapirgandan ko‘ra, katta tishla.

11-dars

Umumiy mavzu: Salomatlik – tuman boylik

Nutqiy mavzu: Vitaminlar (darmon dorilar).

Vitaminlar murakkab tuzilishga ega bo'lgan organik birikmalardan tashkil topgan biologik faol moddalardan biridir. Vitaminlarni asosan o'simliklar to'playdi. O'simliklarda vitaminlar miqdorining oz yoki ko'p bo'lishi, ularning o'sish sharoitiga, rivojlanish davriga, urug' hamda mevalarining qay tarzda yetilganligi yoki yetilmaganligiga ko'p jihatdan bog'liqdir. Shuningdek, ularning o'zgarib turishiga ob-havo bilan yorug'lik katta ta'sir ko'rsatadi. Masalan, kunduzgi havo ochiq, yorug'lik yetarli bo'lsa vitamin C (askorbin kislotasi) miqdori ko'payib, tunda yoki yog'ingarchilik paytida bu ko'rsatkich kamayib ketadi.

Ko'pchilik vitaminlar juda chidamsiz moddalardan iborat. Ular ishlatilish jarayonida yoki narsalar ta'sirida tez buziladi, parchalanadi, hamda o'z qiymatini yo'qotadi.

Vitaminlardan C, P, B1, B2, D6, PP1, H va pantoten kislotalari qaynagan suvda tez parchalanib, o'z xususiyatlarini yo'qotib qo'yadi. A, K, D, E, vitaminlari suvda parchalanmaydi, ammo yog'larda parchalanadi. C, A, B vitaminlari kislorod ta'sirida buziladi, B2 vitamini esa ta'sirga ancha chidamli.

Vitaminlar tirik organizmlar ehtiyoji uchun hayotiy moddalardir. Vitaminlar yetishmasa turli xastaliklar yuzaga keladi. Ayniqsa, modda almashinuv jarayonining buzilishi, asab sistemalari funksiyasining ishdan chiqishi kuzatiladi. Vitaminlar organizmda yetishmasligi sababli avitaminoz kasalliklari sodir bo'ladi.

Vitaminlar inson to'qimalari uchun doimiy va zarur zarralar hisoblanib, modda almashinuv jarayonida faol qatnashadi. Ovqat hazm qilish paytida muhim ahamiyat kasb etadi. Inson organizmini turli kasalliklardan himoya qilish qobiliyatini oshiradi. Qon tomirchalarining devorlarda to'planadigan xolestiringa yo'l qo'ymaydi.

Shu narsani ta'kidlash lozimki, inson organizmi vitaminlar ishlab chiqarmaydi, balki ularni faqat ovqatlanish jarayonida qabul qiladi.

Matn yuzasidan topshiriqlar:

Tayanch so'z va so'z birikmalar: *biologik faol moddalar, o'simliklar, yetilgan, vitamin C, miqdori ko'paymoq, kamayib ketadi, tez parchlamoq, xususiyatlari, ancha chidamli, xastaliklar yuzaga keladi, avitaminoz, doimiy va zarur zarralar, ovqatlanish jarayoni.*

1. Matnni o'qing va rus tiliga tarjima qiling.
2. Matndagi quyidagi gaplarni qanday tushundingiz:
 - a) Vitaminlar murakkab tuzilishga ega bo'lgan organik birikmalardan tashkil topgan biologik moddalardir;

b) ...ularning o'zgarib turishiga ob-havo bilan yorug'lik katta ta'sir ko'rsatadi;

d) ko'pchilik vitaminlar juda chidamsiz moddalardan iborat;

e) vitaminlar tez buziladi, parchalanadi va o'z qiymatini yo'qotadi.

3. Quyidagi so'z va iboralarning o'zbek tilidagi muqobilini matndan toping: *àèòèâíúâ áâùâñòââ, èà÷âñòâí, êíëè÷âñòâí âèòàìèíâ, ðàñòâíðÿâðñÿ, îèàçúâââò áíëüøâ âëëÿíèâ, æèçâííúé, â ìðïâññâ èññëüçíâàìèÿ, òèâìè.*

Otlarda kelishik kategoriyasi

Bosh kelishik	kim? nima? qayer?	tarbiyachi, sovg'a, do'kon
Qaratqich kelishigi	kimning? nimaning? qayerning?	tarbiyachining, sovg'aning, do'konning
Tushum kelishigi	kimni? nimani? qayerni?	tarbiyachini, sovg'ani, do'konni
Jo'nalish kelishigi	kimga? nimaga? qayerga?	tarbiyachiga, sovg'aga, do'konga
O'rin-payt kelishigi	kimda? nimada? qayerda?	tarbiyachida, sovg'ada, do'konda
Chiqish kelishigi	kimdan? nimadan? qayerdan?	tarbiyachidan, sovg'adan, do'kondan

1-mashq. Nuqtalar o'rniga tegishli qo'shimchalarni qo'yib, gaplarni ko'chiring.

1. Men bu badiiy kitoblar... do'stim... oldim. 2. Dugonam... hovlisi oldi... vositachilik, xo'jalik mollari va oziq-ovqat do'konlari bor. 3. Biz dushanba kuni avtobus... Toshkent... jo'naymiz. 4. U o'rtog'i bilan kutubxona... chiqdi. 5. Siz hovlingiz... qanday mevali va manzarali daraxtlar ekkansiz? 6. Biz dars... so'ng stadion... futbol ko'rgani boramiz. 7. Siz bu matn... lug'at yordami... tarjima qildingizmi? 8. Siz qanday asarlar... yoqtirasiz?

2-mashq. "Sog'lom turmush tarzi" deganda nimalarni tushunasiz. O'z fikringizni yozing.

3-mashq. Matnlarni o'qing va tarjima qiling.

Èâê ÿ ñâââèë ÷âñèíâ

- Òú çíââøü, ÿ èâòíì èãðæ â øàðíàòú è â òâííèñ. Òâê òíðíøí èãðæ, ÷òí ñâââèë ÷âñèíâ-øàðíàòèñòà è ÷âñèíâ - òâííèñèñòà.

- À êâê òú ýòí ñââèâè?

- ß ñâââèë ÷âñèíâ - òâííèñèñòà. Êíâââ ñ íèì èãðæ â øàðíàòú. À ÷âñèíâ - øàðíàòèñòà ñâââèë, êíâââ ñ íèì èãðæ â òâííèñ.

ß ñéâó â áàññâéí

Ìàòü ãîîîðèò ñûíó:

- Ó òááÿ áîèèò æèâîð. Íà òîæè ñáâîáíÿ â áàññáéí.
- Íà âîèíóéñÿ, ìàìà, áóáó ðèááàòü ìà ñîèíá, îðáá÷áò ñûí.

Èäòè èèè òîæèòü

-Íà çíàð, ÷òí ìá äáèàòü. Íæé áðà÷ ãîîîðèò: «Âàì íóæíí áîèüøá òîæèòü». À äðóáíé: «Âàì íóæíí áðàòü ìà èóðíðò» ×òí ìá äáèàòü?

Èäòè ìà èóðíðò ðáøèí!

Umumiy mavzu: *Salomatlik – tuman boylik*

Nutqiy mavzu: *«Jar» sport majmuasida.*

Bugun yakshanba, shuning uchun biz do‘stlarimiz bilan Toshkentdagi eng yirik sport inshootlaridan biri «Jar» majmuasiga borishga qaror qildik. Ushbu sport majmuasi shaharning qoq markazida - «Chorsu» mehmonxonasi yonida, ya’ni Chorsu bozoriga yaqin joyda joylashgan. Bu majmua juda salobatli va ko‘rkam qilib qurilgan, u jahon andozalari talablariga to‘la javob beradigan darajada bunyod etilgandir.

«Jar» sport majmuasida sportning deyarli barcha turlari bilan shug‘ullanish imkoni bor. Bu yerda futbol, voleybol, qo‘l to‘pi, basketbol, o‘zbek kurashi, shuningdek kurashning boshqa turlari, karate, qilichbozlik, suzish, tramlindan suvga sakrash, yengil atletikaning barcha turlari, badiiy gimnastika, shaxmat, shashka, aerobika, boks, tennis kabi sport turlari bo‘yicha to‘garaklar ishlab turibdi. «Jar» sport majmuasida nufuzli xalqaro sport musobaqalari, turli tadbirlar o‘tkazilib turadi. Ushbu majmua O‘zbekiston hukumatining xalq salomatligi, ayniqsa, o‘sib kelayotgan yosh avlodning sog‘lom, barkamol bo‘lishi yo‘lida ko‘rsatayotgan jonbozligi, jonkuyarligi namunasidir. Bu yerga kuniga yuzlab, minglab odamlar tashrif buyuradilar, o‘zlari istagan sport turlari bo‘yicha mashg‘ulotlarda qatnashib salomatligini mustahkamlashadi. «Jar» sport majmuasida nomdor sportchilar bilan bir qatorda oddiy ishchi, xizmatchilar ham jismoniy mashqlar qiladilar.

Umuman, har bir inson salomatligini saqlashda, sog‘lom turmush tarziga amal qilishda, albatta sport bilan shug‘ullanmog‘i zarur. Buning uchun «Jar» kabi hashamatli sport saroylariga borishga harakat qilish kerak, ammo bunga imkon topa olmaydiganlar ham bor. Bunday insonlar o‘z uylarida imkoni boricha ko‘proq jismoniy mashqlar bilan shug‘ullanishi lozim bo‘ladi, axir ertalabki yugurishning o‘zi sog‘liq uchun qanchalik foydaligi fanda isbotlangan-ku! O‘zbek xalqida «sog‘ tanda sog‘lom aql» degan ibora bor. Darhaqiqat, faqat jismonan sog‘lom insongina teran fikrlar aytishi, fan-texnika sohasida buyuk kashfiyotlar qilishi, madaniyat va san’at sohasida ulkan yutuqlarga erishishi mumkin. Shunday ekan, shu bugundan boshlab sport bilan yaqin do‘st bo‘laylik, zero inson salomatligi o‘z qo‘lidadir.

Matn yuzasidan topshiriqlar:

Tayanch so‘z va so‘z birikmalar: *sport inshootlari, sport majmuasi, jahon andozalari, xalqaro sport musobaqalari, xalq salomatligi, sog‘lom, barkamol bo‘lishi, jismoniy mashqlar, so‘g‘ tanda sog‘lom aql, jismonan sog‘lom.*

1. Matnni rus tiliga tarjima qiling.
2. Matn bo‘yicha savollar tuzing.
3. Matnning mazmunini tayanch so‘z va so‘z birikmalariga asoslangan holda gapirib bering.
4. Quyidagi savollarga javob bering:

- a) siz sportning qaysi turi bilan shug‘ullanasiz, qaysi turiga qiziqasiz?
 - b) siz qaysi futbol jamoasining muxlisisiz, u oxirgi paytda qanday o‘yinlar o‘tkazdi, nechtasida yutdi, qanchasida yutqazdi?
 - d) 20-asrning mashhur sportchilaridan kimlarni bilasiz?
 - e) institutdagi jismoniy tarbiya darslari qiziqarli o‘tadimi? Ular sifatini yaxshilash uchun nimalar qilish kerak deb hisoblaysiz?
6. O‘zingiz bilgan sport turlarining nomini o‘zbekcha yozib chiqing. Ularning qaysi biri baynalmilal so‘zlar ekanligiga, qaysi biri o‘zbekcha atalishiga diqqat qiling.
7. «Sport mening hayotimda» mavzusida insho yozing.

Predmetning rangini ifodalash

<i>Yashil</i> barg	<i>Havo rang</i> lenta	<i>Jigar rang</i> jemper
<i>Qizil</i> ro‘mol	<i>Oq</i> qog‘oz	<i>Kul rang</i>
<i>Sariq</i> kitob	<i>Ko‘k</i> qalam	sichqoncha
<i>Qora</i> siyoh	<i>Siyoh rang</i> palto	<i>Pushti rang</i>
		gullar
		<i>Sabzi rang</i>
		ko‘ylak

1-mashq. «Yil fasllari va ranglar» mavzusida kichik matn tuzig va og‘zaki hikoya qilib bering.

Namuna: Qishda oq rangni ko‘p uchratamiz, chunki qor yoqqanda hamma yoq oppoq rangga burkanadi. Bahorda esa...

2-mashq. Namunaga qarab davom ettiring.

Namuna: Mening paltoim qora rangli.

1. Mening ko‘ylagim ... 2. Sening daftaring ... ranglimi? 3. Ertaga sen ... rangli kiyim iyananmi? 4. Uning ... rangli ro‘moli bormi? 5. Menga ... rangli kitobni berib yuboring. 6. Saidaning akasi ... mashina sotib olibdi. 7. Sultonga esa ... mashina yoqmas ekan. 8. Men ... televizor sotib olishni orzu qilaman.

Predmetning maza-ta‘mini ifodalash

<i>Shirin</i> uzum	<i>Nordon</i> olma
<i>Achchiq</i> garmdori	<i>Sho‘r</i> ovqat
<i>Mazali</i> somsa	<i>Tuzsiz</i> sho‘rva
<i>Bemaza</i> qovun	<i>Taxir</i> danak

3-mashq. «Institut oshxonasida» mavzuida suhbat tuzing. Shu suhbat orqali talabalar oshxonasi to‘g‘risidagi o‘z fikringizni ayting.

4-mashq. Quyidagi soʻzlarga mos sifatlarni toping, ular ishtirokida gaplar tuzing:
Nok, tarvuz, palov, non, blinchik, taom, ichimlik, sabzavot.

5-mashq. Quyidagi soʻz va soʻz birikmalarning oʻzbek tilidagi muqobilini toping:
горький перец; вкусная пицца; невкусный обед; солёный суп; сладкое яблоко; полусладкое шампанское; кислая вишня.

Predmetning shakli va hajmini ifodalash

<i>Koʻp qavatli uy</i>	<i>Tor yoʻlka</i>
<i>Aylana yoʻl</i>	<i>Baland bino</i>
<i>Katta xona</i>	<i>Keng koʻcha</i>
<i>Dumaloq piyola</i>	<i>Kichkina choynak</i>

6-mashq. Yuqorida berilgan soʻz birikmalarini rus tiliga tarjima qiling.

Insonning tashqi koʻrinishini ifodalash

<i>Baland boʻyli (novcha) yigit</i>	<i>Semiz kishi</i>
<i>Qora sochli qiz</i>	<i>Ozgʻin kishi</i>
<i>Choʻzinchoq yuzli bola</i>	<i>Koʻzlari katta (kichik)</i>
<i>Dumaloq yuzli amaki</i>	<i>Sochi uzun(kalta) qizcha</i>
<i>Gavdali kishi</i>	<i>Boyi past(pakana) qariya</i>
<i>Nozik qiz</i>	<i>Chiroyli qiz</i>
	<i>Xunuk bola</i>

7-mashq. Namunaga qarab davom ettiring:

Namuna: *Mening opam past boyli*

Mening otam ..., uning akasi ..., sening dugonang ..., uning qizi ..., xolamning oʻgʻli ..., opamning qizi ..., boshligʻimiz ..., qoʻshnimiz

8-mashq. “Doʻstimning qiyofasi” mavzusida matn tuzing.

Shaxsning feʼl-atvori, xarakter-xususiyatiga koʻra taʼriflash

Oʻqituvchi <u>kamtar</u> kishi	<u>Bilimli</u> bola
Singlim <u>chaqqon</u> qiz	<u>Mehmondoʻst</u> xalq
Boy juda <u>xasis</u> edi	<u>Badjahl</u> odam
Onam menga <u>mehribonlar</u>	<u>Qoʻpol</u> yigit
Ukam <u>yalqov</u> bola	Otam bizga <u>gʻamxoʻr</u>
Karim <u>tirishqoq</u> yigit	Ustozim <u>samimiy</u> inson
Shohida <u>qiziquvchan</u> talaba	Saida <u>uyatchan</u> qiz

9-mashq. Quyidagi krossvordni doskaga chizib, birgalikda toʻldiring.

1. Скупой, жадный. 2. Скромный, безобидный. 4. Злой, коварный. 5. Заботливый, сердечный. 3. Лодырь, бездельник. 7. Некорректный, неуклюжий. 6. Скрытный, неискренний. 8. Вялый, безтемпераментный.

			1						2					
		3							4					
	5								6					
7									8					

10-mashq. Quyidagi gaplarni kerakli soʻzlar bilan toʻldiring.

1. Mening akam juda ..., shuning uchun biz u bilan oʻylab muomala qilamiz. 2. Uning ismi Goʻzal, in u juda 3. Salim ... talaba boʻlgani uchun hamma fanlardan “5” baho oldi. 4. Kelinimiz ..., shuning uchun onam uni juda maqtaydilar. 5. Akmal ..., shuning uchun u hech kimga yoqmaydi. 6. Boylar ..., kambagʻallar esa ... boʻladi.

Shaxs va predmetni oʻxshatish orgali taʼriflashda:

- **dek**, - **day**, kabi qoʻshimchalardan va soʻzlardan foydalaniladi.
Masalan: gul **kabi** chiroyli, **xuddi** toʻlin oyga oʻxshaydi.

11- mashq. Matnni oʻzbek tiliga tarjima qiling.

Áîëüøå âñââî öâîþ â èàæâî, – áóäü ôî íóæ÷èíà èèè æâíùèíà, - ýñííñòü öâèè, ìðääâííñòü ñâíâíó äâéó, öâèíñòíñòü âî âñ,ì. Íî àù, öâîþ â íóæ÷èíàð ôî, ÷òî ìæíî áùèî áù íàçâàòü èñòèííùî íóæñèè àíñòèíñòâî, èîðîðîâ ìðýâèýàðñý âî âñ,ì: â ìîíîæâíèè è æâíùèíà – è ìàððè, èþàèíè.

Íî-îâíó, æâíùèíà àîèæíà áùòü ñèðíííè, òðóâèèþàèâè, àèéóðàòíè. Ñîððâíâííùâ äââóøèè, íà ìè âçâèýâ, - ýòî òâ, èîðîðîâ ñòðâíýòñý è ñâííñòíýðâèüíñòè, àèèèâíñòè, ìñòââýñü ìðè ýòî æâíñòââííùè è íæíùè.

Sifatlarning yasalishi:

chiroyli, aqlli; tinchliksevar, mehnatsevar; suvsiz, gulsiz; ilmiy, ommaviy, moddiy; yoʻzgi, bugungi; osma, yozma; ishchan, oʻychan; odamsimon, gazzsimon; bemaza, bepoyon; notanish, nomaʼlum.

Sifatlarning koʻchma maʼnoda ishlatilishi

Qiyoslang!

Qora roʻmol – qora koʻngil kishi.
Oq lenta – oq koʻngil qiz.
Shirin taom – shirin soʻz ustoz.

Achchiq qalampir – achchiq so‘zli odam.
 Bemaza ovqat – bemaza gapli odam.
 Keng ko‘cha – keng fe‘lli kishi.

Predmetning belgi-xususiyatini ifodalash

<i>Yaxshi</i> inson	<i>Yaxshi</i> bino, kitob
<i>Chiroyli</i> qiz	<i>Chroyli</i> rasm, do‘kon
<i>Xunuk</i> odam	<i>Xunuk</i> ko‘ylak
<i>To‘g‘ri</i> yigit	<i>To‘g‘ri</i> javob. <i>Noto‘g‘ri</i> ish
<i>Ko‘ngli beg‘ubor</i> ayol	<i>Beg‘ubor</i> osmon
<i>Katta</i> rahbar	<i>Katta</i> hovli
<i>Kichik</i> qizcha	<i>Kichikkina</i> uy
<i>Yumshoqqina</i> tarbiyachi	<i>Yumshoqqina</i> yostiq

Predmetni materialiga ko‘ra ifodalash

<i>Yog‘och</i> qoshiq	<i>Ipak</i> ro‘mol	<i>Yelim</i> tugma
<i>Billur</i> qandil	<i>Mo‘ynali</i> qalpoq	<i>Metall</i> pichoq
<i>Sopol</i> piyola	<i>Chit</i> xalat	<i>Jun</i> jemper
<i>Chinni</i> kosa	<i>Atlas</i> ko‘ylak	<i>Lama</i> palto

12-mashq. Nuqtalar o‘rniga zarur so‘zlarni qo‘ying va daftaringizga ko‘chiring.

1. Marg‘uba bugun ... palto kiyib kelibdi. 2. ... kosa ... kosaga nisbatan ancha qimmat turadi. 3. Men ertaga do‘konga bo‘rib ... ko‘ylak sotib olmoqchiman. 4. Bolalarga ovqatni ... qoshiqda yedirish kerakmi yoki ... qoshiqda? 5. Bizning qandilimiz ...bo‘lgani uchun biror narsaga tegib ketsa, jaranglab ketadi. 6. ... ro‘mol to‘qiyman, maktab borib o‘qiyman (qo‘shiqdan).

So‘zlar: *lama, sopol, chinni, atlas, ipak, yog‘och, temir, metall, billur.*

13-mashq. a) matnni o‘qing va rus tiliga tarjima qiling.

Sidneyda bo‘lib o‘tgan XXVII Olimpiya o‘yinlarini butun dunyo zo‘r qiziqish bilan kuzatib bordi. Qariyb 200 davlat anjumanida har bir sportchining fikri – xayoli faqat g‘alaba qozonish orzu – umidlari bilan band edi.

Biroq millionlar orasida birinchi bo‘lishning o‘zi bo‘ladimi?

Hamyurtimiz Muhammadqodir Abdullayev ana shunday sharafli unvonni qo‘lga kiritdi. U Sidneyda boks bo‘yicha Olimpiya chempioni unvoniga sazovor bo‘ldi.

Chempionni manlakatimiz Prezidenti Islom Karimov tabrikladi.

Prezident Muhammadqodir Abdullayevni butun o‘zbek xalqi, sportchilarimizning g‘alabasiga sidqidildan ishongan barcha vatandoshlarimiz nomidan Olimpiya o‘yinlarida qo‘lga kiritgan ulkan g‘alabasi bilan samimiy qutladi.

b) “Milliy sport turlari”, “Men sevgan sportchilar”, “Men sport bilan shug‘illanaman” mavzularidan birini tanlab matn tuzing va so‘zlab bering.

Ushbu maqollarni o‘qing, daftaringizga ko‘chiring va ularni yod oling.

Kamtarga kamol, man manga zavol.

Baxilning bog‘i ko‘karmas.

Chiroy to‘yda kerak, aql kunda kerak.

Ish ishtaha ochar, dangasa ishdan qochar.

Shirin so‘z – jon ozig‘i.

Achchiq savol berib, shirin javob kutma.

Aytar so‘zni ayt, aytmas so‘zdan qayt.

Yaxshi gapga ilon inidan chiqadi, yomon gapga pichoq qinidan.

13-dars

Umumiy mavzu: Salomatlik – tuman boylik

Nutqiy mavzu: Tibbiyot olamining asoschisi

ÀÂÈÖÅÍÀ

Творческое наследие великого философа, врача и поэта Абу Али ибн Сина, получившего широкую известность в Европе под именем Авиценны, огромно.

Авиценна – автор медицинской эмблемы: змея, обвивающая кубок. На протяжении почти 10 веков служит она во всем мире символом исцеляющих сил.

В течение почти 600 лет врачи как на Востоке, так и на Западе, воспитывались по книге «Канон врачебной науки».

В XV веке после изобретения печатного станка он выдержал 16 изданий, а полностью переиздавался более 40 раз.

Нет, пожалуй, области знания, где бы не оставил следа великий ученый: физика и химия, геология, ботаника и зоология, математика и музыка, философия и медицина, военное дело и др. «Шейх-ур-раис» – называли Ибн Сину на Востоке, «князь врачей и философов» - на Западе, «наставник ученых» – во всем мире.

В 1980 году весь научный мир широко отметил 1000 летний юбилей Авиценны. В 2010 году исполнится 1030 лет Авиценне.

Matn yuzasidan topshiriqlar:

1. Matnni o‘zbek tiliga tarjima qiling.
2. Abu Ali ibn Sino haqida yana nimalarni bilasiz? Bu haqda yozing.

Abu Ali ibn Sino o‘zining tib qonunlarida kasalliklarni shifobaxsh o‘simliklar yordamida davolashni aytib o‘tgan. O‘zbekistonda ham juda ko‘p dorivor o‘simliklar o‘sadi. Bu haqda quyidagi matnda o‘qing.

Dorivor o‘simliklar

O‘zbekistonda juda ko‘p dorivor o‘simliklar o‘sadi. Ularning 500 dan ortiq turi qadimdan turli kasalliklarni davolashda, oldini olishda qo‘llanib kelinadi. Ayni vaqtda ilmiy tibbiyotda ularning faqat 100 dan ortig‘idagina foydalanilmoqda.

O‘simliklardan sof holda ajratib olingan kimyoviy birikmalar ba‘zan tirik organizmga kuchli ta‘sir qiluvchi zaharli biologik faol moddalar bo‘lishi mumkin. Masalan, kuchala, parli isiriq, sariqgul, omon-qora, afsonak, eshakmiya, qizilcha (efedra) va boshqalar zaharli o‘simliklar hisoblanadi. Lekin shu bilan birga bir qancha aslida ovqatga ishlatiladigan o‘simliklardan shifobahsh vosita sifatida foydalansa bo‘ladi. Quyidagilarni bunga misol qilib keltirish mumkin: anor, anjir, behi, kashnich, shovul, garmdori, zig‘ir, murch, turli xil moylar va boshqalar. Keyingi 4-5 yil ichida 10ga yaqin yig‘ma holdagi fitopreparatlar tibbiyot amaliyotida turli xil kasalliklarni davolash uchun ishlatilmoqda.

Shifobahsh o‘simliklar haqida o‘z bilganlaringizni so‘zlab bering.

Ibn Sino bobo ulashar davo

(O'g'itlar)

Xom suvni ichma,
Sog'liqdan kechma.

Badantarbiya-
Kuch etar hadya.

Yeb bo'lib ovqat,
Yugurma faqat.

Yurmoqlik iflos
Kasalga asos.

Oshni taklifsiz
Boshlar tartibsiz.

Og'rimay desang,
Chay, meva yesang.

Ozoda hovli -
Kasaldan xoli.

Dardning og'iri
U - tish og'rig'i.

Ko'p dardga asos-
Shamollash, xolos.

Kim harakatda
Sog'lom, albatta.

Po'lat Mo'min.

Hikmatii so'zlarni o'qing.

Barcha dunyo ne'mati sog'liqqa teng kelolmas.
Davolanishdan qochish – o'limga yo'l ochish.
Tani sog'liq - tuman boylik.

×oî âëëüâò ìà çäîðîâüâ ëpüâé?

Абул Баракат Кадырий ибн Мухаммад Насруллах (15век) в своей книге «Качкули Султания» («Книга султанов») пишет: Следующие факторы плохо влияют на здоровье людей :

- употребление спиртных напитков, курение;
- не осторожные отношения с животными (ставить перед ними пищу, воду, которую человек хочет позже употребить);
- через чур много кушать, есть левой рукой есть слишком горькую пищу;
- расчесывать свои волосы чужой расческой;
- оставлять открытым посуду с чистой водой, вообще, с пищевыми продуктами;
- шить иголкой одежду, в которую в данный момент одет человек;
- быть злым и коварным, всегда думать о плохом;

А следующие факторы благоприятно влияют на здоровье людей:

- мало есть, мало говорить, меньше спать, душится приятными духами, часто купаться;
- часто чистить зубы, чисто и красиво одеваться, вовремя стричь волосы и ногти;

- также нужно быть приветливым, с открытой душой, добрым и радушным во всех отношениях, помогать слабым и малоимущим людям.

Shaxs, predmet belgisini qiyoslash, ozaytirib yoki kuchaytirib ifodalash

<i>Qiyosiy daraja</i>	<i>Ozaytirma daraja</i>	<i>Orttirma daraja</i>	
Torroq xona	O'qish ro'mol	Ko'm-ko'k osmon	Juda shirin ovqat
Kengroq ko'cha	Sariqqina bola	Qip-qizil olma	Jiqqa ho'l kiyim
Balandroq imorat	Qoragina mushuk	Oppoq taxta	Oppoq bola
Mendan kuchliroq	Sarg'ish barg	Sap-sariq ro'mol	Eng go'zal qiz
Anvardan semizroq	Biroz kichik	Qop-qora palto	G'oyat chiroyli bino
	Salgina sho'r	Jip-jigarrang bo'yoq	Nihoyatda aqlli bola
	Picha shirin		
	Ko'kimtir olma		

1-mashq. Qizil, sariq, yaxshi, yomon, qari, yosh, yangi, eski, qora, og'ir kabi sifatlarni qiyosiy, ozaytirma va orttirma darajalarga qo'yib chiqing.

2-mashq. Savollarga javob bering.

1. Kim kattaroq? Zilolami yoki Nargizami?
2. Qaysi shahar kattaroq? Toshkentmi yoki Qarshi?
3. Shokolad yaxshiroqmi yoki muzqaymoq?
4. Nima qiziqroq? Kitob o'qishmi yoki televizor ko'rish?
5. Kursingizda kim o'zbekchani yaxshiroq biladi?

3-mashq. Gaplarni kerakli so'zlar bilan to'ldiring va daftaringizga yozing.

1. Sen kecha do'kondan sotib olgan ro'moling ekanmi yoki menga shunday tuyuldimi? 2. Menga biror olmalarni berib yuboring. 3. Kelin, ovqat sho'r bo'libdimi? 4. Sen bolaga qarab tur, men uxlab olaman. 5. Kuz keldi barglar yerga bitta-bitta uzilib tushmoqda. 6. rangli galstuk taqishni istayman.

4-mashq. Quyidagi savollarga yozma javob bering, bu javoblarni eslab qoling!

1. Toshkentdagi qaysi maydon, ko'cha, xiyobon, stadion, teatr eng katta va eng chiroyli?
2. O'zbekistonda qaysi daryolar eng katta?
3. O'zbekistondagi eng qadimiy shaharlar qaysi?
4. O'zbekistondagi qaysi dam olish uylari eng katta va chiroyli?
5. Ayting-chi, sizning fikringizcha, qaysi narsalar eng chiroyli, eng katta, eng mazali, eng shirin, eng yaxshi?

6. Ayting-chi, do‘stlaringizdan qaysi biri juda yaxshi raqs tushadi, qo‘shiq aytadi, ish qiladi, o‘qiydi, o‘zbekcha gapiradi?

5-mashq. Gaplarni o‘zbek tiliga tarjima qiling.

1. Ташкент – самый красивый город на земле! 2. У неё было красивое лицо. 3. Брат привёз мне тёмно-коричневое платье. 4. Я очень люблю свою маму. 5. Национальный Университет Узбекистана – самый престижный ВУЗ Узбекистана. 6. Моя сестра очень красивая, поэтому у неё слишком много друзей.

Predmet belgisini nisbat berish orqali ifodalash

<i>Asliy sifatlar</i>	<i>Nisbiy sifatlar</i>
<i>Qizil</i> kitob	<i>Kuzgi</i> hosil
<i>Sariq</i> ro‘mol	<i>Ertalabki</i>
<i>Oq</i> qog‘oz	nonushta
<i>Semiz</i> kishi	<i>Kuchli</i> yigit
<i>Ozg‘in</i> qiz	<i>Yillik</i> hosil
<i>Mug‘ombir</i>	<i>Shaharlik</i>
odam	do‘stim
	<i>Go‘shqli</i> somsa

- 6-mashq.** Nisbiy, ya’ni qo‘shimchalar yordamida yasaladigan sifatlar ishtirokida 10 ta gap tuzing, ularni daftaringizga yozing.

O‘zbek xalq maqollarini o‘qing, o‘z ona tilingizdagi muqobilini topib daftaringizga yozib qo‘ying:

Sog‘ tanda sog‘lom aql.

Salomatlik – tuman boylik.

Sog‘liqning qadri kasal bo‘lganda bilinadi.

Tozalik sog‘liq garovidir.

Odamga yaxshi so‘z ham darmon bo‘ladi.

Sihat tilasang, ko‘p yema, izzat tilasang, ko‘p dema.

Tiling bilan ko‘nglingni bir tut.

Tilga ixtiyorsiz – elga e’tiborsiz.

14-dars

Umumiy mavzu: Tarix va zamonamiz

Nutqiy mavzu: Konstitutsiya – davlatimiz qomusi

Konstitutsiya lotincha „*constitution*“ soʻzidan olingan boʻlib, „oʻrnataman“ degan maʼnoni bildiradi.

Konstitutsiya – bu prinsipial ahamiyatga ega boʻlgan huquqiy normalarni oʻzida mujassam etgan va davlat hokimiyatini amalga oshirish meʼyorini belgilovchi davlatning asosiy qonuni boʻlib, unda davlatning qurilishi, huquqiy tizimi hamda eng asosiysi, davlat bilan aholi oʻrtasidagi munosabatlar aks etgan yuridik hujjatdir.

Oʻzbek milliy davlatchiligi rivojining tarixiy tajribasiga tayangan holda milliy davlatchiligimizning Konstitutsiyaviy huquqiy jihatlarini takomillashtirib borayotganligimizdan faxrlansak arziydi.

Bizga tarixdan maʼlumki, qadim zamonlardan beri insoniyat adolat va huquqiy kafolat uchun kurashib kelgan. Mamlakatimizning asosiy Qonuni boʻlmish Oʻzbekiston Konstitutsiyasining jamiyatdagi oʻrni beqiyosdir.

Oʻzbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi oʻn ikkinchi chaqiriq Oʻzbekiston Respublikasi Oliy Kengashining oʻn birinchi sessiyasida 1992-yil 8-dekabrda qabul qilindi.

Oʻzbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi 6 ta boʻlim XXVI bob va 128 ta moddadan iborat.

Matn yuzasidan topshiriqlar

Tayanch soʻz va iboralar: *konstitutsiya, milliy davlatchilik, yuridik hujjat, huquqiy normalar, huquqiy jihatlar, adolat va huquqiy kafolat, asosiy qonun.*

Shaxs yoki predmetning sanogʻini ifodalash

<i>Yetti</i> qiz	<i>Bir dona</i> qovun
<i>Beshta</i> bola	<i>Toʻrtta</i> tarvuz
<i>Oʻnta</i> odam	<i>Oltitadan</i> qoshiq
<i>Sakkiz</i> kishi	<i>Oʻn beshtacha</i> daftar

1-mashq. Ushbu sonlarni rus tiliga tarjima qiling.

7-8 ta qiz, 22 dona quti, 56 ta kitob, 89 ta daftar, 15 tadan kosa, 2 tadan vazifa, 3 ta kutubxona.

Eslab qoling!

Shaxs yoki predmetning taxminiy miqdorini ifodalash:

<i>Aniq miqdori</i>	<i>Taxminiy miqdori</i>
<i>Oʻnta</i> odam keldi	<i>Oʻntacha</i> odam keldi
<i>Oʻn</i> soʻm pul	<i>Oʻn</i> soʻmcha pul
<i>Olti metr</i> mato	<i>Olti metr</i> ga yaqin mato
<i>Yetti metr</i> keladi	<i>Yetti metr</i> larcha keladi
<i>Oʻn bir kilo</i> yogʻ	<i>Oʻn bir kilo</i> chamasi yogʻ

100 ta odam bor
O'n besh metr bor edi

Taxminan 100ta odam bor
O'n-o'n besh metr bor edi

Shuningdek, predmetning taxminiy o'lchovi va qiymatini ifodalashda: **yaqin** (o'n metrga yaqin), **atrofida** (besh metr atrofida), **qariyib** (qariyib o'n kun yo'q bo'lib ketdi) so'zlari ham ishlatiladi.

2-mashq. Savollarga yozma javob bering

1. *Siz nechta kitob sotib oldingiz?*
2. *Bugun konsertga nechta qiz boradi?*
3. *Har biringizga nechtadan olma tegdi?*
4. *Ertaga Moskvadan necha kishi ketmoqchi?*
5. *Bozordan necha dona tarvuz olmoqchisan?*
6. *Kechaga taxminan nechta mehmon kelmoqchi?*
7. *Uyingizgacha yana necha metrlar bor?*
8. *Shu ketgancha necha kunga ketasiz?*

3-mashq. Namunaga qarab davom ettiring.

Namuna: Men bugun 8 ta qalam sotib oldim.

Sen	kecha	10 ta qalam	sotib olding
U	bugun	20 ta
Ular	25 ta
Men	ertaga	26 ta
Bizlar	32 ta

Shaxsning yoshini ifodalash

— Siz necha yoshdasiz?	— Men 20 yoshdaman.
— Yoshingiz nechada?	— Yoshim yigirmada.
— Ukang necha yoshga kirdi?	— Ukam 18 yoshga kirdi.
— Sen necha yoshga to'lding?	— Men 30 yoshga to'ldim.

Eslab qoling!

Yosh bildiruvchi sifatlar va sonlar:

Yosh bola, o'spirin, navqiron yigit, o'rta yashar ayol, keksa kishi. 13 yoshli bola.

U 12-13 yoshlarda.	Men 20 yoshdaman.	Biz 40 yoshdamiz.
30-40 yoshlardagi odam.	Sen 20 yoshdasan.	Siz 40 yoshdasiz
1 yoshli go'dak.	U 20 yoshda.	Ular 40 yoshdalar.
60 yoshli qariya (qari).		

4-mashq. Gaplarni o‘zbek tiliga tarjima qiling.

1. Мой друг родился в 1975 году, значит ему сейчас 25 лет. 2. Брат родился в 1985 году, ему скоро исполнится 15 лет. 3. Моя мама родилась в 1950 году, ей ровно 50 лет. 4. Мой отец родился в 1944 году, ему исполнилось 56 лет. 5. Им всем по 35 лет.

Shaxs yoki predmetning tartibini ifodalash

<i>Birinchi</i> sinf	<i>Birinчисiga</i> ayt, kirsin
O‘n to‘rt <i>inchi</i> xona	O‘n <i>inchi</i> joyida tursin
Bir yuz yigirma u <i>chinchi</i> maktab	
Uch yuz <i>birinchi</i> auditoriya	

5-mashq. Quyidagi sonlarni o‘zbekcha ayting.

206-школа, 409-аудитория, 128-детский сад, 1-улица, 19-квартира, 320-дом, 4-подъезд, 1983 год, 12-месяц, 8-день, XXVII век.

Eslab qoling!

Shaxs va predmetni jamlab ifodalash uchun:

Xalq, millat, aholi, el, to‘da, qo‘shin kabi otlardan;

Uchovlon, ikkovlon, to‘rtovi, beshalasi, oltovlon, yettovlon kabi sonlardan;

Hamma, barcha, bari kabi olmoshlardan foydalaniladi.

6-mashq. O‘zingiz istagan sonlarni: dona son, miqdor son, tartib son shaklida yozib chiqing.

Predmetning narx-qiyamatini ifodalash

<i>Qiyoslang!</i>	
<i>Aniq narx-qiyamat</i>	<i>Taxminiy narx-qiyamati</i>
5 so‘m pul	5 som <i>cha</i> pul
15 so‘mdan sotib oldi	15 so‘m <i>larga</i>
1 so‘m 20 tiyin	1 so‘m 20 tiyin <i>cha</i>
300 so‘mdan oshiq	300 so‘m <i>chadan</i> oshiq
1000 so‘mdan kam	1000 so‘m <i>ga</i> yaqin <i>chamasi</i> 1000 so‘m, <i>taxminan</i> 1000 so‘m <i>o‘n- o‘n besh</i> so‘m

7-mashq. Do‘stingiz bilan “Toshkent bozorlarida” mavzusida suhbat tuzing, so‘ngra uni daftaringizga yozing (suhbatda aniq va taxminiy narx-qiyamatni ifodalovchi so‘zlarni ishlating).

8-mashq. Gaplarni mazmuniga mos soʻzlar bilan toʻldiring.

1. Oziq-ovqat doʻkonidan mahsulotlarni sotib oldim.
2. Bugun bozorga tushib 20 ta daftar sotib olmoqchi edim, lekin ... pulim yetmay qoldi.
3. Ertaga oshiq pul olib Samarqandga ketmoqchiman.
4. Sardor, iltimos, menga pul berib tur.
5. Bugungi xarajatdan keyin ularda taxminan ... pul qolgan boʻlsa kerak.
6. Eh, yana pulim boʻlganda edi, hozirning oʻzida palto sotib olgan boʻlar edim.

9-mashq. Predmetning taxminiy narx-qiymatini ifodalovchi yaqin, chamasi, atrofida, qariyb, taxminan kabi soʻzlar ishtirokida 8 ta gap tuzing.

Miqdorning qismini ifodalash

<i>Uchdan bir qismi</i>	<i>Uch tilim qovun</i>
<i>Bir yarimta tarvuz</i>	Bir <i>tomchi</i> suv
<i>Chorakta qovun</i>	Ikki <i>boʻlak</i> non
<i>Beshdan ikki qism</i>	<i>Yarim</i> choʻmich
<i>Toʻrtidan bir foiz</i>	

10-mashq. Oʻzbek tiliga tarjima qiling.

1. Завтра, в 11 часов утра начинается 2-тур студенческой олимпиады.
2. Английские курсы кончаются около 8 вечера.
3. При университете открылось летнее кафе с 4 поварами, с 3 официантками, с 1 кассиром.
4. 3/5 человек ушли с пустыми руками.
5. 7/6 студентов стояли с поднятыми руками.
6. 1/2 (половина) людей были голодными.

Eslab qoling!

1. Aniq vaqtni ifodalovchi soʻzlar: **soat, minut, daqiqa, yarim, kam, oʻtdi.**
2. Taxminiy vaqtni ifodalovchi soʻzlar: **bir vaqtlar; bir zamon; ilgari; qachondir; allaqachonlar.**

11-mashq. Quyidagi soʻz birikmalarini oʻzbek tiliga tarjima qiling.

Без пятнадцати восемь, пол десятого, десять минут двенадцатого, пять минут одиннадцатого, десять часов двадцать пять минут, девять часов шестнадцать минут тридцать пять секунд, в одной минуте шестьдесят секунд, в одном часу 60 минут, без двадцати семь, без десяти девять, без пяти двенадцать.

Eslab qoling! Qiyoslang:

Siz necha soat ishladingiz? Hozir soat necha bo‘ldi?
Biz olti soat ishladik. Hozir soat olti bo‘ldi.

Aniq va taxminiy vaqtni ifodalash

Qiyoslang:

<i>Aniq vaqt</i>	<i>Taxminiy vaqt</i>
Akam <i>soat beshda</i> keladi	<i>soat beshlarda</i> keladi
Akam <i>besh yarimda</i> keladi	<i>besh-oltida</i> keladi
Akam <i>beshdan o‘n minut o‘tganda</i> keladi	<i>beshdan oshganda</i> keladi
Akam <i>o‘n besh minut kam beshda</i> keladi	<i>beshga yaqin</i> keladi yoki <i>beshgacha</i> keladi

15- dars

Umumiy mavzu: O‘zbekiston shaharlari

Nutqiy mavzu: Ona shahrim – Toshkent

Toshkent O‘zbekiston Respublikasining poytaxti, u mamlakatimizning janubi-sharqiy qismidagi eng go‘zal shaharlardan biridir. U O‘rta Osiyoning eng yirik sanoat-transport markazi hisoblanadi. Aholisi 2,5 milliondan ortiq, shaharda 12 ta tuman bar.

Toshkent sal kam 2500 yoshda. Uning qadimiy binolari zamonaviy binolar bilan bir qatorda shahar ko‘rkiga ko‘rk qo‘shib turibdi. U V-VIII asrlarda Shoshkent, Binkent deb atalgan. XI asrdan boshlab esa Toshkent nomini olgan.

Toshkent 1930- yilda O‘zbekiston Respublikasining rasmiy poytaxti etib tayinlangan. 1966-yilning aprelidagi kuchli zilziladan katta zarar ko‘rgan Toshkent yangidan bunyod bo‘lgan. Ikkinchi jahon urushi yillarida turli xalqlarga, yetim-yesirlarga “non shahri” sifatida tanilgan. Toshkent do‘stlik va birdamlik shahriga aylandi.

Toshkent bugungi kunda O‘rta Osiyoning eng katta sanoat, yirik ilm-fan va yuksak madaniyat shahridir. Toshkent havo va temir yo‘llari orqali AQSh, Ovro‘po, Osiyo, Sharq mamlakatlari bilan aloqa bog‘lgan. Bu yerda muhim xalqaro anjumanlar, kengashlar, uchrashuvlar va sport musobaqalari o‘tkaziladi. Toshkent yirik sanoat tarmoqlari bilan jahonga tanilgan. Shaharning mashinasozlik, samolyotsozlik, elektronika, to‘qimachilik, zargarlik, chinni mahsulotlar ishlab chiqaruvchi zavod va fabrikalari dunyoga mashhurdir. Toshkentda 450 dan ortiq umumiy ta‘lim maktablari, 50 ga yaqin hunar- texnika o‘quv yurtlari, 28 ta oliy oquv yurti ishlab turibdi.

Toshkentliklar mustaqillik yillarida barpo etilgan inshootlar – Turkiston san‘at saroyi, Xotira maydoni, Shahidlar xotirasiga atab qurilgan yodgorlik, “InterKontinental”, “Markaziy”, “Dedeman” mehmonxonalari kabi katta-katta qurilishlar bilan juda faxrlanadilar. Toshkent kundan kunga chiroy ochib bormoqda. XXI asrda uning husniga husn, qudratiga qudrat qoshilishiga shubha yo‘q. Men o‘z ona shahrim Toshkentni sevaman va uning ravnaqi yo‘lida bor kuchim, bilimimni sarf qilishga tayyorman!

Matn yuzasidan topshiriqlar:

Tayanch so‘z va so‘z birikmalarini eslab qoling: ***O‘zbekiston Respublikasining poytaxti, go‘zal shaharlar, tuman, qadimiy binolar, zamonaviy, yangidan bunyod bo‘lgan, dostlik va birdamlik shahri, dunyoga mashhur, umumiy ta‘lim maktablari, oliy oquv yurti.***

1. Matnni o‘qing.
2. Matnni rus tiliga tarjima qiling.
3. Matn bo‘yicha savollar tuzing.
4. Matn mazmunini tayanch so‘z va so‘z birikmalariga asoslangan holda gapirib bering.
5. O‘z ona shahringiz uchun nimalar qilishni istaysiz? Shu haqda gapirib bering.

6. Matnga asoslanib «Men tugʻulib oʻsgan shahar (qishloq) yoki «Men nima uchun Toshkentni sevaman» mavzusida insho yozing .

1-mashq. Quyidagi matn asosida «Toshkent boʻylab sayohat» nomli matn tuzing. Matnni oʻzbek tiliga tarjima qiling.

Ѓàùá êðóüá ñòðíáëü Òàøéáòà

Проспект Навои. Одна из самых древних улиц Ташкента. XII-XV веках связывала город с ремесленными пригородами. До 1893 года называлась Ташкуча, с 1893 года – Шайхантахурской улицей, с 1938 года улица Навои. В 1948 году установлен памятник Навои (скульптор Н.Дитрих).

Площадь Мустакиллик. До 1917 го Соборная площадь. С 1936 года площадь им. В.И.Ленина, с 1991 года площадь Мустакиллик. В 1999 году здесь сооружена площадь Памяти.

Òáàðð èíáë Ìáâê. Ðàññíëíæáí íà Òáàððàëüíé ïëùääè. Ìñòðíáí á 1949 áíáò (áððèòáêèòð À.Ûóñáâ). Á çðèòáëüíì çàëá ñáùøá 1400 íáñò.

Музей искусств. Основан в 1918 году. В 1974 году построено новое здание музея (архитекторы И.Абдулов, А.Никифоров, С.Розенблюм).

Дворец имени Истиклал. Находится на площади Дружбы народов. Открыт в 1981 году (архитекторы С.Адылов, Е.Букина). Зрительный зал на 4000 мест. В зале аппаратура для одновременного перевода текста на 8 языков.

Гостиница «Чорсу». Расположена на площади Чорсу. Построена в 1982 году (архитекторы В.Л.Спивак, А.Асанов). В 23-этажном здании 506 номеров на 1100 мест.

Метрополитен. Строительство начато в 1973 году. Первый участок введен в действие с 6 ноября 1977 года. Названия станций Чиланзарской линии метро: С.Рахимов, Чиланзар, Мирзо Улугбек, Хамза, Бунёдкор, Пахтакор, Мустакиллик, Амир Темур, Х.Алимджон, Пушкин, Буюк ипак йули.

Названия станций Узбекистанской линии метро: Чкалов, Машинасозлар, Ташкент, Айбек, Проспект космонавтов, Алишер Навои, Гафур Гулям, Чорсу, Тинчлик, Беруний.

Названия станций Юнусабадской линии метро: Х.Абдуллаев, Минар, Ю.Ражабий, А.Кадирий, Бадамзар, Минг Урик.

Toshkent shahridagi teatrlar nomi:

Alisher Navoiy nomidagi opera va balet teatri.

Oʻzbek Milliy Akademik drama teatri.

Abror Hidoyatov nomidagi drama teatri.

Muqimiy nomidagi musiqali drama teatri.

Gorkiy nomidagi drama teatri.

Yosh tomoshabinlar teatri
Rus yosh tomoshabinlar teatri.
Respublika qog'irchoq teatri.
Operetta teatri.
«Ilhom» teatr-studiyasi.

Toshkentning eng yirik muzeylari:

Temuriylar tarixi muzeyi
O'zbekiston xalqlari tarixi muzeyi
Tabiatshunoslik muzeyi
San'at muzeyi
Amaliy san'at muzeyi
Alisher Navoiy nomidagi adabiyot muzeyi
Rassomlar uyushmasi ko'rgazma zali

Toshkentning yirik sport inshootlari:

«Paxtakor» markaziy o'yingohi
«Yunusobod» tennis klubi
«JAR» sport majmuasi
Markaziy sport klubi majmuasi
«Dinamo» sport majmuasi
Suv sporti saroyi
Grossmeyster Grigoriy A'zamov nomidagi respublika shaxmat-shashka klubi.

b) matndagi Toshkentga oid muhim sana va nomlarni eslab qoling.

d) yuqorida sanalgan teatrlar, muzeylar, sport inshootlari Toshkentning qayerida joylashgan? Javoblaringizni yozing.

Kishilik olmoshlari

Men	Biz
Sen	Siz
U	Ular

Harakat bajaruvchisini ta'kidlab ko'rsatish (o'zlik olmoshi)

O'zim keldim.	O'zimizga qaytarib bering.
Siz o'zingiz ayting.	Dadam o'zlari keladilar.
Uning o'zida yo'q.	Ularning o'zi aybdor.
Men o'z qalamimni oldim.	U o'z ruchkasini oldi.

Men o'zim	Biz o'zimiz
Sen o'zing	Siz o'zingiz
U o'zi	Ular o'zlari

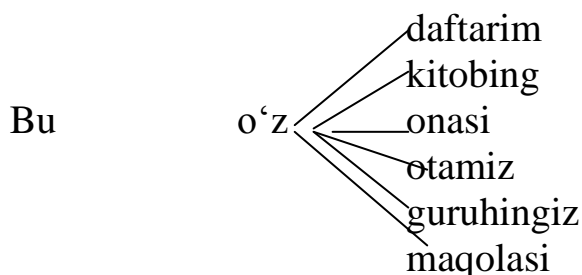
<p><i>Birlikda:</i></p> <p>Men o‘z kitobimni oldim. Sen o‘z kitobingni olding. U o‘z kitobini oldi.</p>	<p><i>Ko‘plikda:</i></p> <p>Biz o‘z kitobimizni oldik. Siz o‘z kitobingizni oldingiz. Ular o‘z kitoblarini oldilar.</p>
---	---

2-mashq. Gaplarni ko‘chiring, o‘zlik olmoshining tagiga chizing hamda rus tiliga tarjima qiling.

1. O‘qituvchi o‘z kitobini talabaga sovg‘a qildi. 2. Siz g‘azalni shunday o‘qiysiz-ki, o‘zingiz ham rohat qilasiz. 3. Bolaga hech kim o‘z ulushidan hissa berishni istamadi. 4. Podsho bolani o‘ziga o‘ng qo‘l vazir qilib olibdi (ertakdan). 5. O‘ziga boqma, so‘ziga boq (maqol). 6. Nahotki bu gaplarni o‘z qizimdan eshitayotgan bo‘lsam? 7. Ko‘proq talabalarning o‘ziga ishonish zarur. 8. Akbar o‘z paltosini ukasiga berib yubordi.

3-mashq. Namunaga qarab davom ettiring.

Namuna: Bu o‘zimning kitobim.

4-mashq. So‘z va so‘z birikmalarini o‘zbek tiliga tarjima qiling.

Ñàìè ñòóááíòù, òù ñàì, íí ñàì, ý ñàìà, ñàìà ìàìà, ñàì ìòáò, ñâîé òðóâ, ñâîý ñòàòüý, ñâîé éíñèèòóò, ñâîé ìðàâà, âñèè ñââý ñ÷-èòááòü ððááðùì, äðóâîâî éüâîì ñ÷-èòàé (îññèîâèèòà).

16-dars

Umumiy mavzu: Tarix va zamonamiz

Nutqiy mavzu : Qadimiy va navqiron shaharlar

Samarqand

Samarqand O'zbekistondagi eng ko'hna shaharlardan biridir. U 1925-30-yillarda O'zbekistonning poytaxti bo'lgan. Samarqand Zarafshon vodiysining janubi – g'arbida, Toshkentdan 351 km. uzoqlikda joylashgan. Aholisi 600000 kishidan oshiq.

Samarqand 2500 yildan oshiq tarixga ega. Samarqand Hindiston, Eron, Misr va Vizantiya davlatlari bilan savdo–sotiq qilgan. Samarqand XIV asrning oxiri va XV asrda Temur davlatining poytaxti sifatida jahonga mashhur bo'lgan. Ulug'bek hukmronligi davrida Samarqandda ilm–fan va madaniyat taraqqiy etdi. Samarqand Sharqdagi sanoati rivojlangan, ilmiy va madaniy markazlardan biriga aylanib bormoqda. Hozirgi vaqtda Samarqandda 17 ta o'rta maxsus o'quv yurti, 6 ta oliy o'quv yurti ishlab turibdi. Samarqand tarixiy obidalarga boyligi tufayli sayyohlar eng ko'p tashrif buyuradigan shahardir.

Buxoro

Buxoro O'zbekistonning qadimiy shaharlaridan biridir. U Zarafshon daryosining quyi oqimida, O'zbekistonning janubi – g'arbida joylashgan. Toshkentdan 616 km. uzoqlikda. Aholisi 400000 kishidan ortiq. Buxoro milodning boshlarida barpo etilgan. U yerda jahonga mashhur Abu Ali Ibn Sino, Bahovuddin Naqshband kabi yuzlab allomalar yashaganlar. Buxoro qadimdan katta savdo yo'li ustida joylashgan. U eng yirik hunarmandchilik va savdo-sotiq, madaniyat markazi hisoblanadi. Bugungi kunda ham Buxoro Sharqning eng yirik madaniyat markazlaridan biridir, bu yerga minglab chet elliklar keladilar. Buxoroda zamonaviy mehmonxonalar, o'rta va oliy o'quv yurtlari, korxonalar ishlab turibdi.

Xiva

Xiva ham O'zbekistonning qadimiy va shu bilan birga navqiron shaharlaridan biridir. Bu shaharni muzey-shahar deb atash mumkin. Xivada, ayniqsa, Ichan qal'ada juda ham ko'p tarixiy obidalar saqlanib qolgan. Ularning ko'pchiligi 18-19-asrlarda bunyod etilgan. Xivadagi Kalta minor, Pahlavon Mahmud maqbarasi, Xon saroyi, Tosh hovli kabi tarixiy yodgorliklarni bir kunda yuzlab sayyohlar ziyorat qiladilar. Bugungi kunda Xivada yirik sanoat korxonalari ham faoliyat ko'rsatib turibdi. Ayniqsa, Xiva gilamlari o'zining pishiq-puxta to'qilganligi, go'zal naqshlari bilan kundan kunga dunyoda mashhur bo'lib bormoqda.

Umuman, O'zbekistonning har bir shahari o'ziga xos va betakror, ularda qadimiylik bilan zamonaviylik o'zaro uyg'unlikdadir. Biz ularni asrab-avaylashimiz, kelgusi avlodlarga beshikast yetkazib berishimiz lozim.

Matn bo'yicha topshiriqlar:

Tayanch soʻz va soʻz birikmalarini eslab qoling: *eng koʻhna shahar, Zarafshon vodiysi, madaniyat markazi, muzey-shahar, sayyohlar, allomalar, navqiron shahar.*

1. Matnni o'qing.
2. Matnni rus tiliga tarjima qiling.
3. Matn bo'yicha savollar tuzib, ular asosida matn mazmunini soʻzlab bering.
4. Quyidagi savollarga javob bering:
 - a) siz O'zbekistonning qaysi shahrida tug'ilgansiz?
 - b) O'zbekistonning qaysi shaharlariga borgansiz?
 - d) O'zbekiston shaharlari bilan Ovro'po shaharlari o'rtasida qanday umumiy va farqli jihatlar bor?
 - e) O'zbekiston shaharlarining o'ziga xosligini asrash uchun, sizningcha, nima ishlar qilinishi zarur?
5. Tasavvur qiling, siz ekskursovodsiz. Siz O'zbekistonning o'zingiz istagan shahari bilan sayyohlarni tanishtirishingiz kerak. Shu haqida yozing.

Olmoshlarning yozilishini eslab qoling!

Ko'rsatish olmoshlari

Bu, shu, u, o'sha,
mana, ana, mana bu,
ana shu

So'roq olmoshlari

Kim? Kimlar?
Nima? Nimalar?
Qanday? Qanaqa? Qaysi?
Qancha? Qachon? Qalay?

Belgilash olmoshlari

Hamma, barcha, bari, har birimiz, ba'zi, har, har bir, har kim, har qaysi, har narsa

1-mashq. Olmoshlarning har bir turiga 2 tadan gap tuzing. Ularning qaysi biri qo'shib, qaysi biri alohida yozilishini aytib bering.

2-mashq. Quyidagi berilgan gaplardan olmoshlarni topib, ularning turlarini aniqlang.

1. Men do'stimning xatolarini o'z vaqtida yuziga aytmaganim uchun haligacha o'zimni ayblayman. 2. Men doim shu yo'ldan o'tganimda og'ir kunimda yordam bergan o'sha odamni uchratamanmi deb atrofqa qarab qo'yaman. 3. O'zingga nimani ravo ko'rsang, o'zgaga ham shuni ravo ko'r. 4. Shuni esda tutish lozimki, har bir kishi, u kim, qaysi kasbni egallashidan qat'iy nazar jamiyatning bir bo'lagi.

3-mashq. Quyidagi so'roq olmoshlarini tarjima qiling va ba'zilari ishtirokida gaplar tuzing.

Кто? Куда? Чей? Чему? Что? Кому? Кого? Когда? Кем? Где? Который?
У кого? Сколько? С чего? С чем? Почему? От чего? От кого? О чем? О ком?
На чем? Что делать? Что сделал? Какой? Каким образом? Как? К кому? Из-
за кого? Из чего? Зачем? За что? За кого? За кем?

4-mashq. Gaplarni tarjima qiling. Olmoshlarning turini aniqlab, ma'nosini izohlang.

1. Кто труда не боится, того и лень сторонится. 2. Не завидуй тому, кто носить богатый халат, а завидуй тому, кто знанием богат. 3. Когда пьешь воду, не забывай о тех, кто вырыл колодец. 4. Когда ешь фрукты, вспоминай тех, кто посадил дерево. 5. Если у человека нет своих собственных знаний и мыслей, какой пользу он извлечет из книги? 6. Слава к тому приходит, кто впереди ходить. 7. Лучше жить под тем деревом, которое и плоды приносит и тень дает.

О'zbek xalq maqollarini yod oling, o'z ona tilingizdagi muqobilini toping.

Kam gapirsang, ko'p eshitasan.

Ko'kka boqqan yiqilar.

Ko'p bilgan oz so'zlar.

Kuch - birlikda.

18-dars

Umumiy mavzu: Tarix va zamonamiz

*Nutqiy mavzu: Sharqning buyuk allomalari
Abu Rayxon Beruniy (973-1048)*

Oʻrta asrning buyuk qomusiy olimi Abu Rayxon Muhammad ibn Ahmad al-Beruniy zamonasining qator fanlari: astronomiya, fizika, matematika, geodeziya, geologiya, mineralogiya, tarix kabilarni chuqur oʻrgandi. U Xorazmning qadimgi poytaxti Kat shahrida tugʻildi va yoshligidanoq ilm-fanga qiziqishi orta bordi. Beruniy keyinchalik mashhur olim Abu Nasr Mansur ibn Iroq qoʻlida taʼlim oldi. Ibn Iroq astronomiya, geometriya, matematikaga oid bir qancha asarlar yozib, shulardan 12 tasini Beruniyga bagʻishlaydi. Beruniy ona tilidan tashqari yana bir qancha tillarni: arab, soʻgʻdiy, fors, suryoniy, yunon va qadimgi yahudiy tillarini, keyinchalik Hindistonda sanskrit tilini oʻrganadi.

U 22 yoshida Vatanini tashlab chiqib ketishga majbur boʻldi va bir qancha vaqt Kaspiy dengizining janubi-sharqiy sohilidagi Jurjon shahrida muhojirlikda yashadi. Soʻng qadimgi Ray shahriga bordi, 998-yildan keyin yana Jurjonga keldi va bu yerda oʻzining ikkinchi ustози tabib, astronom, faylasuf Abu Sahl Iso al-Masihiy bilan tanishib, undan taʼlim oldi. Beruniy “Osor al-boqiya analqurun al-xaliya”.(Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar”) asarini Jurjonda muhojirlik davrida yoza boshlagan va 1000-yilda tamomlagan. “Osor al-boqiya” Beruniyga juda katta shuhrat keltirdi, uni fanning hamma sohasida qiziquvchi buyuk olim ekanini koʻrsatdi. Bundan tashqari Beruniy Jurjonda astronomiya, metrologiya, tarixga oid 10 dan ortiq asar yozdi. Beruniy shoh Maʼmunning eng yaqin maslahatchisi sifatida mamlakatning siyosiy ishlarida ham faol qatnashdi.

Xorazmning Mahmud Gʻaznaviy tomonidan bosib olinishi Beruniy hayotini xavf ostiga qoʻyadi. U Xorazmshoh saroyidagi barcha olimlar bilan birga Gʻazna shahriga asir qilib olib ketiladi. Beruniyning 1017-1048-yillarda Gʻaznada kechirgan hayoti, bir tomondan, uning ilmiy faoliyati uchun eng mahsuldor davr boʻldi. Beruniyning “Xorazmning mashhur kishilari” asari ham shu davrda yaratilgan.

Beruniy oʻz asarlari roʻyxatini tuzgandan keyin yana ikkita muhim kitobini yozgan. Bulardan biri “Mineralogiya”dir. Bu risola oʻz zamonasi uchun Markaziy Osiyo va Yaqin Sharq, hatto Ovropoda ham mineralogiya sohasida eng yaxshi, tengi yoʻq asar hisoblanadi. Beruniyning oxirgi asari –“Dorivor oʻsimliklar haqida kitob”ining qoʻlyozmasi XX asrning 30-yillarida Turkiyada topildi. Asar “Saydona” nomi bilan mashhur, unda Beruniy Sharq, ayniqsa Markaziy Osiyoda oʻsadigan dorivor oʻsimliklarning toʻla tavsifini beradi.

Beruniy shogirdi Abu-l Fadl as-Saraxsiy maʼlumoti boʻyicha 11-dekabr 1048-yilda vafot etgan. Beruniy ijodiga katta eʼtibor berib kelinmoqda. H.M.Abdullayev, I.M.Moʻminov, V.Yoʻ.Zohidov, Ya.Gʻ.Gʻulomov, I.Karimov, S.A.Buldakov kabi atoqli olimlarimiz Beruniy faoliyati haqida qator risola, asarlar yaratdilar. Toshkentda unga bagʻishlangan qator xalqaro ilmiy konferensiyalar, “Hindiston”, “Masʼud qonuni”, “Geodeziya”, “Saydona” kabi asosiy asarlarini oʻz ichiga oluvchi koʻp tomli saylanma asarlari oʻzbek va rus tillarida Oʻzbekiston Fanlar akademiyasi tomonidan nashr etildi. Koʻchalar, institutlarga uning nomi berilgan. Fan sohasida Beruniy nomida davlat mukofoti taʼsis etilgan.

Matn bo'yicha topshiriqlar:

Tayanch so'z va so'z birikmalarini eslab qoling: *buyuk qomusiy olim; muhojirlik; arab, so'g'diy, fors, suryoniy, yunon va qadimgi yahudiy tillarini; mineralogiya, risola, saylanma asarlari, davlat mukofoti.*

1. Tayanch so'zlar asosida lug'at tuzing
2. Matnni rus tiliga tarjima qiling.
3. Matn bo'yicha savollar tuzing.

Shaxs, predmet va hodisa yoki uning belgisining noaniqligini ifodalash

Kimdir keldi.	Allakim ko'rindi.
Nimadir tushib ketdi.	Allanarsalar olib keldi.
Ba'zi narsalar yo'q.	Allaqaysi narsani ko'rdi.
Ba'zilar kelmadi.	Qanaqadir buyum.
Birovni ko'rdi.	Bir nimani ko'tardi.

1-mashq. Nuqtalar o'rniga zarur so'zlarni qo'yib ko'chiring.

1. Men bu gapni ... eshitganman. 2. Kecha Zilola do'kondan ... sotib olibdi. 3. Hamma uning yana ... deyishini kutib turar edi. 4. U ko'chaning narigi betida ... ko'rdi. 5. ... eshikni taqillatayapti. 6. Chiqing, sizni ... chaqirayapti. 7. ... kecha mana bu xatni tashlab ketibdi. 8. Bu maqolani ... yozib qo'rganman. 9. ... bu romanni o'qigan edim. 10. ... uning esidan chiqibdi.

2-mashq. Gaplarni o'zbek tiliga tarjima qiling va daftaringizga yozing.

1. Íí ýòó ïãñíþ îò êîãî-òî óæå ñëúøæë. 2. Âñå æääæè, ÷-òî êòî-òî ñåé÷-ãñ çàéääò âî âíóòðü. 3. Ñàèèì ïãðåøæë íà óó ñòíðííó óèèöü, êóää-òî çàøæë, êîãî-òî ïîçääë, ñ êâì-òî ïîãîãîðèè, ÷-òî-òî çàìèñàè è óøæë íàèèçääñòí êóää. 4. Ííà â òâííòâ ÷-òî-òî âèääèà. 5. Íèèíää ïèèèèî ðàçãîãîðà íá ýòì è áúòü íá ïæåò. 6. Çèèèèà çàøèà â ïääàçèì êîíó-òî ïãðääèèää äâíüèè è ÷-òî-òî âçýèà.

Shaxs, predmet, hodisa va ularning belgisini inkor etish

Hech kim kelmadi	Hech indamadi
Hech narsani olmadi	Hech narsa demadi
Hech qancha vaqt o'tmay...	Hech qanday kuch
Hech bir voqea	Hech qachon bo'lmagan
Hech qaysi talaba	Hech nima ko'rmadi

3-mashq. Quyidagi bo‘lishsizlik olmoshlarni rus tiliga tarjima qiling va ular ishtirokida gaplar tuzing.

Hech kim, hech qaysi, hech nima, hech qachon, hech qanday, hech qancha.

4-mashq. Matnni o‘qing va o‘zbek tiliga yozma tarjima qiling.

Ãĩđĩä â ñòäïè

Существует легенда, что во времена нашествия Чингисхана на месте города Карши был курган. Поэтому Чингисхан так и назвал окрестность -- Карши, что в переводе означает «курган».

Àùå â 60-å ãĩäü Êàðøè áüè íááíëüøèì ãĩđĩäëñ. Íí ñòäíäííí íí ñòäíäèëñý áíëåå êðóííü. Ñòäíü ññåååäèñü, ññäëýëñü ííñíýòäæíüå çäáíëý, ïđñüøèáíüå ïðäñðèýðèý, èèíòäòðü, ñòäèíü, èèóáü è ïäðèè.

Íåäðíë, â èäæäñ ãĩđĩäå åñü ñàíüå ñäýòüå è ïàýòíüå ïåñò. Ä Êàðøè ýòí ïíóíáíó ãäðýì, ññèåøè ïá áíéíå. Åñü ïàýòíèè ñèðäýüåé ïàððè è ïä÷åè â ñòäññ ãĩđĩäå. Ó òåð, èòí ññåòèò ýòò ãĩđĩä Óçäåèñòäíå, ñòäíóðñý ñàíüå èó÷èè äñ÷àðèèèý í íå.

19 – dars

Umumiy mavzu: Adabiyot va san‘at

Nutqiy mavzu: O‘zbekiston san‘ati.

O‘zbekistonda san‘atning deyarli barcha turlari mukammal rivojlangan. Musiqa san‘atida qadimgi davrlardan to bugungi kunimizgacha bebaho kuy, qo‘shiqlar, cholg‘u asboblari va musiqa nazariyasiga oid asarlar yaratilgan. Juda

ko‘p mahoratli sozandalar, bastakorlar, hofizlar o‘zbek san‘ati dovrug‘ini olamga taratishgan. Xususan, Tamaraxonim, Halima Nosirova, Ma‘murjon Uzoqov, Komiljon Otaniyozov, Botir Zokirov, Farrux Zokirov, Yulduz Usmonova, G‘ulomjon Yoqubov kabi o‘zbek qoshiqchilarining nomi jahonga mashhurdir. O‘zbek milliy qo‘shiqchiligi va sozandachiligi kundan kunga rivojlanib, ravnaq topib bormoqda.

O‘zbekiston tasviriy san‘ati ham o‘zining qadimiy ildizlariga ega. XXV-XXVI asrlarda Behzod, Mirak Naqqosh, Qosimali kabi buyuk rassomlar asos solgan an‘analar hozirgacha davom etib kelmoqda. Respublika tasviriy va amaliy san‘at bilim yurtida qadimiy hunarmandchilik turlarining san‘at darajasiga ko‘tarilgan ganchkorlik, zargarlik, yog‘och o‘ymakorligi, naqqoshlik, kulolchilik sirlari yosh avlodga o‘rgatilayotgan bo‘lsa, rassomchilik kollejida tasviriy san‘atning rang-tasvir, portret, peyzaj, miniatura, naturmort kabi turlari o‘qitilmoqda. O‘zbek rassomlari Chingiz Ahmarov, Abdulhaq Abdullayev, Bahodir Jalolov, Ro‘zi Choriyev, Muzaffar Abdullayev, Jamol Usmonovlarning asarlari dunyodagi ko‘pgina nufuzli ko‘rgazmalarda namoyish qilingan.

Kino san‘ati ham O‘zbekistonda juda yuqori darajada rivoj topgan. Kinoning barcha turlari – badiiy film, hujjatli film, teleseriallar, multiplikatsiya, ilmiy-ommabop filmlar sanoatining shuhrati MDH mamlakatlarida mashhur. Har yili “O‘zbekfilm” kinostudiyasida tarixiy, sarguzasht, detektiv, sevgi va hayot hamda mehr-vafo haqidagi yuzlab filmlar suratga olinadi. “Mahallada duv-duv gap”, “O‘tgan kunlar”, “Kelinlar qo‘zg‘aloni” kabi filmlarni o‘zbekistonliklar juda sevib tomosha qilishadi.

O‘zbek teatr san‘ati ham o‘z tarixiga, rivojlanish bosqichi ham o‘ziga xos an‘analariga ega. Teatr san‘ati darg‘alari Abror Hidoyatov, Sora Eshonto‘rayeva, Shukur Burhonov, Nabi Rahimov, G‘ani Ag‘zamov, Soyib Xo‘jayev kabilar o‘zbek teatr san‘atini yuqori pog‘onaga ko‘targanlar. Ular ishtirokidagi har bir spektakl tomoshabinlarga olam-olam ma‘naviy ozuqa bergan.

O‘zbekistonda, shuningdek opera, balet, estrada, me‘morchilik kabi san‘at turlari ham katta yutuqlarga ega bo‘lgan holda rivojlanib bormoqda.

Matn yuzasidan topshiriqlar:

Tayanch so‘z va so‘z birikmalarini eslab qoling: *cholg‘u asboblari, sozanda, hofiz, tasviriy san‘at, milliy hunarmandchilik, ganchkorlik, o‘ymakorlik, naqqoshlik, rassomchilik, ma‘naviy oziqa.*

1. Matnni rus tiliga tarjima qiling.
2. Tayanch so‘z va so‘z birikmalaridan foydalangan holda matn mazmunini so‘zlab bering.
3. Siz matnni o‘qish jarayonida yirik o‘zbek san‘atkorlari bilan tanishdingiz. Siz yana qaysi o‘zbek san‘atkorlarini bilasiz? San‘atining barcha turlari bo‘yicha nom chiqargan jahon san‘atkorlarini aytib bering.

4. Sizga san'atning qaysi janri ko'proq yoqadi yoki san'atning qaysi turi bilan shug'ullanasiz, shu haqida insho yozing.

5. Respublikada nashr qilinuvchi gazeta, jurnallardan san'atga doir maqolalarni topib o'qing, ulardan istaganingizni rus tiliga yozma tarjima qiling. Tarjima qilish jarayonida san'atga oid so'zlarning qaysi biri o'zbekcha, qaysi biri baynalmilal shaklda ekanligiga e'tibor bering.

Bajarilishi maqsad qilingan harakatni ifodalash

Bo'lishli shakli

Men *olmoqchiman*

Sen *olmoqchisan*

U *olmoqchi*

Biz *olmoqchimiz*

Siz *olmoqchisiz*

Ular *olmoqchilar*

Bo'lishsiz shakli

Men bermoqchi *emasman*

Sen bermoqchi *emassan*

U bermoqchi *emas*

Biz bermoqchi *emasmiz*

Siz bermoqchi *emassiz*

Ular bermoqchi *emas*

1-mashq. Quyidagi jadvalni xat taxtaga chizing va navbat bilan to'ldiring.

Fe'llar	Bo'lishli shakli	Bo'lishsiz shakli
Avaylamoq	<i>avayladi</i>	<i>avaylamadi</i>
Bormoq		
Yurmoq		
Uxlamoq		
Dam olmoq		
Tiklamoq		
Gapirmoq		
Sakramoq		
Kulmoq		
Ketmoq		

Harakatni bajarishga undashni ifodalash

Kitobni menga ber.

Ushbu masalani ishla.

Mana bu olmalarni sana.

Saida uyiga ketsin.

Buyoqqa kel.

O'ringdan tur.

Bor, o'qishingga borib kel.

Ular kirsinlar (kirishsin).

Eslab qoling!

Sen boshla

Sen bor

U borsin

Sizlar boringiz

Ular borishsin yoki borsinlar

2-mashq. Ushbu fe'llardan buyruq maylidagi fe'llar hosil qiling, ular ishtirokida gaplar tuzung.

Kelmoq, boshlamoq, topshirmoq, javob bermoq, so'zlamog, turmoq, ko'rmoq, baholamoq, o'qimoq, yozmoq, ishlamoq, sanamoq, artmoq, turmoq.

3-mashq. Nuqtalar o'rniga berilgan fe'llarning mazmunan mos kelganini qo'ying va tarjima qiling :

1. O'zbekiston yoshlari, xalqingiz uchun 2. Avval o'qituvchimizning yoniga 3. Gulchehra menga telefon 4. Hamma talabalar bugun soat 3 da katta zalda 5. Nodira opa, bizga yangi qoidani yana bir marta tushuntirib 6. Ertaga barcha majlisga 7. Akamga ayting, bugun kutubxonaga 8. Zohida opa shanba kuni uydin ketmay

So'zlar: *ishlamoq, jonini fido qilmoq, bormoq, qilmoq, to'planmoq, bermoq, kelmoq, turmoq.*

Harakatni bajarish istagini ifodalash

Men xatni o'qiy

Men endi boray

Men keta qolay

Men she'rni o'qib turay

Kitobni o'qiylik

Biz boraylik

Biz keta qolaylik

Biz shuni ushlab turaylik

Eslab qoling!

Buyruqni anglatuvchi so'zlar (fe'llar) faqat 2- va 3-shaxs uchun xos.

Buyruq-istak maylidagi fe'llar asosan 1-shaxsga nisbatan ishlatiladi.

4-mashq. Gaplarni o'zbek tiliga yozma tarjima qiling. Buyruq-istak maylidagi fe'llarning tagiga chizing.

1. Сегодня напишу-ка письмо другу. 2. Займусь-ка завтра рефератом. 3. Позвоню-ка вечером подружке. 4. На новый год подарю-ка маме хорошие духи. 5. Давайте поедem-ка на каникулы в горы. 6. Сходи-ка в хороший театр.

5-mashq. Hamsuhbatlaringizdan, ular qanday kitoblarni o‘qishni, qaysi filmlarni ko‘rishni, qanday musiqa eshitishni istashadi, fe’llarni buyruq-istak mayliga qo‘yib gapirib berishlarini so‘rang.

Harakatni bajarilish shartini ifodalash

Men kelsam.	Biz olsak.	O‘qisam. O‘qisak.
Sen kelsang.	Siz olsangiz.	O‘qisang. O‘qisangiz.
U kelsa.	Ular olsalar.	O‘qishsa. O‘qisalar.

Siz indamasangiz.	Men o‘rgansam edi.
Ular qatnashsalar.	Ular borishsa edi.
Kelgan bo‘lsang.	Sizlar kelsangiz edi.

6-mashq. Maqollarga kerakli fe’llarni qo‘yib ko‘chiring.

1. Nima, shuni o‘rasan 2. Hurmat....., izzat ko‘rasan. 3. Ona yurtning omon, rangi ro‘ying somon bo‘lmas. 4. Agar odamni bilmoqchi, uning do‘stiga boq. 5. Jahl, aql ketar. 8. Zo‘rdan zo‘r, zo‘r dumuni qisar.

7-mashq. She’rni yod oling. She’rning mazmunini rus tiliga tarjima qiling.

Shunday yashar odatda odam

Yo‘q, kerakmas, qo‘ying kerakmas,
Menga orom istamang, do‘stlar.
Xilvat soz deb qistamang, do‘stlar.
Qo‘ying, bunday orom kerakmas.
Nogohonda xayolga botsam,
Yo uxlasam, uyg‘oting darrov,
Qo‘llarimdan ushlab o‘shal dam.
Behudaga bir yoqqa borsam,
Kurashlarning safiga qo‘shing,
Qur, yarat deng, hayqir deng, jo‘sh deng,
Shunday yashar odatda odam!

(*Abdulla Oripov*).

8-mashq. Nuqtalar o‘rniga mos qo‘shimihalarni qo‘yib ko‘chiring.

1. Ertaga biznikiga kel ..., birga dars qilamiz. 2. Kimki mehnatga chidamli bo‘l ..., u muvaffaqiyatga erishadi. 3. Qani endi mening qizim ham shunday yutuqlarga erish... 4. Bugun darsdan keyin kutubxonaga bor..., hamma darsimni o‘sha yerda tayyorlab olar edim. 5. Ertaga hammangiz kinoga bor ..., menga ham ayting. 6. Kitob do‘koniga bor ..., menga ham o‘zbek tili darsligini olib kel. 7.

Dam olish kuni buvim uyda bo‘l..., ko‘rgani bormoqchi edim. 8. Butun kurs to‘plan ..., o‘qituvchimizni ko‘rgani borar edik.

Harakatning birgalikda bajarilishini ifodalash

<p>Karim bilan Aziz kinoga borishadi. Ular kechgacha ishlashdi. Nozima va Malika o‘qituvchidan ruxsat so‘rashdi. Otam bilan onam Moskvaga ketishdi.</p>

9-mashq. Nuqtalar o‘rniga kerakli fe’llarni qo‘yib ko‘chiring.

1. Kecha Nigora va Aziz aeroportga ...
2. Zilola bilan o‘qituvchimiz sport klubiga ... va yo‘l-yo‘lakay do‘konga ham...
3. Buvam bilan buvim har doim xiyobonda sayr...
4. Yozda talabalar dam olish uchun toqqa ...
5. Ertaga talabalar o‘z ustozlarini tabriklagani ...
6. Biz bugun ertalabdan beri ..., lekin bir qarorga kelganimiz yo‘q.

10-mashq. Hamsuhbatlaringizdan ular kim bilan uchrashganlari, yaqinda tanishganlari, raqsga tushganlari, dam olishga borganlari, gaplashganlari, sayr qilganlari haqida so‘rab biling. Bu ma’lumotlarni fe’lning birgalik nisbatiga qo‘yib aytib bering.

11-mashq. Fe’llardan birgalik nisbatini yasang.

Bajarmoq, yozmoq, qaramoq, o‘qimoq, qurmoq, kelmoq, ko‘rib chiqmoq, javob bermoq, o‘ynab kelmoq, ashula aytmoq, dars tayyorlamoq.

Bajaruvchining o‘ziga yo‘naltirilgan harakatni ifodalash

<p><i>U tarandi.</i> <i>Malika yasandi.</i> <i>Bola kiyindi.</i> <i>10- raqamli yiqildi.</i></p>	<p><i>Onasi zavqlandi.</i> <i>Yo‘lbars kerishdi.</i> <i>Saida maqtandi.</i> <i>Buvasi o‘rnidan qo‘zg‘aldi</i></p>
--	---

12-mashq. Qavs ichidagi fe’llarni o‘zlik nisbatiga qo‘yib gaplarni ko‘chiring.

1. Nargiza (yuvmoq), ertalabki mashqlarni bajarishni boshladi.
2. Singlim Sharofat bugun yaxshi (kiymoq), chunki u mehmonga ketmoqchi.
3. Ukam har kuni ertalab ho‘l sochiq bilan (artmoq).
4. U (yuvimmoq), (taranmoq), chiroyli (kiyinmoq), chunki bugun u teatrga boradi.
5. Dugonamning yutug‘idan men juda (quvonmoq).
6. Toqqa dam olishga ketayotganimizda hammamiz qalin (kiyinmoq).

13-mashq. Gaplarni o‘zbek tiliga tarjima qiling.

1. Óòðîî Íáäý óíúáááòñý, êðàñeáî îáááááòñý, àeéóðàòíí îðe÷àñúáááòñý è èaàò á óíeááðñeòáò.
2. Èàòîî á Òàøeáíòá î÷áíú æàðeî, îñýòíò íú óeðúáááîñý ë, ãeèeèè îááýeàìe.
3. Èáíà àñ, áðáíý òááñòááòñý.
4. Áááóøeà àñòàeà ñ íáñòà è íàíðàáeèeàñü â ñòíðííó eóóíe.
5. Íáäeíà íáááeà íàeüòí.
6. Çàðeíà íááeàñü îòáíeáá.

Bajaruvchisi noaniq harakatni ifodalash

Kitob tarqatildi.	Javob aytili.
Mevalar idishga solindi.	Ishlar qilindi.
Xat o‘qib chiqildi.	Ertaga ketiladi.
Qaytishga ruxsat so‘raldi.	Hovli tozalandi.

Qiyoslang:

Sub’ekt aniq.

Salim kitobni o‘qidi
Nozimalar ertaga ketishadi
Shavkat chapga yursin
Go‘zal kiyindi
Ukam yiqildi

Sub’ekt noma’lum.

kitob o‘qildi.
ertaga ketiladi.
chap tomonga yuriladi
kiyimlar tikildi
ko‘p ishlar qilindi

14-mashq. Quyidagi fe’llarni majhul nisbatda yozing va rus tiliga tarjima qiling.

Qurmoq, to‘kmoq, o‘qimoq, o‘rgatmoq, tuzmoq, aytmoq, bajarmoq, ulamoq, mukofotlamoq.

15-mashq : Namunaga qarab davom ettiring

Namuna: A’lochi talabalar mukofotlandi

1. Institut binosi juda chiroyli
2. Faol o‘qituvchilar sovg‘alar bilan
3. Bugun xotin-qizlar yig‘ilishi
4. Muhtojlarga moddiy yordam
5. Ertaga darsda yangi mavzu
6. Bu xat kim tomonidan noma’lum.

O‘zgalarga bajartirilgan harakatni ifodalash

U ukasiga choy ichirdi	O‘ziga sovg‘a oldirtirdi
Singlisini uxlatdi	Mashinasini yurg‘izdi
Keliniga somsa pishirtirdi	Maktabga ketkazdi

16– mashq. Ushbu fe’llar ishtirokida gaplar tuzing.

Yedirmoq, yozdirmoq, kuldirmoq, sevintirmoq, singdirmoq, sindirmoq, uyaltirmoq, bildirmoq, oldirmoq, ishlatmoq, ichirmoq, yigʻlatmoq, ketkazmoq, chiqazmoq, yurgazmoq, qurdirmoq.

17–mashq. Soʻz va soʻz birikmalarini oʻzbek tiliga tarjima qiling, daftaringizga yozing.

Ўйинчи, ҳўйинчи, қўйинчи, йўйинчи, ўйинчи, ҳўйинчи, қўйинчи, йўйинчи, ўйинчи, ҳўйинчи, қўйинчи, йўйинчи, ўйинчи, ҳўйинчи, қўйинчи, йўйинчи, ўйинчи, ҳўйинчи, қўйинчи, йўйинчи.

20-dars

Umumiy mavzu: Adabiyot va sanʼat

Nutqiy mavzu: Men sevgan sanʼatkor

Tamaraxonim

Tamaraxonim (Tamara Artyomovna Petrosyan) 1906-yilda tug‘ilgan. U o‘zi arman qizi bo‘lsa ham, o‘zbekistonning mashhur xonandasi, raqqosasi, balet ustasi bo‘lgan.

1919-yilda u endi o‘n uch yoshga kirgandi, ammo shunga qaramay Tamaraxonim sahnaga chiqqan va mashhur bo‘lgan edi. Tamaraxonim yoshligidanoq o‘zbek san’ati shuhratini dunyoga yoydi hamda Parij, Londonda konsert berdi.

Yosh bo‘lsa ham, Tamaraxonim 1926-yilda birinchi o‘zbek raqqosalar studiyasini tashkil etdi.

Qiyinchiliklarga qaramay u mashhur Yusup qiziq Shakarjonov va Usta Olim Komilov bilan birgalikda sahnaga ommaviy raqslarni olib chiqdi. Tamaraxonim garchi o‘zbek bo‘lmasa-da, o‘zbek milliy lapar va yallalarini olamga mashhur qildi.

Matn yuzasidan topshiriqlar:

Tayanch so‘z va so‘z birikmalarini eslab qoling: *mashhur xonanda, raqqosa, balet ustasi, sahna, milliy lapar va yallalar.*

1. Matnni rus tiliga tarjima qiling.
2. O‘zbek san’atkorlari haqida kichik insho yozing.

Nutq jarayonidan oldingi harakat va holatni ifodalash

Qiyoslang:

Yaqin o‘tgan zamon fe’li Alisher bilan yaqinda tanishganman	Uzoq o‘tgan zamon fe’li Bu kitobni o‘tgan yili o‘qigan edim
---	---

1-mashq. Quyidagi gaplarga zarur qo‘shimchalarni qo‘ying va rus tiliga tarjima qiling.

1. Biz ilgari Toshkent shahrida tur... . 2. Ular dam olish kuni toqqa chiqish... 3. Men Alisher Navoiyning bir qancha hikmatli so‘zlarini yodlab olgan... . 4. Onam hali ham bu kinoni ko‘r... . 5. San’at saroyi qo‘shiq muxlislari bilan to‘l... edi . 6. Kecha uyingizga mehmonlar kelish... ekan.

2-mashq. Quyidagi fe’llardan uzoq o‘tgan zamon shaklini yasang va ular ishtirokida gaplar tuzing.

Bajarmoq, boshlamoq, o‘qimoq, ishlamoq, kelmoq, olmoq, bermoq, ko‘rmoq, yemoq, tashlamoq.

3-mashq. Gaplarni o‘zbek tiliga tarjima qiling, fe’llarning zamon shaklini aytib bering.

1. Ôâîââî áðàòà â÷âðà èçáðàèè ìðââñââàòâèâì ìðîðèîîâ. 2. Óçáâèèñòàí âîñòèâ áîèúøèð óñîâðîâ. 3. Îøéâèè ñòóââîòîâ áúèè èñîðââèâîú ñâîââðâîâîí. 4. Îèàçúââàðñý,

ñããíáíý ñòóãáíòú íàøáé ãðóíú ñííòðáèè â èàáéíàòá óçááèñêíáí ýçúèà ðóáíæãñòááííúé òèèüì « Òàðèð è Çóððà».

5. Áíáíðýò, áðàò Àçèçà â ïðíøèí ãíáó ñúáçáèè â Àíáðèèó.

4-mashq. Matnni o‘zbek tiliga tarjima qiling. Rus rassomi V. A. Serov tomonidan ishlangan “Shaftoli ushlagan qiz” asari sizda qanday taassutot uyg‘otdi, shu haqda gapirib bering.

Äãâî÷èà ñ ïãðñèèèè

Угол большой комнаты залит золотистым дивным светом. За столом сидит черноволосая девочка в розовой блузке с черным в белую горошину бантом. Будто сейчас прибежала она из сада и села отдохнуть. Блестят весёлые карие глаза, играет румянец на щеках. Персик в руках у девочки такой же тёмно-розовый, как и её лицо. Перед нами портрет Веры Мамонтовой.

Портрет девочки с персиками написал в 1887 году молодой художник Валентин Серов. Эта работа стала знаменитой, но в то время Серов сам не представлял себе, какой замечательный портрет он создал. Через много лет, став известным художником, стоя перед этой картиной, он сказал с искренним восхищением:

Неужели это я написал?

5- mashq. Matnni o‘zbek tiliga tarjima qiling.

Èàè áúè äíáúò ðàüèé

Èàèáíèá ðàáéíàèòèáíñòè áúèí ïðèðúòí â 1896 áíáó ððáíòóçñèè ðèçèèí Á. Áãèèðáèáí, èíáàà íí èññèááíáèè ñíèè óðáíà.

Èàáèè áíáðáúá áúè ñèó÷áí Ìúáðí è Ìáðèáé Èððè. Ó÷áíúè áúèà áúááéíóà ñíáèàý æèíðàçà: â ïðèðíáã áñòü, èðííà óðáíà, áðóáíá ðàáéíàèòèáíá ááúáñòáí. Íááí áúèí áíáúòü ðíòý áú ãðàíì ðàáèý, ÷òíáú æèíðàçà áúèà áíèàçáíà. Íóæíà áúèà èááíðàòíðèý. Ñ òðóáíì áúèí ñèó÷áí ñíáúáíèá äèý èááíðàòíðèè. Ýòí áúè ñòàðúé ñáðáé. Á ñáðáà íá áúèí ñèà. ×áðç áúðú â èðúøá ñáíáíáí ïðííèèèè áíæáü è ñíáã, áóè ááòáð. Ó÷áíúá ïðíáíáèèè òáèúá áíè â ñáíáé èááíðàòíðèè. Ýòí áúè èçíóðèòáèüíúé òðóá. Ìáðèý ñáíà íáøáèà èíáøíí â èíòèá èèýüóð íáññó óðáííáé ðóáú, ñèà Ìúáð ÷èòáè èáèèèè â óíèááðñèòáòá è ïðíáíáèè ñí ñòóááíòáèè ïðáèòè÷áñèèá çáíýðèý. Çà ýòí íèàòèèè 500 ððáíèíá â áíá. Íà ýòè ááíúáè ó÷áíúá æèèè.

Òíèüèí ÷áðç 40 íáñýòáá áúè áíáúò èè 1 ááòèãðáíì ÷èñòíáí ðàáèý. Áúè ñíðáááèáí ááí àòíííúé ááñ – 225. Èàáèè ñèó÷èè ïðááà áðáæááíñòáà.

6-mashq. Jadvalni doskaga chizing va navbat bilan to‘ldiring

<i>Fe'llar</i>	<i>Aniq nisbat</i>	<i>Birgalik</i>	<i>O'zlik</i>	<i>Majhul</i>	<i>Orttirma</i>
Kelmoq	keldi	kelishdi	keldi	kelindi	keltirdi

O‘qimoq					
Kulmoq					
Ketmoq					
Salom bermoq					
So‘zlamq					
Sevinmoq					
Yurmoq					

21-dars

Umumiy mavzu: Adabiyot va san‘at

Nutqiy mavzu: Alisher Navoiy

Buyuk shoir, mutafakkir, davlat arbobi Alisher Navoiy 1441-yilning 9-fevralida Hirotida tug‘ilgan. U shoirtabiat oilada tarbiya oldi. Uning tog‘alari Mir

Said Qobuliy va Muhammad Ali G'aribiyalar shoir edilar. Navoiy yoshligidanoq shoh farzandi Husayin Boyqaro bilan do'stlashadi. 1469-yilda Husayin Boyqaro taxtga o'tirgach, Navoiyni avval muhrdor, keyin esa vazir etib tayinlaydi. Navoiy bu katta mansablardan xalq manfaati, mamlakat obodonchiligi, madaniyat ravnaqi, adolat tantanasi uchun foydalanadi. Navoiy ko'plab yosh iste'dodlarni tarbiyalab, ularga homiylik qiladi. Ayniqsa, tarixchi Xondamir, rassom Behzod, voiz Koshifiylar Navoiy homiyligida voyaga yetadilar. Tarixchi Xondamir Navoiy 32 rabot, hovuz, 16 ko'prik, bir qancha ariq, to'g'on, hammom, masjid-madrasalar qurdirgani haqida yozadi.

Alisher Navoiy o'zining 60 yillik hayoti davomida 1000 yilliklarga arzigulik xayrli ishlarni amalga oshirdi. Ulug' shoir Alisher Navoiy 1501-yilning 3-yanvarida Hirot shahrida vafot qilgan.

Alisher Navoiyning yirik asarlari: "*Xamsa*" asari 5 dostonidan iborat:

1. "Hayrat ul-abror" ("Yaxshi kishilarning hayratlanishi")
2. "Farhod va Shirin"
3. "Layli va Majnun"
4. "Sab' ai sayyora" ("Yetti sayyora")
5. "Saddi Iskandariy" ("Iskandar devori")

"*Xazoyinul maoniy*" ("*Ma'nolar xazinasi*") devoni g'azallar, ruboiylar, qit'alar, tuyuqlar, fardlar va dostonlardan iborat.

"*Lison ut-tayr*" ("Qushlar tili") va "Nasoim ul-muhabbat" falsafiy dostonlar bo'lib, tasavvufga bag'ishlangan.

"*Muhokamatul-lug'atayin*" ("*Ikki til muhokamasi*") turkiy tilining afzalligini isbotlashga bag'ishlangan prozaik asar.

"*Majolisun nafa'is*" ("*Nafislar majlisi*") Navoiy yashagan davrdagi shoir, yozuvchi, rassom, umuman, san'at va adabiyot vakillari haqidagi prozaik asar.

Shuningdek, Navoiyning "*Mezon ul-avzon*", "*Holoti Sayid Hasan Ardasher*", "*Holoti Pahlavon Mahmud*", "*Mufradot*", "*Munshoot*" kabi asarlari ham mavjud.

Matn yuzasidan topshiriqlar:

Tayanch so'z va so'z birikmalarini eslab qoling: *buyuk shoir, mutafakkir, davlat arbobi, muhrdor vazir, xalq manfaati, mamlakat obodonchiligi, madaniyat ravnaqi, adolat tantanasi.*

1. Matnni o'qing va so'zlab bering.
2. Navoiy g'azallaridan yodlang.

1-mashq. Matnni o'qing. Tayanch so'z va so'z birikmalarini eslab qoling: *buyuk shoir, mutafakkir, shoirtabiat oila, muhrdor, vazir, xalq manfaati, yosh iste'dodlar, ulug' davlat arbobi, homiy.*

2-mashq. Matnni o‘qish jarayonida uyushgan bo‘laklarga alohida e‘tibor bering. Matnni rus tiliga tarjima qiling.

1. Matn mazmunini so‘zlab bering.
2. “Alisher Navoiy va bizning zamonamiz” mavzusida insho yozing.
3. Navoiy asarlari nomini daftaringizga ko‘chiring, ularning har biri nima haqida ekanligini o‘qituvchingiz bilan muhokama qiling.

Nutq jarayonidagi harakat va holatni ifodalash

Men o‘qiyapman	olmoqdaman
Sen o‘qiyapsan	olmoqdasan
U o‘qiyapti	olmoqda
Biz o‘qiyapmiz	olmoqdamiz
Siz o‘qiyapsiz	olmoqdasiz
Ular o‘qiyaptilar	olmoqda

3-mashq. Quyidagi fe’llarni hozirgi zamon davom fe’lining barcha shakllarida qo‘llab, I, II, III shaxs birlik va ko‘plikda tuslab o‘qing.

O‘rganmoq, o‘ynamoq, yayramoq, topshirmoq, bajarmoq, yashamoq, so‘zlammoq, yozmoq.

4-mashq. Qavs ichidagi fe’llarni hozirgi zamon davom fe’li shakllarida qo‘llab yozing, gaplarni rus tiliga tarjima qiling.

1. Men shifokorni kutib (o‘tirmoq). 2. Bu ikki do‘st doim bir biriga yordam berib (turmoq). 3. Akam hali ham shaxmat to‘garagiga qatnashib (yurmoq). 4. Malika bog‘da dars tayyorlab (o‘tirmoq). 5. “Bahor” raqs dastasining qizlari hisobot konsertiga tayyor bo‘lib (turmoq).

5-mashq. Guruhdoshlaringizdan so‘rang, ular va ularning do‘stlari bugun kechqurun, ertaga, indinga qanday ish bilan shug‘ullanmoqchilar.

6-mashq. a) matnni o‘qing.

Àëèøáð è ñêâîðäö

Àëèøáð ñ ääðñòää áúë óííùì, ñîîáðàçèðäëüíùì, øóñòðùì ìäëü÷èèì. Ñ 9 ëåð ïí ìèñäè ñèèèè è ýòèèè ñèèèèèè àîñðèùäèèñü àçðîñèùä èðäè.

В один прекрасный день он вышел в сад. Сидя посреди сада он читал стихи. Его голос был таким нежным, и в тоже время звонким, приятным, что поющий в саду скворец затих. Он спустился к Алишеру и сел на его плечо. Он сказал Алишеру:

-Эй, поэт, твой голос оказался приятней моего голоса. Как тебя зовут?

-Меня зовут Алишер, - ответил мальчик.

-Ах, да, ты юный поэт Алишер. Ты должен выбрать себе псевдоним. Твой голос похож и даже лучше пения скворца, поэтому твой псевдоним должен быть от слова «наво», то есть «Навои».

С тех пор, как гласит народная легенда, Алишер Навои подписывался под своими произведениями псевдонимом «Навои».

Alisher Navoiyning hikmatli soʻzlari

Odamni ersang, demagil odami,
Onikim yoʻq xalq gʻamidin gʻami.

Erursan shoh – agar ogohsen sen,
Agar ogohsen sen – shohsen sen.

Hunarni asrabon netgumdir oxir,
Olib tufroqqamu ketgumdir oxir?!

Sen agar zohir etting itlikni,
Men senga koʻrguzay yigitlikni.

Tilga ixtiyorsiz – elga eʻtiborsiz.

Bilmaganni soʻrab oʻrgangan olim
Va orlanib soʻramagan oʻziga zolim.

Oz-oz oʻrganib dono boʻlur,
Qatra-qatra yigʻilib daryo boʻlur.

Yaxshilik qila olmasang,
Yomonlik ham qilma.

b) Alisher Navoiyning hikmatli soʻzlarini yod oling.

d) ularning mazmunini rus tiliga tarjima qilishga harakat qiling.

22-dars

Umumiy mavzu: Adabiyot va sanʼat

Nutqiy mavzu: Zahiriddin Muhammad Bobur

Zahiriddin Muhammad Bobur 1483-yilning 17-fevralida Andijonda tugʻilgan. Uning otasi Umarshayx Mirzo temuriylardan boʻlib, Fargʻona viloyatida hokimlik qilardi.

Bobur yoshligida yuqori saviyali murabbiylar qoʻlida tarbiyalandi. U ilm-fan, adabiyot va tarix bilan shugʻullana boshladi. U koʻp vaqt harbiy mashq va ov bilan shugʻullanardi. 1492-yil otasi vafot etgach, taxtga Bobur oʻtirdi. Ichki ziddiyatlar natijasida 1504-yil 300 dan ortiq askari bilan Afgʻonistonni egalladi. 1525-yilda oʻz davlatini kengaytirish maqsadida Hindistonga yurish boshladi. Boburning gʻalabasi Hindiston va Afgʻonistonni ichiga olgan katta imperiyani vujudga keltirdi.

Bobur shoir va olim sifatida benazirdir. Uning bizgacha «Mubayyin», «Volidiya» asarlari, «Xatti Boburiy» nomi bilan mashhur alifbo jadvali hamda mashhur «Boburnoma» asari etib kelgan.

Bobur 1530-yil 26-dekabrda Agrada oʻzi obod qilgan Zarafshon chorbogʻida vafot etdi.

Matn yuzasidan topshiriqlar:

Tayanch soʻz va soʻz birikmalarini eslab qoling: *buyuk shoir, mutafakkir, harbiy mashq va ov, katta imperiya, yosh isteʼdodlar, ulugʻ davlat arbobi, mashhur alifbo jadvali.*

1. Matn mazmunini soʻzlab bering.
2. “Z.M.Bobur davlat arbobi” hamda “Z.M.Bobur benazir shoir” mavzularida suhbat tuzing.
3. Bobur ruboiylaridan daftaringizga koʻchiring va yod oling.

Eslab qoling!

Harakat va holatning davomiyligini ifodalash

Men kelaman	Men ishlayman
Sen kelasan	Sen ishlaysan
U keladi	U ishlaydi

1-mashq. Quyidagi feʼllardan hozirgi-kelasi zamon feʼl shaklini yasang, ular ishtirokida gaplar tuzing.

Oʻzlashtirmoq, oʻrganmoq, boshlamoq, soʻzlamoq, bormoq, ishlamoq, javob bermoq.

2-mashq. Jadvalni doskaga chizib, navbat bilan toʻldiring.

Feʼllar	Oʻtgan zamon	Hozirgi zamon	Kelasi zamon
Asramoq			
Oʻqimoq			
Oʻrganmoq			
Kelmoq			

Ketmoq			
Yurmoq			
Yugurmoq			
Yozmoq			
Tushmoq			

3-mashq. Nuqtalar o‘rniga o‘ng tomonda berilgan fe’llarni kelasi zamon maqsad feli shaklida yozing va tarjima qiling.

1. Men bir oydan keyin chet elga	ketmoq
2. Sen shu daftarni sotib.....?	olmoq
3. Do‘stim bilan darsdan keyin kinoga...	bormoq
4. Men o‘zbek tilini juda puxta....	o‘rganmoq
5. Bu yil opam universitetga o‘qishga....	kirmoq
6. Ertaga o‘gituvchimizning yoniga.....	jo‘namoq
7. U ertaga mening kitobimni uyiga olib....	ketmoq
8. Ular nega bu to‘garakka a’zo....	bo‘lmoq

4-mashq. Gaplarni o‘zbek tiliga yozma tarjima qiling, fe’lning zamon qo‘shimchalari tagiga chizing.

1. После летней сессии вы поедете отдыхать в Чимган. 2. В июне у нас начинается летняя сессия. 3. Студенты 2-курса будут сдавать экзамен по узбекскому языку. 4. Мой отец работает хирургом в сельской больнице. 5. Где ты будешь работать, когда окончишь университет? 6. Мы любим свою Родину Узбекистан.

Bajarilishi noaniq harakatni ifodalash

<i>Bo‘lishli shakli</i>	<i>Bo‘lishsiz shakli</i>
Men balki <i>kelarman</i>	Men <i>kelmasman</i>
Sen balki <i>o‘qirsan</i>	Sen <i>o‘qimassan</i>
U balki <i>borar</i>	U <i>bormas</i>
Biz <i>kelarmiz</i>	Biz <i>kelmasmiz</i>
Siz <i>o‘qirsiz</i>	Siz <i>o‘qimassiz</i>
Ular <i>borarlar</i>	Ular <i>bormaslar</i>

5-mashq. Quyidagi fe’llarni kelasi zamon gumon fe’li shaklida qo‘llab gaplar tuzing. Ularni rus tiliga tarjima qiling.

Namuna: Laylo, men ertaga darsdan keyin siznikiga borarman.

Kirmoq, tozalamoq, saylamoq, yozib olmoq, o‘rganmoq, tushunmoq, mukofotlamoq, chizmoq.

6-mashq. Gaplarni o‘zbek tiliga yozma tarjima qiling, zamon qo‘shimchalarining tagiga chizing.

1. Возможно, я завтра поеду за город. 2. Возможно, за 3 дня ты прочитаешь эту книгу? 3. Очевидно, она об этом ребёнке ничего не знала. 4. Вероятно, завтра они купят это платье. 5. Наверное, Азиза и Нафиса сегодня уже не придут. 6. По всей вероятности, мы завтра поедим в горы Чимгана. 7. Может быть, ты все-таки принесешь мою книгу вечером? 8. Вероятно, они вернутся завтра ночью.

23-dars

Umumiy mavzu: Milliy qadriyatlariniz

Nutqiy mavzu: Alla

Alla – farzand haqidagi, onaning farzandga tilanadigan yaxshi tilaklari, orzu-umidlari haqidagi qo‘shiq. Allada onalar hech kimga ayta olmagan sirlarini, dardlarini kuylaganlar. Onalar qadimdan o‘z bolalari beshigi tepasida kechasi

bo'lsin, kunduzi bo'lsin, alla aytib kelishgan. Alla o'z ohangi bilan bolaga ona nafasini yetkazib turadi. Go'dakni xotirjam qiladi, elitadi, orom olib uxlashga umkon beradi.

Onalar o'z his-tuyg'ulari, orzu-armonlari, istak-niyatlarini, dard-hasratlarini ham allalarga qo'shib aytganlar. Alla axloqiy, tarbiyaviy, didaktik, an'anaviy ijod namunalaridan iborat bo'lgan. Uni tinglagan bola onaga mehrni sut bilan o'z taniga, shuuriga singdiradi.

Alla insonda, ong qatlamlarida bir umr mungli, hazin, nurli qo'shiq bo'lib saqlanib qoladi.

Alla! Onalarning jonbaxsh qo'shig'i. Ona bolasiga halovat beradigan yoqimli allasi bilan ruhiy lazzat bulogini ochadi. Bola she'riyat va qo'shiqqa umrbod maftun bo'ladi. Inson dunyo go'zalligini ilk bor ona allasi sadolari bilan his qiladi. Ona mehri bilan qalbimizga g'unchalar isi, yaproqlar shitiri, yurt mehri jo bo'ladi. Uning maroqli kuyi o'ta ta'sirli hayotbaxsh qudratga egadir.

Alla eshitmagan bolada bu xususiyatlar bo'lmaydi. Manqurtlik (зомби) mana shundan kelib chiqadi. Bola o'z onasini o'zga ayollardan farqlay olmaydi. Unda o'ziga onalik xislatini topolmaydi. Alla nafaqat onaning bolaga mehri, balki bolaning onaga mehr-oqibatini ham ma'nan ta'minlaydi.

O'zbek onasi alla aytarkan, bu allalar bir-biriga sira o'xshamaydi. Hatto bir onaning bugun aytgan allasi kechagisiga o'xshamasligi mumkin. Ayni paytda, allalarda hamma ona va bolaga xos bo'lgan umumiylik ham bor. Bu mehr, bu – muhabbat!

Donishmandlarimizning aytishlaricha, alladan yaxshiroq qo'shiq, onadan xushovoz xonanda yo'q.

Matn yuzasidan topshiriqlar:

Tayanch so'z va iboralar: *yaxshi tilaklar, orzu-umidlar, his-tuyg'ulari, orzu-armonlari, istak-niyatlarini, dard-hasratlari, mehr, muhabbat.*

1. Matnni rus tiliga tarjima qiling.
2. Yuqorida berilgan tayanch so'z birikmalardan foydalanib matnning mazmunini so'zlab bering.
3. Sizga alla aytishganmi? Ona allasi haqida bilganlaringiz, kuzatishlaringiz asosida so'zlab bering.
4. Matn va o'z fikr-mulohazalaringiz asosida bayon yozing.

1-mashq. Quyidagi birikmalarning ma'nosini izohlang.
ona mehri, nurli qo'shiq, ona allasi, allaning qudrati.

2-mashq. O'qing, ma'nosini izohlang va ular ishtirokida sodda gaplar tuzing.
ruhiy lazzat bulog'i, qo'shiqqa maftun bo'lmoq, allaning hayotbaxsh qudrati, go'zallikni his qilmoq.

Harakat va holatni nomlash

Yurmoq – yurish	Yodlash zarur
Yozmoq – yozish	Chiqish mumkin
Bermoq – berish	Kirish mumkin emas
So‘zlamq – so‘zlash	O‘qish kerak
Uxlamq -- uxlash	So‘zlamq zarur

3-mashq. Quyidagi birikmalar ishtirokida gaplar tuzing, ularni rus tiliga tarjima qiling.

Aytish lozim, chora topish, gapirish mumkin, tushuntirish uchun, maslaxatlashish uchun, bajarish kerak, qolish mumkin emas, a’lo bahoga o‘qish uchun, kelishim zarur, olishing mumkin emas.

4-mashq. “Talaba qanday bo‘lishi lozim” mavzusida kichik suhbat tuzing. Undagi kesimlarning ko‘pchiligi harakat nomi shaklida bo‘lsin.

5- mashq. Ushbu fe’l negizlaridan harakat nomlarini yasang: ol, so‘zla, tingla, quvon, bajar, ishla, o‘qi, boshla, yoz, yur, yugur, chiz, tik, art, sur.

Shaxs yoki predmetni harakat va holat belgisiga ko‘ra ifodalash:

Bo‘lishli shakli	Bo‘lishsiz shakli
O‘qigan qiz	O‘qimagan qiz
Turgan bola	Kelmagan o‘quvchi
Yozadigan kishi	Yozmaydigan ruchka
Uxlayotgan bola	Raqs tushmaydigan qiz
Ishlayotgan ishchi	O‘qimaydiganlar ketsin
Kuzatuvchi ona	Kuzatmaydiganlar qolsin.

Eslab qoling!

O‘qigan bola
(sifatdosh)

Bola oqigan
(o‘tgan zamon fe’li)

6-mashq. Namunaga qarab davom ettiring.

Kecha

Uydan kelgan qiz
 Kitob o‘qigan bola
 Telefonda gaplashgan ayol
 Xat yozgan tashkilot.....

Hozir

Uydan kelayotgan qiz

Ko'rgazmani ochgan yigit.....
 Shu yerda o'tirgan kishi.....
 O'sha joyda ishlagan qiz.....
 Meni yaxshi ko'rgan bola.....
 Shu ish bilan shug'ullangan olim

7-mashq. Nuqtalar o'rniga o'ng tomondagi fe'llardan zarurini tanlab, sifatdosh shaklida kerakli shaxs va zamonda qo'yib chiqing.

1. Turli mamlakatlardan ... mehmonlar (kelmoq).
2. Tijorat bankidan yordam ... firma (olmoq).
3. Kecha Moskvada ... ukam keldi. (o'qimoq)
4. Kecha ... ayol mening onam bo'ladilar. (kelmoq)
5. ...suv, oqmay qolmas. (oqmoq)
6. Eshikni ... bola ichkariga kirdi (ochmoq)
7. Meh ertaga akamga xat ...bo'ldim (yozmoq)
8. Ertaga ertalab soat 4 da ... bo'ldim (turmoq).

8-mashq. *Ketayotgan, maslahat (yordam, ruxsat) olayotgan, ishlayotgan, yozayotgan* so'zlaridan foydalanib, biror shaxsni hamda *dumalab yotgan, turgan, ochilib qolgan, yirtilib ketgan, sekin yoki tez oqayotgan* sifatdoshlari yordamida biron predmetlarni tavsiflab yozing.

9-mashq. Gaplarni o'zbek tiliga tarjima qiling.

1. Я видел предпринимателей, уезжающих за границу. 2. Студентка, которая занимается в читальном зале, завтра будет делать научный доклад. 3. Здесь собирались банкиры, управляющие банками Узбекистана. 4. Мой друг, хорошо знающий узбекский язык, помог мне перевести этот текст. 5. Пришла преподавательница, принимающая вступительные экзамены. 6. Поющая на сцене песню красивая девушка - моя сестра.

Eslab qoling!

Sifatdoshlarning otlashishi

aniqlovchi
o'qiydigan bola
o'tirgan qiz

ega
O'qiydiganlar qolsin.
O'tirganlar o'rinlaridan turishsin.

Harakatning bajarish tarzini ifodalash

<i>Bo'lishli shakli</i>	<i>Bo'lishsiz shakli</i>
--------------------------------	---------------------------------

Shosh ib ketmoq	Shosh may ketdi
Pichirlab gapirmoq	Pichirlamasdan gapirdi
O‘ylab javob bermoq	Oylamasdan javob berdi.
Yoz ib olmoq	Yoz may ketdi
Yura-yura charchamoq	Yurmasdan charchadi
O‘qiy-o‘qiy yod olmoq	O‘qimasdan institutga ketdi

10-mashq. Nuqtalar o‘rniga mos qo‘shimchalarni qo‘ying. Ular gapda qanday ma’no ifodalaganini aytib bering. Gaplarni rus tiliga tarjima qiling.

1. Quyosh charaqla.. chiqdi. 2. Nazira xonadan yugur.. chiq.. ketdi. 3. Salima indama.. bosh chayqadi. 4. Hakimjon so‘qmoqlarda yur... ber..., oyog‘ida oyoq qolmadi. 5. Mehmon kul..-kul.. bo‘lgan voqeani gapiri... berdi. 6. O‘ktam dadasini qidir..-qidir.. qo‘shnikidan topdi. 7. Nazirqul titra..-qaqsha... o‘rnidan turdi. 8. Ey, sen, mahmadona, bir pas bidirla... tur!

11-mashq. Quyidagi ravishdoshlardan foydalanib gaplar tuzing.

Oynab, so‘zlay, uxlamay, to‘ldirib, kuldirib, ko‘rsatib, yura-yura, ko‘ra-ko‘ra, ishlay-ishlay, ishlab, gapirib, sanab, bajara, kurashib, o‘qiy, o‘qib, boshlamay, aytib.

12-mashq. O‘zbek xalq maqollarini daftaringizga ko‘chirib oling. Ulardagi ravishdosh va sifatdoshlarning tagiga chizing.

Bilmaganni so‘rab o‘rgangan - olim,
Orlanib so‘ramagan o‘ziga zolim.

Oz-oz o‘rganib dono bo‘lur,
Qatra-qatra yig‘ilib daryo bo‘lur.

Botirdan yov qochib qutulmas

Qo‘rqoq oldin musht ko‘tarar

Erta ekkan erta o‘radi.

Ko‘p yurgandan so‘rama, ko‘p bilgandan so‘ra.

Eslab qoling !

Vaqtни chegaralashda -guncha -(kuncha, -quncha) qo‘shimchalari ravishdoshlardan foydalaniladi.

Men ukam maktabdan **kelguncha** ovqat qilib qo‘yaman. U Toshkentdan **ketguncha** biznikiga kelmadi.

Harakatning maqsadini ifodalash uchun -gani (-kani, -qani) qo‘shimchalari ravishdoshlar ishlatiladi.

Biz Chimyonga dam olgani keldik.

13-mashq. Jadvalni doskaga chizing. Uni navbat bilan to‘ldiring.

Fe'llar	Harakat nomi shaklida	Sifatdosh shaklida	Ravishdosh shaklida
Aytmoq Arazlamoq Bormoq Bermoq Yemoq Ekmoq Foydalanmoq Kelmoq	<i>aytmoq</i>	<i>aytgan</i>	<i>aytib</i>

Maqollarni yod oling, o‘z ona tilingizdagi muqobilini toping.

Yegan og‘iz uyalar.

Yerga tushgan yetimniki.

Yerdan topib olsang ham, sanab ol.

Umumiy mavzu: Milliy qadriyatlarimiz

Nutqiy mavzu: Navro‘z

Navro‘z – O‘rta Osiyo va Yaqin Sharq xalqlarining qadimiy yangi yil bayrami. “Navro‘z” forscha so‘z bo‘lib, “yangi kun” degan ma‘noni ifodalaydi.

Navro‘z yangilanish, poklanish, uyg‘onish bayramidir. Aynan, shu jihati bilan u insonlar qalbidagi iliqlikni, ona zaminga bo‘lgan muhabbat hissini uyg‘ota oladi, inson va tabiat o‘rtasidagi munosabatni uyg‘unlashtiradi.

Navro‘z bahor faslida nishonlanadi. Bu paytda tabiat uyg‘onib, barcha o‘simliklar ko‘kara boshlaydi. Bahor insonlarga ezgu tuyg‘ular hadya etadi. Inson qalbida orzulari mavjlanadi.

Dehqonlar, bo‘g‘bonlar bahorgi ishlarni boshlab yuboradilar. Navro‘z ayyomiga atab bobodehqonlar yerlarni maromiga keltirish, ariq-zovurlarni tozalash, urug‘larni saralash, ko‘zlangan joylarni urug‘ qadashga moslash va boshqa taraddudlarni ko‘radilar. Bog‘bonlar esa toklarni ochish, anjir, anor va boshqa mevalarning ko‘chatlarini tartibga keltirish, yangi nihollarni ekishga tayyorlash, dov-daraxtlarni butash, payvandlash kabi yumushlarni rejalashtiradilar. Shuning uchun ham Navro‘z yangi yil bayrami bo‘lib qolmasdan, mehnat bayrami hamdir.

Navro‘z 21-martda kutib olinadi. Shu kuni kecha bilan kunduz tenglashadi.

Mustaqillik sharofati bilan O‘zbekistonda Navro‘z bahor bayrami sifatida nishonlanadi. Bayram kunlari odamlar bir-birlariga gullar sovg‘a qiladilar, yaxshi tilaklar bildiradilar.

Navro‘z qadim-qadimdan yaxshilik va saxiylik ramzi bo‘lib kelgan. Odamlar bir-birlariga mehr-oqibat ko‘rsatadilar, urush-janjal, xafagarchiliklar unutiladi. Bemorlardan, nogironlardan, yolg‘izlardan xabar olinadi. Bayram kunlari turli milliy taomlar, jumladan, sumalak, halim, ko‘k chuchvara, ko‘k somsalar tayyorlanadi.

Navro‘zda saylgohlar odamlar bilan gavjum bo‘ladi, turli taomlar pishiriladi, tomoshalar uyushtiriladi. Yoshlar lapar aytib, raqsga tushadilar.

Navro‘z bayrami kishilarga yaxshi kayfiyat, samimiylik, zavqu shavq, ilhom va g‘ayrat bag‘ishlaydi.

Matn yuzasidan topshiriqlar:

Tayanch so‘z va so‘z birikmalarni eslab qoling: *ona zamin, yangilanish, poklanish, bahor bayrami, tabiatning uyg‘onishi, yaxshilik ramzi, daraxtlarni butash.*

1. Matnni rus tiliga tarjima qiling.

2. Yuqorida berilgan tayanch so‘z va birikmalardan foydalanib matnning mazmunini so‘zlab bering.

3. ”Biz Navro‘zni qanday kutib olamiz” mavzusida matn tuzing.

1-mashq. Quyidagi so‘zlarga turli xil zamonlarda fe‘llar qo‘yib yozing.

kun, taom, raqs, shodlik, kayfiyat, yumush, mehnat, sayil.

2-mashq. O‘qing, takrorlang va ular ishtirokida gaplar tuzing.

yaxshi kayfiyat, mehnat bayrami, bahorda nishonlash, urug‘larni saralash.

3-mashq. Matnni o‘qing. Notanish so‘zlarning ma’nosini lug‘atdan topib biling.

Harakat belgisini ifodalash

tez	qahramon <u>l</u> archa	ko‘p-ko‘p
sekin	mardona	tez-tez
yayov	o‘zbek <u>ch</u> a	asta-sekin
ravon	shoshmas <u>dan</u>	
birdan	tasodif <u>an</u>	
to‘satdan		

4-mashq . Quyidagi holat ravishlari ishtirokida gaplar tuzing:

qo‘qqisdan, bexosdan, tez(da), sekin, astoydil, bekorga, yayov, piyoda, ketma-ket, arang, darhol, zimdan.

5-mashq. Namunaga qarab savollarga javob bering

Namuna : - *Malika vazifani qanday bajardi?*

- *U bu vazifani vijdonan bajardi.*

Bolalar yozuvchini qanday kutib oldilar?

Bu matnni siz qanday o‘qidingiz?

Ular futbolni qanday o‘ynayaptilar?

Siz o‘zbek estradasi yulduzlari qoshiqlarini qanday tinglaysiz?

Siz pulni qanday ishlatasiz?

Siz qaysi ishni qanday qilasiz?

6-mashq . O‘ng tomonda berilgan holat ravishlarining mosini qo‘yib, gaplarni to‘ldiring va tarjima qiling.

1. Zobit jangda ... halok bo‘ldi.

2. O‘qituvchimiz mavzuni ... tushuntirdi.

3. Zulfiya onasini ko‘rgani ... kelib turadi.

4. Ular ... Suhbatlashib ketayotdan edilar.

5. Sasha o‘rtoqlari bilan ... gaplashadi.

6. Yoq, sen bu ishni... bajarmading!

7. Bu satrlar ... Yodinga tushdi.

8. Men hozir, ... qaytaman, kutib tur.

tez-tez

o‘zbekcha

birdan

shoshmasdan

qahramonlarcha

to‘g‘ri

darrov

yaxshilab

Harakatning muddati va davrini ifodalash

Besh kun **oldin**

Uch kun **ichida**

Dushanbagacha xayr.

Hozir kelaman.

Yettinchi yanvardan **beri**
Bir **haftacha**
Shanba kunidan **boshlab**
Bugun shaharda

Erta-indin kelib qolar.
Har kuni keladi.
Kundan kunga chiroyli bo‘lib
bormoqda.

7-mashq. Quyidagi gaplarni o‘zbek tiliga tarjima qiling. Payt ravishlarining tagiga chizing.

1. Миразиз, я сейчас приду, подожди.
2. С какого времени Вы занимаетесь спортивной гимнастикой?
3. Ты, маленький проказник, до каких пор будешь продолжать мучить меня?
4. Ребята, внимание, в Самарканд уезжаем послезавтра.
5. Ой, как давно я тебя не видела, я так по тебе соскучилась, подружка.
6. Не волнуйтесь, в эту комнату я переехала временно.
7. Гадкий утенок изо дня в день превращался в роскошного белого лебедя.
8. Завтра будет лекция по дизайну современной одежды.

8-mashq. O‘ng tomondgi payt ravishlarini nuqtalar o‘rniga qo‘yib gaplarni ko‘chiring.

1. ... Men o‘zbek tilini yaxshi bilmas edim.	ilgari
2. O‘zbek tilini ... o‘rgana boshladim.	kundan-kunga
3. ... o‘tilgan yangi mavzuni yaxshi tushundingmi?	hozircha
4. Men ... qiyin matnlarning mazmunini aytib bera olmayman	yaqindan
5. ... tuman madaniyat saroyida raqs to‘garagi ochilgan.	o‘tgan yili
6. ... o‘zbek tili to‘garagining ishlari yaxshilanmoqda.	bugun
7. Yaxshi bo‘ldi, ... Samarqandga jonaydigan bo‘ldim.	ertaga
8. Uf, bu ishdan ... qutuladiganga o‘xshamayman!	hali – beri

9-mashq. a). matnni o‘qing va rus tiliga tarjima qiling.

Hashar – Sharq xalqlari orasida keng tarqalgan udumlarimizdan biri. U qadimdan o‘zbek xalqi hayotida muhim o‘rin tutib kelgan. Hashar bu ko‘pchilikning bir yoqadan bosh chiqarib, bir maqsadda birgalashib harakat qilishidir.

Hasharning o‘ziga xos xususiyati shundan iboratki, u beminnat, bepul, beta‘ma bajariladi.

Xalqimizda ajoyib naql bor: birovni hech qachon og‘ir kunda qoldirmasam, deydi. Mahallalarda birov uy qursa, to‘y qilsa, og‘irroq ish bilan mashg‘ul bo‘lsa, qo‘ni-qo‘shnilar beminnat yordamga chiqadilar, uning mushkulini oson etadilar.

Bahor kunlari umumxalq hashari o‘tkaziladi. Bu hashar oddiy hashar emas, o‘z qishlog‘i, o‘z shahri, o‘z elini jon-dildan yaxshi ko‘rganlarning hashari!

Hovlingizda birorta cho‘p bejo yotgan bo‘lsa, dilingizga g‘ashlik qo‘nadi.
Shahar ham ana shu hovlimizdek ardoqli, mo‘tabar!

Yo‘lkalar ozoda, beton ariqlar yog‘ tushsa yalagudek! Qurigan daraxtlar
o‘rniga navnihollar ekilgan, ko‘chalardagi latofatga qarab ko‘z to‘ymaydi.

Ko‘klam hashariga, aziz hamshaharlar!

Bahor ko‘rkiga mehnatkash qo‘llarimiz bilan yana ko‘rk qo‘shaylik!

b) siz yana qanday o‘zbek udumlarini bilasiz?

d) hasharda qatnashganmisiz? Gaplaringizni yozing.

25-dars

Umumiy mavzu: Kelajak yoshlar qo‘lida

Nutqiy mavzu: Talaba va kimyo sanoati

Neft

Kishilar neftni qadimdan bilishgan. Suv olish uchun quduq qazilganda yer tagidan suv o'rniga o'tkir hidli qora rangdagi rangdagi moysimon suyuqlik chiqqan vaqtlar ham bo'lgan. Bu qora moy o'ziga xos xususiyatiga ega bo'lib, yaxshi yongan (u bilan birga chiqadigan gaz kabi). Neft chiroqlarga solinadigan, o'qotar qurollarning kanop losi shimdirilgan, g'ildirak o'qlariga suriladigan bo'ladi. Undan turli kasalliklarni davolovchi surkaydigan dorilar tayyorlandi.

Lekin ichki yonuv dvigatellari kashf etilgunga qadar neftga bo'lgan ehtiyoj unchalik katta emas edi. XIX asr o'rtalarida neftdan kerosin ajratib olindi. Kerosin chiroqlarni yoritishda ko'plab ishlatila boshlandi. Kerosinni ajratib olish jarayonida ajratib chiqayotgan benzinni esa keraksiz deb dengizga oqizib yuborilardi.

Neft avtomobillar, samolyotlar, kemalar, teplovozlar, traktorlar, kombaynlar, elektr stansiyalari va zavodlarda ishlatiladi. Ularning dvigatellari, pech va o'txonalari neftdan olinadigan benzin, kerosin, mazut va boshqa xil suyuq yoqilg'ilarida ishlaydi.

Olimlar neft uglevodlar, oltingugurt, azot va kisloroddan tashkil topganligini aniqlaganlar.

Neft yer ostida juda chuqur joylashgan. Neftni chiqarib olish uchun bir necha kilometr chuqurlikda parmalab chuqur qazish kerak.

Neft yer qa'rida atrofidagi gazlar bilan birgalikda juda katta bosim ostida bo'ladi. Shuning uchun neft parmalab qazib bo'lingan quduqdan otilib chiqadi.

Neft quduqlardan quvurlar orqali omborlarga jo'natiladi, u yerdan esa temir yo'l sisternalariga quyiladi, okean va dengizlar orqali ulkan neft kemalari – tankerlarda tashiladi. Ammo, eng yaxshisi neftni yer va suv ostidan o'tgan neft quvurlari orqali kerakli manzillarga etkazgan ma'qul.

Sharobchilik sanoati

Keyingi yillar davomida ishlab chiqarish sanoati katta yutuqlarga erishmoqda, ishlab chiqarish mahsulotlarining miqdori sezilarli darajada ortib bormoqda, tayyor mahsulotlar turi ko'paymoqda. Sharob ishlab chiqarish korxonalari qayta ta'mirlanmoqda va chet davlatlar bilan zamonaviy texnika va yuksak texnologiya bilan ta'mirlangan qo'shma korxonalar ochilmoqda.

Yarim tayyor sharob va sharob ishlab chiqarish texnologik sxemalari yetakchi texnologiya miqyosidadir va ular yuqori sifatli mahsulotlar ishlab chiqarish imkoniyatiga ega.

Sharobchilik korxonalari birlamchi va ikkilamchi korxonalariga bo'linadi. Birlamchi sharob ishlab chiqarish korxonalarida zamonaviy uskuna va jihozlarni tadbiq etish tufayli uzumni qayta ishlash texnologik darajasi yuqoridir. Deyarli hamma korxonalarda uzumni ta'shish mehanizatsiyalashtirilgan. Uzumni qayta ishlash uzviy liniyalarda tadbiq etilmoqda, sharbatni uzluksiz bijg'itish qurilmalari, qizil nordon sharoblarni tayyorlovchi liniyalar ezilgan uzumga termik ishlov beruvchi apparatlar, pasterizatorlar filtrlar, issiqlik almashuvchi uskunalari, nasos va zamonaviy uskunalari qo'llanilmoqda.

Matn yuzasidan topshiriqlar

Tayanch soʻz va soʻz birikmalari: *moySimon suyuqlik, suyuq yoqilgʻi, parmalab qazish, neft quvurlari, tayyor mahsulotlar, sharob ishlab chiqarish, zamonaviy uskuna va jihozlar, uzumni qayta ishlash, bijgʻitish, nordon sharob.*

1. Matn asosida oʻz yoʻnalishingizga oid maʼlumot toʻplang.

2. Keyingi yillarda respublikamizda kimyo sanoatining qaysi sohalari rivojlanmoqda? Jahonda-chi?

Harakat va holatning meʼyori va darajasini ifodalash

Koʻp gapirmoq	Gʻoyat sevinmoq
Oz yurmoq	Asta soʻzlamok
Ancha qolib ketmoq	Bir pas jim turmoq
Juda charchamoq	Toʻsatdan kasal boʻlmoq
Salgina tuzalmoq	Doʻstona koʻrishmoq.

1-mashq. Berilgan soʻzlarni soʻroqlar yordamida aniqlab, holat ravishlarini birinchi ustunga, daraja-miqdor ravishlarini ikkinchi ustunga yozing.

Koʻp, tez, oz, koʻplab, asta, darrov, bir oz, moʻl, birdan, piyoda, toʻla, qattiq, ancha, toʻsatdan, tezdan, doʻstona, botirlarcha, eskicha, arang, sal-pal, zoʻrgʻa, chor-nochor.

2-mashq. Nuqtalar oʻrniga daraja-miqdor ravishlarini qoʻyib koʻchiring.

1. Bu eshik chiroyli naqshlar bilan bezatilgan ekan.
2. Bu talabalarga mening menatim singgan.
3. Rahmat, kechagidan tuzukman.
4. Mana shu doridan ichib yuring, tuzalib qolasiz.
5. Men kecha ishimga yetib bordim.
6. U institutda oʻqimoqda, chunki sogʻligʻining mazasi yoʻq.
7. Gulnorlar juda yashar edilar.
8. Menga juda pul kerak boʻlib qoldi.

Harakat va holatning bajarilish oʻrnini ifodalash

<i>Oldinda</i> kelayotgan arava.	<i>Ichkariga</i> kiring.
<i>Yuqoriga</i> chiqayotgan kishi.	<i>Pastga</i> tushing.
<i>Oʻrtada</i> uxlayotgan qiz.	<i>Chapga</i> oʻting.

3-mashq. Quyidagi o‘rin ravishlari ishtirokida gaplar tuzing.

Hech qayerga, bu yerda, pastda, balandda, yuqorida, har yerda, uzoqda, yaqin joyda, hech qayerdan.

4-mashq. Quyidagi gaplarni rus tiliga yozma tarjima qiling, rus tilida o‘rin ravishlarining ifodalanishiga diqqat qiling.

1. Bahorda hamma yerda gullar ochiladi.
2. Bu maqolaning muallifi shu yerda, marhamat, tanishing.
3. Bilimsiz kishi hech qayerda yutuqqa erisha olmaydi.
4. Senga bo‘lgan muhabbatim tufayli bu yerga keldim.
5. Har yerda va har qachon insonga ilm kerak.
6. O‘rtada ketayotgan qiz mening singlim bo‘ladi.

5-mashq. Ravishlarning barcha turlariga 4 tadan misol keltiring, ularning vazifasini tushuntirib bering.

6-mashq. Ravish turlarini aytib bering.

7-mashq. Holat ravishiga misollar keltiring.

26-dars

Umumiy mavzu: Kelajak yoshlar qo‘lida

Nutqiy mavzu: Fan- texnika inqilobi (revolyutsiyasi)

Hozirgi vaqtda buyuk fan-texnika inqilobi ro'y bermoqda, bu inqilob taxminan chorak asr ilgari boshlandi. Fan-texnika inqilobi fan va texnikaning ko'plab sohalarida chuqur sifat o'zgarishlariga olib keldi. Eng qadimiy fanlardan biri astronomiya insonning kosmik fazoga chiqishi bilan bog'liq bo'lgan inqilobni boshidan kechirdi.

Kibernetika va elektron hisoblash mashinalarining paydo bo'lishi tufayli matematika fanida tub o'zgarishlar yasaldi, inson faoliyatida informatika deb atalgan yangi sohaga yo'l ochib berildi. Molekulyar biologiya vujudga keldi, kimyo fanidagi inqilob tufayli "katta kimyo" yaratildi. Geologiya, meteorologiya, okeanologiya va ko'plab boshqa hozirgi zamon fanlarida ham shunga o'xshash jarayonlar sodir bo'lmoqda.

Bugungi kunda texnikaning barcha asosiy sohalarida chuqur sifat o'zgarishlari yuz berayapti. Masalan, energetikadagi inqilob organik yoqilg'i bilan ishlaydigan issiqlik elektr stansiyalaridan atom elektr stansiyalariga o'tish bilan bog'langan.

Bularning hammasini jamlab, FTI jamiyat ishlab chiqarish kuchlarida yanada malakali ishchilarni talab qiluvchi inqilobni tayyorlamoqda deb aytish mumkin.

FTI fanning jamiyat hayotidagi rolini tubdan o'zgartirib yubordi. Fan bevosita ishlab chiqarish kuchiga aylandi. Endi va bundan keyin insonga zarur bo'lgan moddiy boyliklar ishlab chiqarish taqdiri fan sohasidagi yutuqlarga bevosita bog'liq bo'ladi.

Matn yuzasidan topshiriqlar:

Tayanch so'z va so'z birikmalari: *fan-texnika, sifat o'zgarishlari, elektron hisoblash mashinalari, tub o'zgarishlar.*

1. Gaplardagi ayrim so'zlar gapning ma'nosiga to'g'ri kelmaydi. Siz matndan kelib chiqqan holda bu so'zlarni mos keladigan so'zlar bilan almashtiring

- a) *hozirgi vaqtda buyuk fan-texnika inqilobi amalga oshmayapti.*
- b) *molekulyar biologiya va genetikaning yuzaga kelishi biologiyada inqirozni vujudga keltirdi.*
- d) *..... biroq amaliyot uchun juda muhim xossalarga ega bo'lgan tabiiy materiallar sanoatini yo'q qildi.*
- e) *FTI fanning jamiyat hayotidagi rolini tubdan o'zgartirib yubormadi.*
- f) *madaniyat bevosita ishlab chiqaruvchi kuchga aylandi.*
- g) *endi insonga zarur bo'lgan moddiy boyliklar ishlab chiqarish taqdiri fan sohasidagi yutuqlarga mutlaqo bog'liq emas.*

2. Matnni rus tiliga tarjima qiling.

3. Tayanch so'z va so'z birkikmalaridan foydalanib matn mazmunini gapirib bering.

4. Matndagi baynalmilal soʻzlarni daftaringizga koʻchiring. Masalan, astronomiya, kibernetika.
5. “Fan-texnika inqilobining mening hayotimga taʼsiri” mavzusida kichik insho yozing.
6. “Talabalarning ilmiy-amaliy anjumanlari” mavzusida suhbatlashing.
Suhbat uchun savollar:
 - 1) Institutingizda talabalarning ilmiy anjumanlari har yili oʻtkaziladimi?
 - 2) Siz oʻqiyotgan fakultetda-chi?
 - 3) Bu yil oʻtkaziladigan anjumanda sizning guruhingizdan kimlar maʼruza qilmoqchi?
 - 4) Siz qanday mavzuda maʼruza tayyorlayapsiz?
 - 5) Maʼruza yozishda siz qangay manbalardan foydalanasiz?

Voqea-hodisalarning bir vaqtda va oʻzaro bogʻliq holda sodir boʻlishini ifodalash

Biriktiruv bogʻlovchilari
Derazadan bogʻ koʻrinar va kechki shabada esib turardi.
Shu payt oftob yana bulut ostiga kirdi-yu, uyni qorongʻulik bosdi.

1-mashq. Nuqtalar oʻrniga zarur bogʻlovchilarni qoʻying.

1. Rassomning chizgan rasmi hammani hayratda qoldirdi ... koʻrgazma rahbari unga maxsus sovrin topshirdi. 2. Film rejissori bu rol uchun munosib aktyor tanladi ... ushbu nomzodni badiiy kengash orqali tasdiqlatib ham oldi. 3. Bu qoʻshiqda xalqning dardu alamlari, orzu armonlari aks etadi ... tinglovchida juda kuchli taassurot qoldiradi. 4. Men bugun ertalab Temuriylar tarixi muzeyiga bordim ... u yerdan juda koʻp taassurotlar oldim.

Voqea-hodisalarning navbatma-navbat, alohida tarzda sodir boʻlishini ifodalash

Ayiruv bogʻlovchilari
Yo biron daydi oʻq tegishi, yo Gʻulomjon tanib qolishi mumkin edi.
Dam jahlum chiqadi, **dam** kulgim qistaydi.
Huri goh sevinib, *shirin xayollarga botadi*, **goh** butun vujudini qoʻrquv bosadi.

2-mashq. Biriktiruv bogʻlovchilari bogʻlangan qoʻshma gapga badiiy adabiyotdan 10 ta misol topib koʻchiring. Gaplarni rus tiliga tarjima qiling.

3-mashq. “O‘zbekiston Davlat san’at muzeyida” mavzusida suhbat tuzing. Dialoglaringizni biriktiruv bog‘lovchili qo‘shma gaplar orqali tuzishga harakat qiling.

4-mashq. Gaplarni o‘zbek tiliga tarjima qiling.

1. Íà òì çèèèàñü, òì áé õìòáèîñü ñìàÿòüñÿ. 2. Ñããîáîÿ ìà çàñããáíèè èàòããðû èèè ÿ àññòóíàþ, èèè òù áóáãøü àññòóíàòü. 3. Èíããã ìè è ìàì ìðèçæàþò, èíããã ìù è ìèì õíãèì á ãññòè. 4. Òì Ñàæèà ìá õìòáè àèããòü Òàðèðà, òì ìà ãíãðèò, ÷òì ìá ìæãò æèòü áç ìãã. 5. Èèè ÿ çããòðà ìããó è ìàì, èèè ìàì ñããîáîÿ áã÷ãðì ìðèããò èì ìã. 6. Èèè òù óçæèè èç ÿòíã ãññ, èèè ÿ óãã ñ ããòüèè.

Qarama-qarshilik munosabatini ifodalash

Zidlov bog‘lovchilari

*Kuzning oxirgi oyi ham o‘tib bormoqda, ammo dalada paxta ko‘p.
Havo bulut bo‘ldi, biroq yomg‘ir yog‘madi.*

5-mashq. Nuqtalar o‘rniga zarur bo‘lgan zidlov bog‘lovchilarini qo‘yib ko‘chiring.

1. Qo‘shiqchi ashulani maromiga yetkazib ijro etdi, ... bu qoshiq tomoshabinlar tomonidan yaxshi kutib olinmadi.
2. Aktyor bu rolni o‘xshatib o‘ynashga rosa harakat qildi, ... nimagadir uning barcha harakatlari zoye ketdi.
3. Reja bajarilgan, ... hali dalada hosil bor.
4. Bahor keldi-yu, ... hali kunlar sovuq, daraxtlar kurtak chiqarmagan.
5. Sen juda ko‘p yutuqlarga erishding, ... hali kamchiliging ko‘p, uka.

Voqea-hodisalarning mohijatini ta’kidlab ifodalash yoki inkor etish

Inkor bog‘lovchilari

Na qulog‘iga gap kiradi, na ko‘ziga odam ko‘rinadi.

Eslab qoling!

Qiyoshlang:

Bog‘lovchili qo‘shma gap:

O‘qishdan keyin kinoga bormoqchimiz va o‘qituvchimizni ham ko‘rib kelmoqchimiz.

Bog‘lovchisiz bog‘langan qo‘shma gap:

Yo‘llar tekislandi, yangi binolar qurildi.

Bog‘lovchilarning turlari

1. Teng bog‘lovchilar:

a) biriktiruv bog‘lovchilari:

Kitob va daftarlar.

Saida *ham*, opam *ham* maktabda ishlashadi.

Dinora, Saida *hamda* Malika imtihonni yaxshi topshirdilar.

O'qituvchining *esa* hech narsadan xabari yo'q edi.

b) zidlov bog'lovchilari:

Ma'ruzaga hamma keldi, *ammo* Zilola kela olmadi.

Talaba o'zbekcha matnni yaxshi o'qidi, *lekin* og'zaki nutqi yomon.

Men sizni juda hurmat qilaman, *biroq* ba'zi bir ishlaringizdan jahlim chiqadi.

Balki bugun kinoga borarmiz.

d) Ayiruv bog'lovchilari:

Yo men boray, *yo* o'zingiz keling.

Dugonam *ba'zan* telefon qiladi, *ba'zan* xat yozadi.

Goh qushlar sayraydi, *goh* qo'ylar ma'raydi.

Men *dam* u yerda bo'laman, *dam* bu yerda.

1. Ergashtiruvchi bog'lovchilar:

Salima bugun juda kech keldi, *shuning uchun* unga joy yetmadi.

Hamma biladiki, o'zbek xalqi do'st va inoq yashaydi.

Bolalar, bugun amaliyotga bormaymiz, *chunki* qor yog'moqda.

Hamma yer jimjit, *go'yo* bu yerda hech narsa bo'lmagandek.

Agar Salim *kelsa*, shaxmat o'ynaymiz.

6-mashq. Nuqtalar o'rniga kerakli bog'lovchilarni qo'ying, turini ayting va rus tiliga tarjima qiling.

1. O'zbekistonda kuz faslida anor, anjir..... xurmo pishadi. 2. Bu olma ozgina qizaribdi,.... hali yaxshi pishmagan. 3. U faqat sengagina emas, ... menga ham yordam beradi. 4. Kuzda kun isib ketadi,... yomg'ir yog'adi. 5. Uning uyi kichkina, juda chiroyli fayzli edi. 6. Feruza, biz ertaga kinoga bormoqchimiz, sen teatrga borib kel. 7. U juda ko'p ishlaydi, ... dam olishni....o'zniga qo'yadi. 8. O'qituvchimiz juda oz,... juda ma'noli gapiradilar.

7-mashq. Jadvalni doskaga chizing, uni navbat bilan to'ldiring (ularning har biriga misol yozing).

Ot-ko'makchilar	Fe'l ko'makchilar	Asl ko'makchilar	Teng bog'lovchilar
Biriktiruv bog'lovchilari	Zidlov bog'lovchilari	Ayiruv bog'lovchilari	Ergashtiruvchi bog'lovchilar

27-dars

Umumiy mavzu: Kitob – bilim manbai.

Nutqiy mavzu: Alisher Navoiy nomli kutubxonona

Alisher Navoiy nomidagi O‘zbekiston Davlat kutubxonasi O‘rta Osiyodagi eng yirik va boy kutubxonalardan biridir. U 1870-yilda ochilgan. O‘sha vaqtda uning fondida 2000 ta kitob va jurnallar bor bo‘lgan bo‘lsa, hozirgi kunda kutubxonona fondida 70 tildagi 4,5 million tom kitoblar mavjud. Kutubxonaga har yili 250 mingdan ortiq nashrlar kelib tushadi. Bu yerda bebaho madaniy boyliklar saqlanadi, xususan, kutubxonada XV-XVII asrlarda nashr qilingan tarix, jug‘rofiya, harbiy ishlarga oid nodir kitoblar, O‘rta Osiyo va O‘zbekiston haqidagi adabiy asarlar to‘plangan. Qadimgi va nodir kitoblar bo‘limida Fyodorovning “Apostol”, Petr I buyrug‘iga asosan tuzilgan I.F. Magnitskiyning “Arifmetika”(1703-y.), M.V. Lomonosovning “Rossiya grammatikasi” asarlari saqlanadi.

Kutubxonaning kitoblar fondidan har yili 20 mingdan ortiq kitobxonlar foydalanadilar.

Kutubxonona roppa-rosa soat 10 da ochiladi. Dastlabki kitobxonlar o‘z o‘quv chiptalarini ko‘rsatgan holda navbatchidan nazorat qog‘ozlarini olib umumiy zalga yo‘l oladilar. Bir vaqtning o‘zida ilmiy, o‘smirlar, periodik, xorijiy adabiyotlar zallari, qo‘lyozmalar, nodir kitoblar bo‘limlari hamda mikrofilmlar zali ish boshlaydi.

Kutubxonaga har kuni yuzlab kitoblar, jurnallar, broshura, gazeta va jadvallar keltiriladi.

Kataloglar bo‘limida 70 tilda yozilgan kitoblarning nomi yozilgan kartochkalar yig‘ilgandir. Ularda kitoblarning muallifi, nomi, nashriyot nomi, nashr qilingan yili hamda betlar miqdori ko‘rsatilgan. Ba’zi o‘rinlarda kartochkada kitobning qisqacha mazmuni, ya’ni annotatiya ham berilgan. Katalogda kartochkalar turli sohalar: falsafa, iqtisod, matematika, fizika, kimyo, texnika, badiiy adabiyot bo‘yicha ajratilgan holdadir. Biror kitob bo‘yicha buyurtma berish uchun katalogdan shu kitobning shifrini topish kifoya qiladi. Kutubxonona o‘z ishini kechqurungi soat 10 da tamom qiladi. Kitobxonlar o‘z kitoblarini topshirib, uylariga ketadilar. Sizchi, aziz talaba, ushbu kutubxonaga a’zo bo‘ldingizmi? Bo‘lmasa, bugunoq a’zo bo‘lishga shoshiling!

Matn yuzasidan topshiriqlar

Tayanch so‘z va so‘z birikmalarini eslab qoling: ***davlat kutubxonasi, nashrlar, bebaho madaniy boyliklar, adabiy asarlar, kitobxonlar, o‘quv chiptalari, ilmiy, xorijiy adabiyotlar, muallifi, nashriyot nomi, buyurtma.***

1. Matnni o‘qing.
2. Quyidagi so‘z va so‘z birikmalarining o‘zbek tilidagi muqobilini matndan toping.

*Государственная библиотека
огромные культурные ценности*

*читательский билет
контрольные листки*

*хранятся издания XV-XVII веков
более 20 тысяч читателей
иностранная литература
издательство*

*год издания
автор
философия
экономика*

3. Matnni tarjima qiling.

4. Matn bo'yicha savollar tuzung.

5. "Fan olamiga yo'l" mavzusida kichik insho yozing.

6. Tasavvur qiling, siz xorijdan kelgan muxbirsiz, kutubxona haqida maqola yozmoqchisiz. Siz kutubxona direktori va ishchilariga qanday savollar bergan bo'lardingiz? Shu savollarni yozing.

1-mashq. She'ni yod oling. She'ning mazmunini rus tiliga tarjima qiling.

O'g'lim, jonginang salomat bo'lsin,
O'z bog'ing, o'z mevang danagin saqla.
Shu meros bog'igni o'z qo'lingga ol,
Menga topshirilgan merosni haqla.
Bog'da tovu kabi xiromon bo'lib,
Umid danagini birga ekingiz,
G'olib kelajakni sayr qilaylik
Mushfiq onaging bilan ikkimiz

(G'afur G'ulom).

So'roq va taajjub yuklamalari

Sen ertaga o'qishga borasanmi?

Boraman, sen-chi ?

U keldi-a?

Tavba, keldi-ya !

Ayiruv va chegaralov yuklamalari

Darsga faqat Karim kelmadi.

Darsga faqat Karimgina kelmadi.

Kuchaytiruv va ta'kid yuklamalari

Men ham keldim-ku!

O'zi endi ketdi-yu

Ozim bilaman- da!

Axir bilishing kerak!

Buni hatto sen ham ko'rmading.

Gumon yuklamasi

U balki kelgandir

Inkor yuklamasi

Na kun isib ketmaydi, na qor yog'maydi.

Na opasi kelibdi, na o'zi.

Eslab qoling!

So‘z – yuklamalar:

hatto
nahotki
axir
faqat
xuddi

Affiks – yuklamalar:

-gina (- kina, - qina)
-mi, - chi, - da, - oq (yoq)
-ku, - dir, - a, - ya, - na.
Faqatgina – mi affiksi
qo‘shib
yoziladi. Qolgan affiks-
yuklamalar defis orqali
yoziladi.

2-mashq. Quyidagi so‘zlar va yuklamalar ishtirokida gaplar tuzing.

Hatto, nahotki, axir, faqat, aytdim –ku, sen – a ?,

Keldi – ya, Ahmad – chi ?, Siz – ku, mi, -chi, -ku, -da,-u, -a (-ya).

3-mashq. «Registon maydonida» mavzusida suhbat tuzing. Suhbatda yuklamalarni faol ishlatting.

4- mashq. Gaplarni o‘zbek tiliga tarjima qiling, yuklamalar ma'nosini tushuntirib bering.

1. Даже ты не знаешь, что случилось? 2. Неужели завтра все будет кончено? 3. Ты уйдешь или нет, в конце концов? 4. Ходила ли ты вчера в парикмахерскую? 5. Ведь давно уже все началось же! 6. Ведь ты все знаешь, но специально мучаешь меня. 7. В конце концов ты должна поступить именно так, как говорит твоя мама. 8. Все уехали, только лишь мой брат ещё оставался здесь.

5-mashq. Matnni o‘zbek tiliga tarjima qiling.

Íàó÷íàÿ áèáèèìòáèà Íàöèíìàëüíîâî óíéââðñèòáðà Óçááèèñòàíà

Научная библиотека Национального университета Узбекистана имени Мирзо Улугбека была основана в 1918 году как библиотека Туркестанского народного университета. Только в 1920 году библиотека получила около 60000 томов. Коллекция литературы по искусству, языкознанию, философии и математике была приобретена у частных лиц. Ценными книгами по математике поделился профессор Московского университета А.Б. Бахтин.

В настоящее время научная библиотека УзНУ – крупнейшая научная библиотека Средней Азии. Её фонд превышает 2 млн. 500 тысяч томов.

В собрании редких и старинных изданий хранится более 1000 книг на русском, западно-европейских и восточных языках. Среди них есть книги 16-18 вв.

Áèáèèìòáèà áíâàðà êíèèáèöèÿìè àîñòî÷íúð ðóéíñèñáé (íèíèí 900 íàçááíèé) è ïííâððàðèé (1200 íàçááíèé) íà òàááèèñèí, íàðñèñèí, òððèñèí è àðááñèí ÿçúèàð. Ííà ñíââðæèð ðÿä óíéèàëüíúð òðóáíâ î èñòíðèè, ááíâððàðèè, èèððàðòððà è òèèñíòèè. Áíðíáíè ñòòááíò, íá òáðÿé çðÿ áðáíáíè è áñííèüçóéñÿ íàðíííí ìàó÷íí

Ўзбек тилининг грамматикаси, 2-қисм. Ўзбек тилининг грамматикаси. Ўзбек тилининг грамматикаси. Ўзбек тилининг грамматикаси.

Ўзбек халқ мақollarini yod oling, o‘z ona tilingizdagi muqobilini toping.

Baliq suv bilan tirik.

Bahorning bir kuni bir yilni to‘ydiradi.

Besh qo‘l barobar emas.

Birni ko‘rib fikr qil, birni ko‘rib shukur qil.

Umumiy mavzu: Kitob – bilim manbai.

Nutqiy mavzu: Kitobning iltimosi

Aziz o‘quvchim! Sizdan iltimos, meni kir qo‘llaringiz bilan ushlamang, meni kir qilib qo‘ysangiz boshqa kitobxonlardan uyalaman. Mening sahifalarimga qalam yoki ruchka bilan chizib tashlamang, bu juda xunuk ko‘rinadi. O‘tinaman, sahifalarimni yirtmang! Meni o‘qiyotganingizda yuzimga tirsaklaringizni tiramang. Yana bir iltimosim, meni ochiq holda yerga tashlamang, axir sizga ham shunday munosabatda bo‘lishsa, jahlingiz chiqadi-ku!

Menga juda ehtiyotkorona munosabatda bo‘ling, ichimga qalam, yoki shunga o‘xshash qalin narsalarni qo‘ymang, bo‘lmasa muqova yirtilib ketadi. Yaxshisi, o‘qishni to‘xtatgan sahifangizga bir varaq qog‘oz qo‘ying. Shuni unutmang-ki, men hali ko‘plab o‘quvchilar qo‘lida bo‘lishim zarur. Shuning uchun menga top-toza va bus-butun saqlanishimda yordam bering, men esa sizlarga aqlli hamda baxtli bo‘lishingizda ko‘mak beraman.

Matn yuzasidan topshiriqlar

Tayanch so‘z va iboralar: *kitobxon, sahifa, iltimos, ehtiyotkorona, muqova, varaq, ko‘mak berish.*

1. Matnni rus tiliga yozma tarjima qiling.
2. Matn xususida o‘z fikringizni ayting.

Eslab qoling!

Asl ko‘makchilar	Ot – ko‘makchilar	Fe‘l ko‘makchilar
bilan	Old-oldinda	ko‘ra
uchun	Orqa-orqasida	yarasha
kabi	Yon-yonida	qarab
	O‘rta-o‘rtasida	boshlab
	Tomon-tomonda	tortib
	Ust-ustida	qaraganda
	Past-pastda	

1-mashq. Quyidagi gaplardan ko‘makchilarni topib, ma’nosini aytib bering va tarjima qiling.

1. Kursimiz talabalari ichida a’lochilar ko‘p. 2. O‘qituvchimiz mashinasi bino oldida to‘xtadi. 3. Uyimiz yonida katta bozor bor. 4. Gulnor qizni uy ichiga olib kirdi. 5. Qiz poezd to ko‘zdan yo‘qolguncha unga qarab turdi. 6. U ishlarini qilib bo‘lganidan so‘ng dars qilishni boshladi. 7. Hay’at a’zolari xulosaga asosan ishni yakunladilar. 8. Unsin ham ularning orqasida borar edi.

2-mashq. Gapnlarni o‘zbek tiliga tarjima qiling.

1. Перед нами самое красивое место Ташкента – площадь Мустакиллик. 2. За этим большим зданием находится детский сад. 3. Мы по пути своей экскурсии проедем озеро Иссык-куль. 4. Мы договорились с однокурсниками встретиться около университета. 5. Ты сегодня с утра до вечера бездельничал! 6. Возьми из этого шкафа свои вещи и отнеси в сторону. 7. Алишер получил премию по заслугам. 8. Путь наш лежит через реки и моря, через пустыни и горы.

Eslab qoling!

Ko 'makchilarning a'moliy-ma'noviy vazifalari:

a) Shaxs va predmetni o'xshatish orqali ta'riflashda:

Oy **kabi** go'zal. Lola **kabi** nozik. **Xuddi** yulduzdek porloq. **Xuddi** oyga o'xshab;

b) Harakat maqsadini ifodalashda:

Sizni ko'rish **uchun** keldik. Pul berish **niyatida** bordim.
Sizni ko'rish **maqsadida** keldik. Pul beraman **deb** bordim.

d) Harakat va holatning sababini ifodalashda:

Kasalligim **tufayli** kela olmadim.
Kasalligim **sababli** kela olmadim.

e) Vaqtni chegaralashda:

Saida uni ko'rgandan **beri** juda g'alati bo'lib qoldi.
To ovqat pishguncha do'konga borib kel.
To tong otguncha ertak aytib o'tirdi.
Ertalabdan kech tushgunga **qadar** jang davom etdi.

f) Harakatning muddati va davrini ifodalashda:

Sen kelmasingdan **oldin** ketib bo'lgan edi.
U ertalabdan **beri** shu ahvolda yuribdi.
Oyim ishdan kelganlaridan **so'ng** ovqat pishiradilar.
Men uch kun **davomida** shu yerda bo'laman.
U shu kundan **boshlab** bu uyga qadam bosmadi.
Sizlarni oyning oxiriga **qadar** ko'rmas ekanman-da.

g) Harakatning asosini ifodalashda:

Shikoyat xati **asosida** tekshirmoq.
Xatga **asosan** xulosa qilmoq.
Navbatchilar jadvalga **muvofiq** ishlaydilar.
Avtobuslar yo'nalish **bo'yicha** yuradilar.
U hammaning yoshiga **qarab** muomala qiladi.
Anvar xizmatiga **yarasha** mukofotlandi.
Otasi qariligiga **qaramay** hali juda tetik edi.

h) Harakat vositasini ifodalashda:

U yukni zambil **bilan** tashidi.

Uning xonasiga dahliz **orqali** kiriladi.

Paxtalar mashina **yordamida** teriladi.

Akam mashinasini avtogen **vositasida** tuzatdi.

3-mashq. Nuqtalar o‘rniga ko‘makchilarning zarurini qo‘yib ko‘chiring.

1. Qalam ... yozdim. 2. Bu ko‘ylakni bayramda kiyish ... sotib oldim. 3. Konsertingni televizor ... ko‘rdim. 4. Malika ... o‘n besh kunlik oydek go‘zal edi. 5. Ona bilan bola gul ... nozikdir, ularni asrab-avaylash zarur. 6. Sen bugun ertalabdan ... kechgacha nima ish bilan shug‘ullanding? 7. Onam o‘tgan kundan ... pishiriq pishiradilar. 8. Askar yigit o‘sha voqeadan ... juda parishon bo‘lib qoldi.

4-mashq. Berilgan gaplarni tarjima qiling. Barcha ko‘makchi, bog‘lovchi va yuklamalarni topib, daftaringizga ko‘chiring, nima vazifani bajarganini aytib bering.

1. Он направился прямо во дворец. 2. Среди нас много отличников. 3. Что произошло между подростками. 4. Умид вышел на улицу и в тот же час вернулся. 5. Все работу закончим завтра же. 6. Как только он пришел началась работа. 7. Он вернулся домой, но дверь никто не открыл. 8. Мне нужна как раз эта книга, потому что она очень интересная.

Umumiy mavzu: Tabiat va inson

Nutqiy mavzu: Inson va yovvoyi tabiat

×ÀÒÊÀËÛÑÊËÊ ÇÀÏÎÁÁÎËË

Áîãàò æèâîòíúé è ðàñòèòàëüíúé ìèð Óçàáèèñòàíà. Á ðàñíîáàèèèà ñîçàáîí íàñèíèèèè çàñíàáàíèèè. Íàèí èç ñàìúð áíèüèèè çàñíàáàíèèè - ×àòèèèèèè. Íàðíàèèñý ïí à 70 èèèíàòðàð àñíîí÷íà Óàèèáòà. Ñàìàý àñíèèèè òí÷èà çàñíàáàíèèè - 3265 ìàòðíà. Á àìðàð íà ñèèíàò àñòðà÷àðòñý ðèñíîèèè ìèè è çàáðàé, ñàèèáíúà ìàðíàíúòíúí ÷àèíàèèè. Çàñíú òàèèè àìðíúà ðà÷èè. Èèèàò à çàñíàáàíèèè ìðíèèèèè è àèèèèè. Ðàçííàðàçàí ðàñòèòàëüíúé è æèâîòíúé ìð çàñíàáàíèèè. Çàñíú æèèèè 3 àèèà ðúà, 9 àèèà ìðàñíúèèèèè, ñàúèà 100 àèèà ìèè è 30 àèèà ìèèèèèèèè. Àñòðà÷àðòñý ààèèè, àèèèèèè, àíèè, èèèà è àðòàèè çàáðè. ×àòèèèèèèè àìðíèèèè çàñíàáàíèèè - ìðàèèèèèè òàíèèèè ìèèèèè, ñíòðàíàíúé ðòèèèè è òíí ÷àèíàèèè.

Matn yuzasidan topshiriqlar

1. Matnni tarjima qiling va so‘zlab bering.
2. O‘zbekistonda mavjud qo‘riqxonalar haqida ma’lumot to‘plang.
3. Qo‘riqxonalar nima uchun tashkil etiladi?
4. O‘zbekiston “Qizil kitob”i haqida bilganlaringizni so‘zlab bering.

Harakat va holat vaqti, fasli, o‘rnini ifodalash

- Siz qachon o‘qishni boshlaysiz? - Kuzda.
- Siz qachon yangi yilni kutib olasiz? - Qishda.
- Qachon daraxtlar gullaydi? - Bahorda.
- Qachon ta’tilga chiqasiz? - Yozda.

Eslab qoling!

qish + **da** qishda
bahor + **da** bahorda
yoz + **da** yozda
kuz + **da** kuzda

Eslab qoling!

Harakat va holat vaqtini ifodalovchi so‘zlar:
tong + **da** tongda
tush + **da** tushda
ertalab
kechqurun
kechasi

Ob-havo qanday bo‘ladi?

(Qachon	qaysi vaqtda)
Qishda	sovuq bo‘ladi
	qor yog‘adi
Bahorda	iliq bo‘ladi
	shamol esadi
Yozda	issiq bo‘ladi

Kuzda

yomg'ir yog'adi.

1-mashq. Televideniye va radiodan eshitgan axborotingizga asoslanib bugungi ob-havo haqida gapirib bering.

**His-hayajon va turli hissiyotlarni ifodalovchi so'zlar
Undov so'zlar ma'nolari**

Eh, qo'limni bosding-ku ! (afsuslanish)

Ura, ertaga toqqa ketamiz ! (quvonch)

O'ho, bu juda katta baliq-ky (hayron bo'lish)

Ha, bu mening qizlarim! (faxrlanish)

Oh , yeding-ku ablah! (achchiqlanish)

Eslab qoling!

Ovozga (tovushga) taqlid so'zlar:

inga – inga (chaqaloq yig'isiga)

qult-qult (suyuqliq yutishga)

xi-xi-xi (kulishga taqlid)

miyov-miyov (mushuk ovozigaga)

Obrazga taqlid so'zlar:

Yalt, yalt-yalt, yalt-yult, lip, lip-lip,

Milt, milt-milt, g'ir-g'ir, duv-duv, shuv-shuv.

2-mashq. Gaplarni mazmunan mos kelgan undov va taqlidiy so'zlar bilan to'ldiring.

1. Zaldan... degan tovush eshitildi. 2. ... Toshkent!... mening ona shahrim Toshkent! 3. Komiljon uni ko'rib.... deb baqirib yubordi. 4. ... bu gulni juda ham yaxshi ko'raman. 5.... qaniydi mana shu kitoblarnig barchasi meniki bo'lib qolsa! 6.... bu joylar juda ajoyib joylar ekan-ku! 7. Kech tushdi, ... shamol esa boshladi. 8. To'satdan hovlida ... qadam tovushi eshitildi. 9. Uni ko'rib yuragim ... urib ketdi. 10. Yarim kecha edi, olisdan ... o'q tovushi eshilib qoldi.

So'zlovchining o'z nutqiga bo'lgan munosabatini ifodalash fikrining aniqligini tasdiqlovchi modal so'zlar:

Albatta, biz ertaga ketamiz.

Shubhasiz, bu biznikidir.

So 'zsiz, sen bu ishdan bexabarsan.

Darhaqiqat, bu shunday ulug' diyor.

Afsuslanish ma'nosini bildiruvchi modal so'zlar:

Afsus, bu gal ham seni ko'ra olmadim.

Afsuski, boshqa kitobim qolmadi.
Essiz, senga shunday kitobni bekor beribman.
Attang, o'g'limni olib kelsam bo'lar ekan.

Tahmin, gumon ma'noli modal so'zlar

Ehtimol, qor yog'adi.
Chamasi, sovuq bo'ladi.
Aftidan, men bu ishdan ham ozod bo'laman.

Fikrning tartibini bildiruvchi modal so'zlar:

Avvalo, shu ishni qilmagin edi.
Dastlab, tanishtirishni shu qizdan boshlaymiz.

Fikrning xulosasini bildiruvchi modal so'zlar:

Xullas, men ishdan bo'shamoqchiman.
Demak, shu gapingizda qattiq turasiz.
Umuman, darsni yakunlasak ham bo'ladi.

Fikrni ta'kidlovchi, isbotlovchi modal so'zlar:

Masalan, bu talaba. *Aksincha*, bu qiz....
Jumladan, *chunonchi*, *binobarin*, *xususan*.

Eslab qoling!

Albatta, sen «besh» baho olasan.
Sevara, aftidan, darsga kela olmaydi.
Ukamni yana ko'ra olmaydiganga o'xshayman, ming afsus.
Modal so'zlarning yozilishini, ayniqsa, tinish belgilarni eslab qoling.

3-mashq. Quyidagi modal so'zlar ishtirokida gap tuzing va rus tiliga tarjima qiling.

Albatta, qani, chunonchi, nahotki, holbuki, kerak, lozim, bor, yo'q, mayli, xo'p, to'g'ri, tuzuk, demak, xullas, afsus, essiz, darvoqe, aytgandek.

4-mashq. «Mening sevimli serialim» mavzusida kichik insho yozing. Unda modal so'zlardan unumli foydalaning (axir modal so'zlar seriiallarda eng ko'p ishlatiladi – ku!).

5-mashq a) matnni o'qing.

Hayvonot va o'simliklar olamini qo'riqlash atrof-muhitni, shu jumladan, o'simliklar olamini muhofaza qilish muammosi insoniyat uchun hech qachon hozirgi kundagidek hayotiy ahamiyatga ega bo'lgan emas. Kishilar tabiatdan haddan tashqari ko'p foydalanib, uning tabiiy manzarasini o'zgartirib, asrlar davomida tashkil topgan biogeosenozga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Sanoat tarmoqlari va qishloq xo'jaligining tez sur'atlar bilan rivojlanib borishi va tabiiy maydonlarning keng miqyosda o'zlastirilishi ekologik muvozanatni o'zgartirishga olib kelmoqda, natijada o'simlik va hayvon turlarining kamayib ketish xavfi tug'ilmoqda. O'simlik va hayvon turlarining yo'qolib ketishi o'simlik va hayvonot olamidagi geno-fondning kamayishiga sabab bo'ladi.

b) atrof-muhitni asrashga qanday hissa qo'shmoqchisiz?

d) ushbu matn asosida bayon yozing.

6-mashq. a) matnni o'qing, mazmunini so'zlab bering.

Liliput ohu

Janub pudri dunyodagi eng kichik ohu bo'lib, yag'rinining kengligi 40 santimetrdan ortiq emas, og'irligi esa 12 kilogramcha keladi. Uning shimol pudidan boshqa deyarli yaqin qarindoshlari yo'q desa ham bo'ladi. Qachonlardir bu ohu And tog'i yonbag'irlarida, shuningdek, Chili va Argentinaning tropik o'rmonlarida yashar edi. Keyingi yuz yil ichida odamlar bu o'rmonlarning 90 foizini yer yuzidan yo'qotib yubordi. Natijada bu o'rmonlarda yashayotgan kichkinagina ohular o'zi o'rgangan sharoitdan yashab turgan yeridan mahrum bo'ldi. Ovchilar, yovvoyi itlar ularni ovlab yo'q qildilar. Hozir And tog'i yonbag'irlarida pudilarni uchratish amri maholdir.

b) biz yo'qolib borayotgan yana qanday hayvonlarni bilasiz? Ular haqida gaplaringizga yozing.

7-mashq. Matnni o'zbek tiliga tarjima qiling.

Īĩããđîê

Êãæãúé ðàç, êĩããã ïðéãèèæãèãñũ ĩñãĩũ, íã÷èíãèèñũ ðàçãĩãĩđũ ĩ òĩ, ÷òĩ ĩĩãĩãã â ïðèđĩãã óñòđĩãĩ ĩã òàê, êàê íãì òĩòãèĩñũ áũ. Çèìã ó íãñ äèèĩãÿ, èãòĩ ãĩðàçãĩ êĩđĩ÷ã çèìũ, à ĩñãĩũ ïđĩðĩãèò ĩãĩããĩĩ è ĩñòããèÿãò âĩã÷àòèãĩèã ïđĩãèüèĩóããé çã ĩèĩĩ çĩèĩðĩé ïðèöũ.

Īãĩãæãũ áĩóê èãñĩèèã Âãĩÿ Ìãèÿãèĩ ïðèĩ,ñ ìãèãĩüèóp, âũèĩãĩĩóp ñ êĩđĩãĩ áãđ,çó.

- Ýòĩ àãì, ñèãçãè ĩĩ è ĩĩèðãñĩãè, - ĩĩããđĩê. Īĩñããèòã á, â äãðããÿĩĩóp èããèó è ĩĩñòããüòã â ò, ĩèĩé êĩĩĩãòã, - ĩĩã ãñþ çèìò áóããò çãè, íãÿ.

- Çã÷ãì òũ á, âũèĩãĩãè, ÷óããè? - ñĩđĩñèè ÿ.

- Âû æå ãîîðèèè, ÷òî ààì æàèèî èåòà, - îòååòèè Âàíý. - Äåå îáíý è íàó÷èè.
Âîò è áóååò ààì íà ðîèíáíóþ çèòò ïàìýòü î èåòà.

Îú îðèíáñèè èç ñàðåý ýùèè, íàñúíàèè ìàèáíóèóþ áåð, çó. Ñùèè ïñòååèè â ñàìé
ñååòèéè è ò, ðèéè èñíàòà ó íèíà, è ÷åðç ååíü ïíóñèèèèñý ååòèè áåð, çù ïíáýèèñü,
åñý ïíà ïíåñåèèè, è ààæå èèñòüý ó íå, øóíèèè, èñååå ååòåð åðúåèñý â èñíàòó.

(К.Паустовский).

Ushbu o‘zbek xalq maqollarini yod oling, o‘z ona tilingizdagi muqobilini toping.

Usta obro‘ni hunaridan topadi.
Dangasaning qo‘li saratonda sovgotar.
Gap bilguncha, ish bilgin.
Qolgan ishga qor yog‘ar.

Yaxshi yetar murodga, yomon qolar uyatga.
Yaxshidan bog‘ qoladi, yomondan dog‘.
Yaxshining qo‘lidan yaxshilik, yomonning qo‘lidan yomonlik keladi.
Yaxshilik qilgan odam minnat qilmasligi zarur.

Mard maydonda sinalar.
Mol achchig‘i –jon achchig‘i.
Musofir bo‘lmaguncha musulmon bo‘lmaydi.
Muzga suyanma, yovga sig‘inma.

30-dars

Umumiy mavzu: Tabiat va inson

Nutqiy mavzu: Buyuk Ipak yoli bo‘ylab sayohat.

Buxoro, Xiva, Samarqand, Toshkent, Farg‘ona vohasi, Qarshi cho‘llari qadimiy Buyuk Ipak yo‘lidagi asosiy manzillardir. Arxeologlarning ta’kidlashicha, uning tarixi eramizgacha bo‘lgan II asrga borib taqaladi. Karvon yo‘llari Markaziy Osiyoning ikki daryosi – Amudaryo va Sirdaryo yoqalab Qizilqum hamda Qoraqum qumloqlari bilan borib, Tyan-Shan tog‘ dovonlari, Pomir-Oloy tizmalari osha Sharqni G‘arb bilan, Yaponiyani Hindiston va Xitoy bilan, Angliya, Fransiya, Portugaliya bilan ulagan. Qadimiy o‘zbek tuprog‘i hududidagi necha-necha shaharlar, vohalar, sahrolar, daryolar, tog‘lar va cho‘llar Buyuk Ipak yo‘li oralig‘ida ko‘prik vazifasini o‘tagani madaniyatning rivojlanganidan darak beradi.

Tarixning shohidlik berishicha, Ipak yo‘li necha ming yillar mobaynida 2 qit‘adagi necha-necha xalqlarning bir-biriga yaqinlashishida eng muhim rol o‘ynagan. Mahsulot, bilim, texnologiya va madaniyat almashuvi aynan shu yo‘l orqali sodir etilgan. Natijada davlatlar, shaharlar va madaniyat rivojlanib borgan.

Bugungi kunda Buyuk Ipak yo‘liga qiziqish yanada ortib bormoqda. Buyuk Ipak yo‘li boylab turli ilmiy, sayyohlik ekspeditsiyalari tashkil qilinmoqda. Uni qayta tiklash borasida ham turli loyihalar ishlab chiqilmoqda. Bu loyihalardan biri Yevropa Uyushmasi tarafidan taklif qilingan TKASEKA dasturidir. Bu dasturga asosan chegaradan o‘tish soddalashtirilishi, bojxona munosabatlari takomillashtirilishi lozim bo‘ladi. Bu yangi yo‘nalish Markaziy Osiyodan jahon bozoriga xizmat ko‘rsatuvchi dengiz bandargohlariga boriladigan eng tez va arzon yo‘l bo‘lib qolishiga ishonch katta. Xullas, Buyuk Ipak yo‘li bo‘ylab sayohat qilish har bir insonni ham jismoniy ham ma‘naviy jihatdan takomillashuviga yordam beradi. Turli mamlakatlarga sayohat qilish va ko‘ngilli dam olish kishining salomatligiga ijobiy ta’sir qiladi.

Matn yuzasidan topshiriqlar:

Tayanch so‘z va iboralar: *voha, cho‘llar, manzil, arxeolog, karvon yo‘llari, sahrolar, daryolar, tog‘lar, dengiz bandargohlari, sayyohlik ekspeditsiyalari, jahon bozori.*

1. Matnni o‘qib chiqing.

2. Matnga asoslanib so‘z va iboralarni tog‘ri tartibda joylashtiring

a) *arxeologlarning ta’kidlashicha, borib taqalgan (II asrga) eramizgacha bo‘lgan*

b) *ipak yo‘li 2 qit‘adagi rol o‘ynagan muhim yaqinlashtirishda xalqlarning necha-necha ming yillar mobaynida;*

d) *ortib bormoqda qiziqish yanada bugungi kunda Buyuk Ipak yo‘liga;*

e) *TKASEKA dasturi taklif qilingan Yevropa Uyushmasi tarafidan.*

3. Matnni rus tiliga tarjima qiling.
4. Matn bo'yicha savollar tuzing.
5. Matnning mazmunini gapirib bering.
6. Matndagi mamlakatlar nomini ko'chirib oling. Ularning o'zbek tilida yozilishini eslab qoling.
7. "Dam olish va sayohatlar qilishning inson salomatligiga ta'siri" mavzusida insho yozing.

1-mashq. Matnni o'qing va berilgan nasihatlarga amal qiling.

Hakimlar nasihati

Ikki narsa borki, ular odamning yuragiga quvvat beradi. Biri – sayohat va boshqasi esa olim kishilarning suhbatlari. Bu narsalar esa ko'zga ziyo bag'ishlaydi va uning nurini o'tkir qiladi: chiroyli yuz, oqar suv, yam-yashil sabzavor va xushxat kitob. Fursat g'animat, umr esa o'tkinchi, uni xush o'tkazish tadbirini qil va atrofni sayr et.

Hakimlar quyidagi 4 narsa kishining yuragini baquvvat qilishini aytganlar: dunyoni tomosha qilish, maqsadga yetishish uchun kurashish, haloldan non topib yeyish, ulug' olim xizmatini qilish. Bu 8 narsa esa inson salomatligiga salomatlik qo'shadi: sog'lom tan bilan safar qilish, bahorda bog'larni sayr qilish, semiz va yuvosh otga minib chopish, ozoda kiyinib yurish, xushfe'l va chiroyli xotonga ega bo'lish, bahorda sodiq do'stlar bilan uchrashish, mo'tadil havoda olimlar suhbatidan bahramand bo'lish, qadimdan qolgan osori-atiqalarni tomosha qilish.

2-mashq. Matnni o'qing, tarjima qiling va sayyoh borgan shaharlar nomini ayting.

Письмо туриста

Здравствуй, дорогая сестра!

С группой туристов я объехал много городов. У меня очень много интересных впечатлений, и я хочу рассказать тебе о них.

Сначала мы приехали в столицу Узбекистана. Это очень большой, красивый, современный город. Этот город за годы независимости очень изменился. Здесь много СП, зарубежных фирм, шикарных гостиниц. Потом мы сели на самолет и прилетели в одно из древнейших городов мира. Здесь очень много исторических памятников. Одну площадь-«Регистан» можно наблюдать целый день. Ах, какие здесь базары, а лепешки, их больше нигде не найдешь!

Отсюда на скоростном автобусе мы уехали в другой город Узбекистана. Там есть такие исторические памятники, как Лабиховуз, Минораи калан, и многое другое. Побыв здесь 2 дня, мы хотим полететь

самолетом в вечно зеленую и благодатную долину Узбекистана. Я об этом тебе напишу, до свидания!

31-dars

Umumiy mavzu: Inson odobi bilan

Nutqiy mavzu: Insonlar o'rtasigagi munosabatlar

Munosabatlar turli maqsad va yo'nalishlarga qaratilgan aloqalar yig'indisidir. Insonlar doim ish yuzasidan yoki zaruriyat yuzasidan bir-birlari bilan **aloqada**, ya'ni munosabatda bo'ladilar. Mana, siz talaba bo'ldingiz. Institutda o'z o'rtoqlaringiz, o'zingizdan katta talabalar bilan ham munosabatda bo'layapsiz. Professor – o'qituvchilar sizga saboq berganlarida, biror ish, **zaruriyat yuzasidan** siz bilan gaplashadilar, ish buyuradilar. Demak, siz munosabatda, **muomaladasiz**. Bu munosabat ta'lim maqsadiga qaratilgandir.

Munosabatni, boshqacha, muomala deb ham ataydilar. Siz o'qishdan uyga ketayotganingizda og'ir yuk ko'tarib ketayotgan otaxonga yordamlashdingiz. Yo'l-yo'lakay otaxon bilan suhbatlashib, tanishib ham oldingiz. Bu ham munosabat. Ayniqsa, talabalar ayollarga, qizlarga nisbatan juda **ehtiyotkorona munosabatda** bo'lishlari kerak, ularni doimo hurmat qilishlari, ularga qo'llaridan kelganicha yordam berishlari lozim bo'ladi.

Siz oila ehtiyojini qondirish uchun do'konga yoki bozorga xaridor bo'lib borib, sotuvchi bilan gaplashish chog'ida **iqtisodiy munosabatga** kirishdingiz. Iqtisodiy munosabatlar iqtisodga aloqador maqsad va yo'nalishlarda olib boriladi. Masalan, talabalar yangi yilga yoki biron bir boshqa bayramga atab kecha o'tkazishmoqchi. Buning uchun ular kafe ma'muriyati bilan shartnoma tuzishi, ya'ni zarur miqdordagi oziq-ovqatlar, kechani o'tkazib beradigan artistlar va boshqa tashkiliy ishlar yuzasidan kelishib olishi zarur bo'ladi. Bu ham iqtisodiy munosabatlarning bir turidir. Xuddi shunday iqtisodiy munosabatlar yakka shaxslar, korxonalar, firmalar, jamoa xo'jaliklari, fermer xo'jaliklari va davlatlar orasida ham bo'ladi.

Ammo, eng muhimi, biz qanday munosabatlarga kirishmaylik, **inson ekanligimizni** unutmasligimiz lozim: biz hamisha **bir-birimizga nisbatan e'tiborli**, oqibatli bo'lishimiz, insonlardan qo'limizdan kelgan **yaxshiligimizni ayamashligimiz kerak!**

Matn yuzasidan topshiriqlar:

Tayanch so'z va so'z birikmalarini eslab qoling: ***munosabatlar, aloqada, zaruriyat yuzasidan, muomala, ehtiyotkorona munosabatda, iqtisodiy munosabatga, bir-birimizga nisbatan e'tiborli, yaxshiligimizni ayamashligimiz kerak.***

1. Matnni rus tiliga tarjima qiling.
2. Matn yuzasidan 5 ta savol tuzing.
3. Matnning mazmunini so'zlab bering.

4. Matndagi quyidagi soʻzlarning a) sinonimlarini b) antonimlarini toping: munosabatlar, aloqalar, ish, zaruriyat, muomala, boshqacha, otaxon, hurmat qilmoq, lozim, kecha, inson, yaxshilik.
5. Gaplarning mazmuni toʻgʻrimi?
 a) *mana siz talaba boʻldingiz;*
 b) *oʻqituvchi-talaba munosabati iqtisodiy munosabatdir;*
 d) *talabalar xotin-qizlarga nisbatan qoʻpol munosabatda boʻladilar: transportda joy bermaydilar, ogʻir yuk koʻtarib ketayotganini koʻrib yordam bermaydilar;*
 e) *talaba – sotuvchi munosabati taʼlim olishga qaratilgan munosabatdir.*
6. “XXI asr talabalari va ularning boshqa insonlar bilan munosabati” mavzusida kichik insho yozing.

Soʻz birikmasi va gap

Kecha va kunduz Dalalar va bogʻlar	Koʻm – koʻk dalalar goʻzal tabiat	dalalar koʻm-koʻk tabiat goʻzal
---------------------------------------	--------------------------------------	------------------------------------

1-mashq. Quyidagi soʻzlarning lugʻaviy maʼnosini izohlang va ular ishtirokida soʻz birikmalari tuzing.

Zamon, zamin, sumalak, lapar, oʻyin, maslahat, shabada, olim, madrasa, sharbat.

2-mashq. Oʻqing, qiyoslang.

qizil gul	красный цветок
yotgan bola	лежащий ребенок
oʻqilgan kitob	прочитанная книга
koʻm-koʻk dalalar	зеленые поля
yangi kitoblar	новые книги

3-mashq. Quyidagi soʻzlar yordamida soʻz birikmasi tuzing.

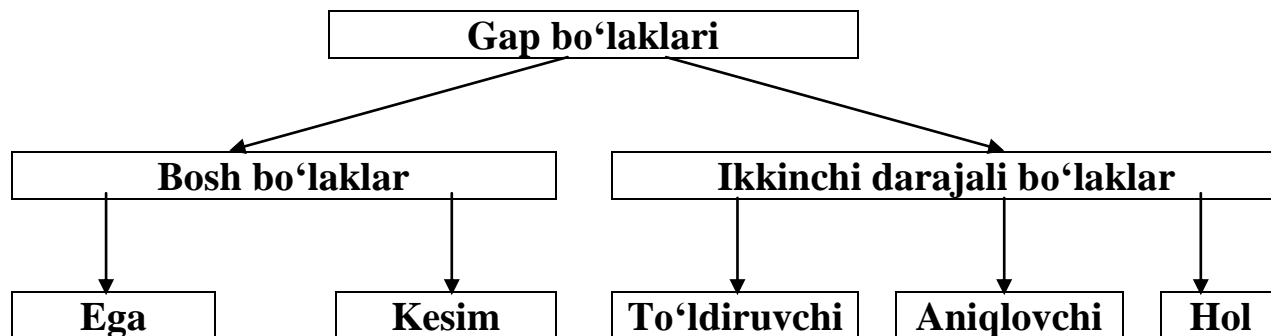
astoydil, koʻrkam, bilimli, oʻqi, ikki, saxiy, eshit, yodla, olmoq, ushlamoq.

4-mashq. Oʻqing. Avval boshqaruv, keyin moslashuv, soʻngra bitishuv yoʻli bilan birikkan soʻz birikmalarini koʻchiring.

samimiy tilaklar, talabalar anjumani, tez gapirmoq, ukamning kitobi, daraxtning kurtagi, qishloqdan kelmoq, olma terish, aʼlochilarni tabriklash, tonggi shabada, vazifani bajarish, qiziqarli kitob, qalamda yozmoq, uydan chiqmoq, vatanni sevmok, ulkan ishlar.

1. Javoblarning qaysi biri gapga misol boʻla oladi?

- 1) *mayin shabada*
- 2) *kurash ishg'ibozlari*
- 3) *besh qavatli bino*
- 4) *beg'ubor osmon*
- 5) *osmon beg'ubor*

Gapning ikkinchi darajali bo'laklari

Alla aytdi.	Mehribon ona tunda farzandiga alla aytdi.
O'qituvchi tabrikladi.	Kecha yangi o'qituvchi talabalarni bayram bilan tabrikladi.

5-mashq. Quyidagi so'zlar ishtirokida gaplar tuzing, unda bu so'zlar aniqlovchi vazifasida kelsin.

Baland, ikki, pushti, ukamning, temir, o'sha, o'qigan, ishlagan.

6-mashq. O'qing. Gaplarni rus tiliga tarjima qiling. Aniqlovchining qaysi so'z turkumi bilan ifodalanganini ayting.

Yurtimizda quyoshli bahor nafasi keza boshladi. Ishlagan odamning hayoti olijanob bo'ladi. Sevimli vatanimizda toshqin daryodek jo'sh urar hayot. Mana bu albomni bizning talabalar tayyorlagan. Ikkinchi kurs talabalari olimpiada g'oliblari bo'lishdi. O'rinbosarning bunday xushomadlar oldida og'zining tanobi qochadigan odati bor edi. Hisobli do'st ayrilmas. Odob – kishining zeb – ziynati. Yoqolgan pichoqning sopi – oltin. Tosh yoldan mashinalar g'iz – g'iz o'tib turadi. Usta Shirinning avlod – ajdodlari ganchkor o'tgan.

7-mashq. O'qing. To'ldiruvchilarni topib, ularni qaysi so'z turkumi bilan ifodalanganini aniqlang.

Vatan posbonlari deb Siz kimlarni bilasiz?

Vatanimiz posbonlari deb milliy armiya zobitlari, chegarachilarimiz va Ichki Ishlar vazirligiga qarashli bo'lgan militsiya xodimlarini tushunaman.

Din niqobi ostida demokratik jamiyatimizga qarshi kurashayotgan Vatan xoinlari, ekstremistlar, reketchilardan xalqimizni, millatimizni, ona zaminimizni himoya qilayotgan kishilarni Vatan posbonlari deb bilaman.

Vatanimiz dushmanlari safiga bilmay adashib kirib qolgan yoshlarni “millatimiz o‘g‘il – qizlarini hech kimga bermaymiz” shiori ostida Respublikamiz Prezidenti I.A. Karimov kechirmoqda. Ularni o‘z oilalariga qaytarmoqda, ish bilan ta‘minlamoqda. Ular mahalla, tuman, shahar rahbarlari tomonidan nazorat qilinmoqda.

8-mashq. O‘qing. To‘ldiruvchilarni topib, ma‘nosidagi farqni aytib bering.

Lobar oldiga qo‘yilgan taomni yedi. – Lobar oldida qo‘yilgan taomdan yedi.

Abdulla Oripov she‘rlarini o‘qidim. – Abdulla Oripov she‘rlaridan o‘qidim.

Bog‘imizga har xil gul ko‘chatlarini o‘tkazdik. – Bog‘imizga har xil gul ko‘chatlaridan o‘tkazdik.

Oksana she‘rni yod aytdi. – Oksana she‘rdan yod aytdi.

9-mashq. O‘qing. Hollarni topib, turlarga ajrating.

Ko‘z qayerda bo‘lsa, mehr ham o‘sha yerda bo‘ladi. Mehmonlar kecha Toshkentning diqqatga sazovor joylarini ko‘rdilar. Ertalab yog‘ib o‘tgan yomgir daraxt yaproqlarida va gullarda go‘dak kiprigidagi yoshday yiltirab qoldi. Bugun guruhimiz talabalari lola sayliga ketdilar. Fotima meni ko‘rib shodligidan qichqirib yubordi.

Sihat tilasang, ko‘p yema; izzat tilasang ko‘p dema. Umida chaqqonligidan hamma ishni o‘z vaqtida bajara olar edi. Men bu kitobni o‘qiyman deb olib kelgan edim.

10-mashq. Matnlarni o‘qing, tarjima qiling. Shu masala xususida o‘z fikringizni ayting.

Yordamingizni ayamang

O‘zbek xalqida qadimdan mehr-oqibat, saxiylik, ota-ona va kattalarga hurmat, yetim-yesirlarga muruvvat, Vatanga muhabbat, mehnatsevarlik, halollik kabi insoniy fazilatlar bor. Shuning uchun ham o‘zbek xalqi orasida bir-birini yo‘qlash, nochor va nogiron oilalarga yordam berish odat tusiga kirgan.

O‘zbekistonliklarning ma‘naviy qiyofasini belgilaydigan mehmondo‘stlik, kattalarga hurmat, serfarzand oilalarga g‘amxo‘rlik qilish, to‘y va marosimlarda o‘zaro yordamlashish, hashar, oilada bir-biriga ko‘maklashish, himmatlilik, oila buzilishiga yo‘l qo‘ymaslik kabi udumlar ko‘p yillardan beri mavjud. Bu urf-odatlarni O‘zbekistonda yashovchi boshqa millat vakillari ham o‘rganishsa, ularga amal qilishsa bu faqat foyda keltirishi mumkin. Shunday ekan, otabobolarimiz udumiga sodiq qolgan holda bir-birimizdan yordamimizni ayamaylik. Axir, moddiy yordam bera olmasak ham, yaxshi so‘z, shirin muomala, do‘stona munosabat bilan yordam berish, dil yarasiga malham berish mumkin-ku! Aziz talabalar, savobli ishlar qilishga oshiqing!

Yon qo‘shnim, jon qoshnim.
Yo changi chiqadi, yo dong‘i chiqadi.
Yog‘ ichida yayramagan qora buyrak.
Do‘st – do‘stning tayanchi.
Hamdarding bo‘lsa – darding yarimta.
Do‘st bilan uying obod bo‘ladi,
Do‘stsiz uying barbod bo‘ladi.
Mingta yolg‘on do‘stdan bittagina xaqiqiy do‘st yaxshi.

32-dars

Mavzu: Rasmiy ish qog'ozlarining namunalari

Hujjatlar matniga qo'yiladigan eng muhim talablardan biri xolislikdir. Hujjatlar rasmiy munosabatlarni ifodalovchi va qayd etuvchi rasmiy yozma vositalar sifatida axborotni xolis aks ettirmog'i lozim. Hujjatlar matni birinchi shaxs yoki uchinchi shaxs tilidan yoziladi. Hujjatchilikda imlo va tinish belgilari masalasiga alohida e'tibor qilish kerak.

Hujjat matni aniqlik, ixchamlik, lo'ndalik, mazmuniy to'liqlik kabi talablarga javob berishi lozim. Bu xususiyatlar hujjatchilik tilining o'ziga xos uslubi, so'z qo'llash yo'llari, morfologik va sintaktik belgilari orqali ta'minlanadi.

1. Ariza yozish tartibi

_____ (qayerga)

_____ (kimga)

_____ (kimdan)

Ariza

Meni (menga)

ariza matni

so'rayman.

Sana

imzo

I.O.Familiyasi.

2. Tushuntirish xati yozish tartibi

_____ (qayerga)

_____ (kimga)

_____ (kimning)

Tushuntirish xati

tushuntirish xati matni

Sana

imzo

I.O.Familiyasi.

3. *Tarjimayi hol yozish tartibi namunasi:*

Tarjimayi hol

Men, Sattorova Bahora, 1990-yilda Samarqand shahrida tugʻilganman. 1997-2007-yillarda Samarqanddagi 17-oʻrta maktabda oʻqidim. 2007-yilning sentabr oyidan boshlab OʻzMUning jurnalistika fakultetida tahsil olib kelmoqdaman. Hozir 2-kurs talabasiman.

Oilamiz uch kishidan iborat.

Otam Sattorov Baxtiyor – arxitektor.

Onam Sattorova Nargiza kutubxonada ishiydilar.

Mening turar joyim: 700210, Toshkent,

Usmon Nosir koʻchasi,

5-uy, 27-xonadon

Tel: 272-28-61

2009-yil 3-yanvar

(imzo) B. Sattarova

4. *Maʼlumotnoma yozish namunasi*

Institutning toʻrtburchak muhri

Vazirlik va institut nomi

Maʼlumotnoma raqami va

berilgan sanasi

¹ _____ 2009-y.22.01

Maʼlumotnoma

Ravshan Olimovich Valiyev 2009-yilning sentabr oyidan TKTI “MvaKT” fakultetining 1-kursida kontrakt-toʻlov asosida oʻqiydi.

Maʼlumotnoma S.Rahimov tumani passport stoliga berildi

Kadrlar boʻlimining boshligʻi

(muhr)

(imzo) H. Rahimova

5. *Tilxat yozish namunasi*

Tilxat

Men, 45-08 guruhi sardori Kamolova Feruza, fakultet dekanatidan shu guruh talabalariga tegishli 15 (oʻn besh) ta reyting dafratchasini oldim.

30.05.2009.

imzo

F.Kamolova

6. *Ishonchnoma yozish namunasi:*

Ishonchnoma

Men, TKTI OOMT fakultetining 1-kurs talabasi Yunusov Alisher noyabr oyi uchun stipendiyamni olishga ukam Yunusov Akmalga ishonch bildiraman (passport ma'lumotlari ...).

18.11.2009.

imzo

Yunusov A.

7. *Bildirishnoma yozish namunasi*

Mirzo Ulug'bek nomidagi
O'zMU rektori akademik
T.N.Dolimovga
Taminot bo'limining boshlig'i
S.Saidovadan

Bildirishnoma

2009-yilining 20-martidan 29-martigacha Toshkent to'qimachilik mashinasozligi zavodida xizmat safarida bo'ldim. Xizmat safaridan maqsad O'zMUning ayrim ustaxonalariga zarur bo'lgan dastgoh va mashinalar yetkazib berish bo'yicha shartnoma tuzish edi.

Xizmat safari yuzasidan menga yuklatilgan topshirig'ingiz bajarildi.

Ilova: Zavod bilan tuzilgan shartnoma – 4 bet, 2 nusxa

Ta'minot bo'limining boshlig'i (imzo) S.Saidova

2009-yil 30-mart

O'QISH UCHUN

QO'SHIMCHA

MATERIALLAR

O'ZBEK MA'NAVIATINING YULDUZLARI

Muso Al – Xorazmiy

(783 – 850)

Xorazmiy dunyo faniga g'oyat katta hissa qo'shdi. U algebra fanining asoschisi bo'ldi. Uning arifmetika risolasi hind raqamlariga asoslangan bo'lib, hozirgi kunda biz foydalanadigan o'nlik pozitsion hisoblash sistemasi va shu sistemadagi amallarning Ovro'poda tarqalishiga sabab bo'ldi. Olimning "Al – Xorazmiy" nomi esa "algoritm" shaklida fanga abadiy o'rnashib qoldi. Uning geografiyaga doir asari esa arab tilida o'nlab geografik asarlarning yaratilishiga zamin yaratdi. Xorazmiyning "Zij" i Ovro'poda ham, Sharq mamlakatlarida ham astronomiyaning rivojlanish yo'lini ko'rsatib berdi.

Xorazmiy Xorazm o'lkasida tug'ilib o'sdi. Adabiyotlarda 783-yil uning tug'ilgan yili deb qabul etilgan. U dastlabki ma'lumot va turli sohadagi bilimlarni asosan o'z yurtida, Markaziy Osiyo shaharlarida ko'pgina ustozlardan olgan.

Xorazmiyning arifmetik risolasi hind raqamlariga asoslangan o'nlik pozitsion hisoblash sistemasining Ovro'poda qolaversa butun dunyoda tarqalishida buyuk arablar orqali o'tganligi uchun ular "arab raqamlari" deb ataladi va hozir ham shunday deb atalib kelinmoqda. Ovro'poliklar uzoq vaqtgacha hind raqamlariga asoslangan hisob tizimini "algorizmi" deb atab keldilar. Faqat XVI asr o'rtalaridagina bu nom "arifmetika" iborasi bilan almashtiriladi. Shundan keyin to hozirgi "algorizm" yoki "algoritm" deganda har qanday muntazam hisoblash jarayoni tushuniladigan bo'ldi. Bu ibora bilan Al-Xorazmiyning nomi fanga abadiy kirib qoldi.

Abu Nasr Forobiy

(8 7 3 - 9 5 0)

Forobiy jahon madaniyatiga katta hissa qo'shgan Markaziy osiyolik mashhur faylasuf, qomusiy olim. O'rta asrning bir qancha ilmiy yutuqlari, umuman, Yaqin va O'rta Sharq mamlakatlarida taraqqiyparvar, ijtimoiy-falsafiy tasavvurlarning barcha sohasini mukammal bilganligi va bilimlar rivojiga katta hissa qo'shganligi, Yunon falsafasini sharhlab dunyoga keng tanitganligi tufayli Sharq mamlakatlarida uning nomi ulug'lanib "Al-muallim as-soniy" – "Ikkinchi muallim" (Aristoteldan keyin), "Sharq Arastusi" deb yuritilgan.

Forobiy boshlang'ich ma'lumotni ona yurtida oldi. So'ng Toshkent (Shosh), Buxoro, Samarqandda o'qidi. Keyinroq o'z ma'lumotini oshirish uchun Bag'dodga keldi. Bag'dodda bu davrda musulmon dunyosining turli o'lkalaridan, xususan Markaziy Osiyodan kelgan ko'p ilm ahllari to'planishgan edi.

Ayrim ma'lumotlarga qaraganda, o'ndan ortiq tilni bilgan. Taxminan 941-yildan boshlab Forobiy Damashqda yashagan. Shahar chekkasidagi bog'da qorovul bo'lib, kamtarona kun kechirib ilm bilan shug'ullangan.

Forobiy shaharni ijtimoiy uyushishning yetuk shakli, insoniyat kamolotga erishishning zaruriy vositasi, deb hisoblaydi. Butun insonlarni o'zaro hamkorlikka, xalqlarni tinchlikka chaqiradi, dunyoda yagona inson jamoasini tuzish haqida orzu qiladi. Mutafakkir inson qadr-qimmatini kamsituvchi jamiyatga qarshi chiqadi.

"Davlat arbobining hikmatlari" risolasida esa u doimiy urushlar va bosqinchilikka asoslanuvchi jamiyatni adolatsiz, johil jamiyat sifatida qoralaydi.

Forobiy o'zining fozil jamoasida odamlarni turli belgilariga qarab guruhlarga bo'ladi. Kishilarning diniy mazhabiga, millatiga, irqiga qarab emas, balki tabiiy xususiyatlariga, qobiliyatlariga, avvalo aqliy iqtidoriga hamda ilmlarni o'rganish, hayotiy tajriba to'plash jarayonida orttirgan bilim ko'nikmalariga katta ahamiyat beradi. Itoatkorlikka da'vat etuvchi ta'limotlarni keskin qoralaydi.

A b u A l i i b n S i n o (9 8 0 - 1 0 3 7)

Ibn Sino (asl ismi Husayn, otasining ismi Abdulloh) Buxoroning Afshona qishlog'ida hijriy 370 (980)- yilning safar oyida amaldor oilasida tug'ildi.

986- yildan ibn Sino oilasi Buxoroga ko'chib keldi va shu vaqtdan boshlab yosh Husayn boshlang'ich ma'lumot olishga, ilm-fanni o'rganishga kirishadi.

16-17 yoshidayoq ibn Sino mashhur tabib-hakim bo'lib tanildi. 999- yilda Buxoro Qoraxoniylar tomonidan zabt etilgach, Somoniylar hokimiyati inqirozga uchradi. 1000- yilda ibn Sino Buxorodan chiqib ketdi va madaniyat markazlaridan biri hisoblangan Xorazmga bordi, u yerda Xorazm hokimi Ali ibn Ma'mun saroyidagi olimlarni birlashtirgan o'z zamonasining akademiyasiga qabul qilindi. Ibn Sino Beruniy, Abu Sahl Masihiy, Abulxayr Hammor, Abu Nasr ibn Irod kabi yetuk olimlar bilan yaqindan tanishdi. Lekin bu davrda kuchayib borayotgan Mahmud G'aznaviyning ta'qibidan o'chib, Xorazmni tashlab ketishga va Xuroson, Eronning turli shaharlarida sarson-sargardonlikda yurishga majbur bo'ldi.

Ibn Sinoning hayot yo'li o'zi yozgan tarjimai holi va shogirdi Jurjoniy tomonidan qoldirilgan manbalardan ma'lum. Ibn Sino asarlarining umumiy soni 450 dan oshadi, lekin bizgacha faqat 160 ga yaqin asari yetib kelgan, xolos. Uning bizga ma'lum bo'lgan katta asari "Kitob ush-shifo" ("Shifo kitobi") 22 jilddan iborat bo'lib, 4 ta katta bo'limini mantiq, fizika, matematika, metafizikaga doir masalalar egallagan. Uning ayrim qismlari lotin tiliga, Ovropadagi boshqa tillarga, sharq tillariga, shuningdek, rus, o'zbek tillariga tarjima qilingan.

Ibn Sinoning "Kitob ush-shifo" asarida turli tibbiyot ilmlariga: botanika, geologiya, mineralogiya, astronomiya, matematika, kimyoga oid ko'p ma'lumotlar keltiriladi. Uning tog'larining vujudga kelishi, yer kurrasining davrlar o'tishi bilan o'zgarib borishi, zilzilaning sabablari kabi turli jarayonlar haqidagi fikrlari keyinchalik geologiya ilmining mustaqil ravishda rivoj topishiga

katta ta'sir ko'rsatdi. Ayrim joylarning bir vaqtlar dengiz bo'lganligi, shu sababli qattiq qatlamlarda turli dengiz hayotlarining izlari saqlanib qolganligi haqida ham turli misollar asosida fikr yuritiladi; meteoritlar, vulqonlar haqida ma'lumotlar keltiriladi. Mineralogiya, uning rivojida ham ibn Sinoning xizmatlari katta. U minerallarni 4 guruhga ajratadi: 1) toshlar; 2) eriydigan qism (metal)lar; 3) oltingugurtli yonuvchi qismlar; 4) tuzlar.

Kimyoda ham ibn Sino zamonasining bilimlarini umumlashtirishga harakat qilib, turli asarlar yozdi, tajribalar o'tkazdi. Xususan, uning organik kimyo sohasidagi fikrlari keyingi davr mutaxassislari tomonidan yuqori baholandi. U oddiy metallni qimmatli metallga aylantirish ustida fikr yurituvchi alximiklarni tanqid qildi. Ibn Sino astronomiya sohasida Ptolomeyning geotsentrik nazariyasidan tashqari chiqmagan bo'lsa-da, tabiiy hodisalarning ichki sababiy bog'lanishini aniqlashga harakat qildi, inson hayoti va ijtimoiy hodisalarni osmon jismlari harakati holatiga bog'lovchi astrologiyaga shubha bilan qaradi, turli tajribalar o'tkazish uchun yangi astronomik asbob yaratish, botanikada turli o'simliklarning tabiiy xususiyatlarini o'rganish, ilmiy terminologiya yaratish sohasida ish olib bordi.

Abu Rayxon Beruniy (973-1048)

O'rta asrning buyuk qomusiy olimi Abu Rayxon Muhammad ibn Ahmad al-Beruniy zamonasining qator fanlari: astronomiya, fizika, matematika, geodeziya, geologiya, mineralogiya, tarix kabilarni chuqur o'rgandi. U Xorazmning qadimgi poytaxti Kat shahrida tug'ildi va yoshligidanoq ilm-fanga qiziqishi orta bordi. Beruniy keyinchalik mashhur olim Abu Nasr Mansur ibn Iroq qo'lida ta'lim oldi. Ibn Iroq astronomiya, geometriya, matematikaga oid bir qancha asarlar yozib, shulardan 12 tasini Beruniyga bag'ishlaydi. Beruniy ona tilidan tashqari yana bir qancha tillarni: arab, so'g'diy, fors, suryoniy, yunon va qadimgi yahudiy tillarini, keyinchalik Hindistonda sanskrit tilini o'rganadi.

U 22 yoshida Vatanini tashlab chiqib ketishga majbur bo'ldi va bir qancha vaqt Kaspiy dengizining janubu sharqiy sohilidagi Jurjon shahrida muhojirlikda yashadi. So'ng qadimgi Ray shahriga bordi, 998-yildan keyin yana Jurjonga keldi va bu yerda o'zining ikkinchi ustози tabib, astronom, faylasuf Abu Sahl Iso al-Masihiy bilan tanishib, undan ta'lim oldi. Beruniy "Osor al-boqiya analqurun al-xaliya".(Qadimgi halqlardan qolgan yodgorliklar") asarini Jurjonda muhojirlik davrida yoza boshlagan va 1000-yilda tamomlagan. "Osor al-boqiya" Beruniyga juda katta shuhrat keltirdi, uni fanning hamma sohasida qiziquvchi buyuk olim ekanini ko'rsatdi. Bundan tashqari Beruniy Jurjonda astronomiya, metrologiya, tarixga oid 10 dan ortiq asar yozdi. Beruniy shoh Ma'munning eng yaqin maslahatchisi sifatida mamlakatning siyosiy ishlarida ham faol qatnashdi.

Xorazmning Mahmud G'aznaviy tamonidan bosib olinishi Beruniy hayotini xavf ostiga qo'yadi. U Xorazmshoh saroyidagi barcha olimlar bilan birga G'azna

shahriga asir qilib olib ketiladi. Beruniyning 1017-1048-yillarda G‘aznada kechirgan hayoti, bir tomondan, uning ilmiy faoliyati uchun eng mahsuldor davr bo‘ldi. Beruniyning “Xorazmning mashhur kishilari” asari ham shu davrda yaratilgan.

Beruniy o‘z asarlari ro‘yhatini tuzgandan keyin yana ikkita muhim kitobini yozgan. Bulardan biri “Mineralogiya” dir. Bu risola o‘z zamonasi uchun Markaziy Osiyo va Yaqin Sharq, hatto Ovro‘poda ham mineralogiya sohasida eng yaxshi, tengi yo‘q asar hisoblanadi. Beruniyning oxirgi asari –“Dorivor o‘simliklar haqida kitob” ining qo‘lyozmasi XX asrning 30-yillarida Turkiyada topildi. Asar “Saydona” nomi bilan mashhur, unda Beruniy Sharq, ayniqsa Markaziy Osiyoda o‘sadigan dorivor o‘simliklarning to‘la tavsifini beradi.

Beruniy shogirdi Abu-l Fadl as-Saraxsiy ma‘lumoti bo‘yicha 11-dekabr 1048-yilda vafot etgan. Beruniy ijodiga katta e‘tibor berib kelinmoqda. H.M.Abdullayev, I.M.Mo‘minov, V.Yo‘.Zohidov, Ya.G‘.G‘ulomov, I.Karimov, S.A.Buldakov kabi atoqli olimlarimiz Beruniy faoliyati haqida qator risola, asarlar yaratdilar. Toshkentda unga bag‘ishlangan qator xalqaro ilmiy konferensiyalar, “Hindiston”, “Mas‘ud qonuni”, “Geodeziya”, “Saydona” kabi asosiy asarlarini o‘z ichiga oluvchi ko‘p tomli saylanma asarlari o‘zbek va rus tillarida O‘zbekiston Fanlar akademiyasi tomonidan nashr etildi. Ko‘chalar, institutlarga uning nomi berilgan. Fan sohasida Beruniy nomida davlat mukofoti ta‘sis etilgan.

Mahmud Koshg‘ariy (XI asr)

Mahmud Koshg‘ariy Markaziy Osiyoda ilk o‘rta asr madaniyatining buyuk arboblardan bo‘lib, tilshunoslik sohasida, xususan, turkiy tillarni o‘rganish sohasida mashhur bo‘ldi va tarixda o‘chmas iz qoldirdi.

Mahmud otasining ismi Husayn, bobosi Muhammad bo‘lib, kelib chiqishiga va tiliga ko‘ra Koshg‘ariy nisbatini olgan. U XI asrda tug‘ilib, yashab ijod etdi. Bu davrda Movarounnahrda Somoniylar o‘rnini Qoraxoniylar sulolasi egallagan, turkiy adabiy til mintaqada keng urf bo‘la boshlagan edi. Hatto Abbosiylar xalifaligi markazlarida, azaldan arab va boshqa somoniy xalqlar yashab kelgan o‘lkalarda turkiy elatlar namoyandalari ko‘payib, turkiy tilga e‘tibor oshgan edi. Mahmud Koshg‘ariy ham o‘zining uzoq yillar davomida bunyod etgan “Devonu lug‘atit turk” kitobini hijriy 469 (1074/75) - yilda tugallab, Abbosiy xalifalar avlodidan bo‘lgan baland mavqeli Abulqosim Abdulloh binni Muhammad al-Muqtadoga bag‘ishlagan. Asarning asosiy matni arab tilida yozilgan bo‘lib, turkiy tilning boyligini, mazmundor va rang-barangligini tushuntirish uchun yozilgan, deb taxmin qilish mumkin.

Xulosa qilib aytganda, Mahmud Koshg‘ariyning islomdan ilgarigi va ilk islom davri turkiy madaniyat obidalarini tadqiq etish, to‘plash va avlodlarga yetkazib berishdagi xizmatlari nihoyatda ulkandir. Uning tarix, etnografiya, tarix-jo‘g‘rofiya xususidagi keng bilim doirasi, til va adabiyot sohasidagi qomusiy

salohiyati, tadqiq qudrati bugungi kunda ham hayratlanarli darajada edi. Uning kitobida jamlangan aniq-ravshan ma'lumotlar VIII – XI asrlar ham turkiy adabiy til va badiiy adabiyotning, ham og'zaki xalq ijodi va turli lahjalarning boy manbai bo'lgani sababli imkon doirasida batafsil tavsif etildi.

“Devonu lug‘atit turk”ni o’sha davrlarda Markaziy Osiyo mintaqasida yashagan turkiy xalqlar hayoti haqidagi qomusiy asar deb atash mumkin. Bu asar ustida tadqiqotlar olib borgan Fitrat, S. Mutallibov, I.V. Stebleva, V.V. Reshetov, F. Abdurahmonov, A. Rustamov kabi olimlar Mahmud Koshg‘ariyning qadimgi turkiy tillarni o‘rganishga buyuk hissa qo‘shgan o‘z davrining o‘ta bilimdon olimi ekanligani ta’kidlaydilar. “Devonu lug‘atit turk” 3 tomda o‘zbek tilida nashr etilgan.

Amir Temur (1336 – 1405)

Amir Temur ibn amir Tarag‘ay 1336-yil 8-aprelda Kesh (Shahrisabz) viloyatining Xo‘ja ilg‘or qishlog‘ida dunyoga kelgan.

Amir Temurning yoshligi haqida ma'lumotlar kam uchrasa-da, ayrim manbalarga qaraganda, u yoshligida xat-savod chiqarib, o‘z davrining tibbiyot, riyoziyot, falakiyot, memorchilik va tarix ilmlarini o‘rgangan.

Amir Temurning hayoti va faoliyatida ikki davr yaqqol ko‘zga tashlanadi. Birinchi davri (1360-1385) Movarounnahrni mo‘g‘ul xonligidan ozod qilib, yagona markazlashgan davlat tuzish, o‘zaro urushlarga barham berish. Ikkinchi davri (1386-1405) esa ikki yillik, uch yillik, besh yillik, deb ataluvchi boshqa mamlakatlarga yurishlari bilan xarakterlanadi.

Temur faoliyatida muayyan siyosiy yo‘l-mayda feodal hukmronligini tugatish, muhim halqaro karvon yo‘llarida ustunlik qilib turgan Oltin O‘rda, Eron va boshqa mamlakatlarning raqobatini yengib, Movarounnahrning siyosiy-iqtisodiy quvvatini ta'minlay oladigan markazlashgan davlat tashkil etish edi. Amir Temur avvalambor mamlakatda davlat tizimini mustakhamlash, boshqarishdagi tartib-intizom, qonunchilikni kuchaytirish, savdo-sotiq, hunarmandchilikni kengaytirishga imkoniyat yaratish, soliqlarni tartibga solish, mamlakat himoyasini ta'minlash yo‘lida qo‘shinining qudratini oshirish kabilarga katta e'tibor berdi.

Amir Temurning har bir harbiy yurishiga turki bo‘larlik sabab bor edi. Bu sabablar-o‘z davlatining chegaralarini mustahkamlash, tashqi dushmanlardan himoyalani, karvon yo‘larini turli yo‘lto‘sarlardan tozalash, xiyonatchi, sotqin, aldanchilarni jazolash, bo‘ysunmaganlarni itoat ettirish, o‘zining siyosiy tasirini kengaytirish kabilardan iborat bo‘lganligini tarixiy manbalardan bilib olish mumkin.

Temur tarixchilar tasviricha, o‘rta asrning atoqli davlat va harbiy arboblardan bo‘lib, Ovro‘po olimlari o‘z asarlarida uning salbiy tomonlari bilan birga muhin fazilatlarini ham ta’kidlab o‘tganlar. Nemis olimi F. Shlosser

o‘zining “Jahon tarixi” asarida: “Baxtiyor jangchi, jahongir, uzoq Sharqda qonunshunos bo‘lish bilan birga, Osiyoda kam uchraydigan taktik va strategik bilimlarni ifodaladi; - deb yozsa, atoqli nemis olimi va tarixshunosi M. Veber: “Temur o‘z dushmanlariga nisbatan juda berahm edi, lekin sarkardalik, davlatni boshqarish va qonunchilik sohasida buyuk talantga ega edi”-deb ta’riflaydi. Shuningdek, “Tuziki Temur” – “Temur tuzuklari” da ham Temurning jamiyatga, ijtimoiy – siyosiy hayotga qarashi, birlashgan qudratli feodal davlatning siyosiy va ahloqiy qoidalari haqida gap boradi.

Sobiq sovetlar mafkurasi, proletar dunyoqarashi hukmronlik qilgan sharoitda Temur faoliyatiga nisbatan sal’biy munosabatda bo‘lindi, o‘sha davr adabiyotlarida har doim qoralanib kelindi. Lekin mafkuraviy to‘siq taqiqlashlariga qaramay ayrim ilmiy asarlarda Temur haqida ba’zi to‘g‘ri fikrlar ham bildirildi. Bu jihatdan O‘zbekistonda 1968-yili akademik V.M.Mo‘minovning “Amir Temurning O‘rta Osiyo tarixida tutgan o‘rni va roli” risolasining nashr etilishi muhim voqea bo‘ldi. Risola Temur shaxsiga biryoqlamali qarashlarga qarshi yozilgan ilmiy asar sifatidagi dastlabki urinish edi. Lekin bu qadam Moskvadagi yuqori idoralar va matbuot organlari tomonidan qoralandi va asar muallifi benihoya aziyatlar chekdi.

O‘zbekistonning mustaqillikka erishuvi eski mafkura siquvidan qutilish, tariximizga to‘g‘ri munosabatda bo‘lish imkonini yaratdi. So‘nggi yillarda Amir Temur va uning davrini o‘rganishga bag‘ishlangan qator manbalar, kitoblar, jumladan, Boriboy Ahmedovning Amir Temur haqidagi katta roman-xronikasi nashr etildi.

Mirzo Ulug‘bek ***(1394 – 1449)***

Ulug‘bek 1394-yilning mart oyida Eronning g‘arbidagi Sultoniya shahrida, bobosi Temurning harbiy yurishi paytida tug‘ildi. U Shohruh Mirzoning to‘ng‘ich o‘g‘li bo‘lib, unga Muhammad Tarag‘ay ismi berilgan, lekin bolaligidayoq, u Ulug‘bek deb atala boshlab, bu usm keyinchalik unga asosiy ism bo‘lib qoldi.

Ulug‘bekning bolalik yillari bobosi Temurning harbiy yurishlarida o‘tdi. 1405 - yil Xitoyga qilinayotgan yurish boshida Temur vafot etgach, ikki yil davomida uning avlodlari o‘rtasida taxt uchun kurash davom etdi va bu kurashda Temurning kenja o‘g‘li Shohruhning qo‘li baland keldi. Lekin Shohruh o‘ziga poytaxt qilib Hirotni tanlab, Movarounnahr poytaxti Samarqandni esa o‘g‘li Ulug‘bekka topshirdi. Shunday bo‘lsa ham Shohruh Eron va Turonning yagona xoqoni deb hisoblanardi.

Shohruh to‘ng‘ich o‘g‘li Ulug‘bekni 1411 - yili Movaraunnahr va Turkistonning hokimi etib tayinlaydi. Ulug‘bek 17 yoshida hokim bo‘lib, bobosidan farqli o‘laroq harbiy yurishlar bilan qiziqmas, ko‘proq ilm-fanga moyil edi.

Ulug‘bek yigirma yoshlarida o‘z davrining yirik olimlaridan bo‘lib yetishdi, uning hokimligi davridagi muhim yangiliklar butun o‘rta asr madaniyati tarixida ulkan ahamiyat kasb etdi.

Ulug‘bek barpo etgan Samarqand madrasasi va ilmiy to‘garagi Sharq madaniyati va fani tarixida ulkan ahamiyat kasb etdi, mamlakat ravnaqiga, shuningdek, ko‘p xalqlarning madaniy rivojlanishiga katta ta‘sir ko‘rsatdi. Bu yerda ko‘plab buyuk siymolar shakllandi. Jumladan, Xurosonning Jom shahrida 1414 - yili tug‘ilgan bo‘lajak shoir Jomiy Ulug‘bekning Samarqand madrasasida tahsil ko‘rdi. Bu yerda u Qozizoda, Ulug‘bek va Ali Qushchi kabi ulkan olimlarning ma‘ruzalarini eshitdi va ularning tarbiyasida bo‘ldi.

Ulug‘bek atrofida to‘plangan Samarqand olimlari katta ahamiyat bergan eng muhim ilmiy yo‘nalishlardan biri astronomiya fani edi. Islomdagi eng avvalgi astronomik asarlar “Zij” deb atalib, ular asosan jadvallardan iborat bo‘lgan.

Ulug‘bek ilmiy merosining eng asosiysi, ma‘lum va mashhuri uning “Zij”i bo‘lib, bu asar “Ziji Ulug‘bek”, “Ziji jadidi Ko‘ragoniy” deb ham ataladi. “Zij”dan tashqari uning qalamiga mansub matematik asari “Bir daraja sinusini aniqlash haqida risola”, astronomiyaga oid “Risolayi Ulug‘bek” (yagona nusxasi Hindistonda, Aligarh univyersiteti kutubxonasida saqlanadi) va tarixga doir “Tarixi arba‘ ulus” (“To‘rt ulus tarixi”) asaridir.

1449 - yili Ulug‘bekning fojiali halokatidan so‘ng Samarqand olimlari asta-sekin Yaqin va O‘rta Sharq mamlakatlari bo‘ylab tarqalib ketadilar. Ular o‘zlari borgan yerlarga Samarqand olimlarining yutuqlari va “Zij”ning nusxalarini ham yetkazadilar. Xususan, Ali Qushchi 1473 - yili Istambulga borib, u yerda rasadxona quradi. Shu tariqa Ulug‘bek “Zij”i Turkiyada tarqaladi va Turkiya orqali Ovro‘po mamlakatlariga ham yetib borgan.

Shunday bo‘lishiga qaramay Ulug‘bek “Zij”i umuman olganda to‘liq ravishda o‘rganilmagan va biror zamonaviy tilga to‘la tarjima etilmagan.

1994 - yili Ulug‘bek tavalludining 600 yilligi munosabati bilan “Ziji jadidi Ko‘ragoniy”ning birinchi bor to‘lig‘icha rus tiliga tarjimasi bosib chiqarildi. Shu yili Ulug‘bekning “Tarixi arba‘ ulus” asari ham o‘zbek tilida Toshkentda nashr etildi.

Alisher Navoiy (1441 – 1501)

XV asr jahon ma‘naviyatining buyuk siymosi Nizomiddin Mir Alisher Navoiy 1441 - yil 9 - fevralda Hirotida tug‘ilgan. Hirot shahri XV asr birinchi yarmida Sohibqiron Amir Temur asos solgan ulug‘ saltanatning ikkinchi poytaxti, Temurning kenja o‘g‘li Shohrux Mirzoning qo‘l ostidagi obod manzillaridan biri edi.

1447 - yilda Shohrux vafot etgach, Temuriy shahzodalar o‘rtasida toj-taxt dardi xuruj qilib, yurtda taloto‘p boshlandi va Alisher Navoiy xonadoni ham ko‘p qatori vatanni tark etdi. Yosh Alisher uchun taqdir sinovlari boshlandi.

Shohruxning nabirasi Abulqosim Bobur 1452 - yilda Hirot taxtiga o'tirgach, Alisherning otasini Sabzavorga hokim etib tayinladi. Lekin oradan ko'p o'tmay G'iyosiddin kichkina dunyodan ko'z yumdi. Bu paytda Alisher endigina 12 yoshga qadam qo'ygan edi. Abulqosim Bobur Alisher va uning maktabdosh do'sti Husaynni o'z tarbiyasiga oldi, 1456 - yili esa o'zi bilan Mashhadga olib ketdi. Keyinchalik Husayn Boyqaro sipohiylik yo'lini tanladi, Alisher esa zamonaning "malik ul-kalom"i Mavlono Lutfiy tahsini va hayratiga sazovor bo'lgan iste'dod egasi bo'lib yetishdi. "Faqirning nazmlari Xurosonda shuhrat tutib erdi", deb yozadi Navoiy 1455 – 1458 - yillar haqida.

1469 - yilda Sulton Husayn iltimosiga ko'ra Alisher Navoiy Samarqanddan Hirotga qaytadi va ramazon hayiti munosabati bilan do'sti sharafiga bitilgan "Hiloliya" qasidasini unga taqdim etadi.

Hirot bu davrda nihoyatda ko'rkamlashdi, xalq turmushi yaxshilandi, she'riyat, nafis san'atlar rivoj oldi. Talabalar uchun "Ixlosiya" madrasasi, darveshlar uchun "Ixlosiya" xonaqohi, bemorlar uchun "Shifoiya" shifoxonasi, masjidi Jome' yoniga Qorixona qurildi. Ulug' amirning kutubxonasida 70 dan ortiq xattot va musavvirlar qo'lyozmalarni oqqa ko'chirish, ularni badiiy bezash bilan band edilar. Hirotda yana "Nizomiya", Marvda "Xusraviya" va boshqa madrasalar bino etildi.

1483 - yildan Alisher Navoiy o'zining buyuk "Xamsa" asarini yozishga kirishdi va uni uch yilda tugalladi. Besh dostonni o'z ichiga olgan bu ulkan badiiy qomus 50 ming misradan oshiq bo'lib, Navoiyning barcha she'riy merosining deyarli yarmini tashkil qiladi. "Xamsa" Alishyer Navoiy ijodining qalbidir.

Navoiy o'z "Xamsa" sini yaratishga 1483 yilda kirishgan bo'lsa, uning birinchi dostoni "Hayrat ul-abror" ("Yaxshi kishilarning hayratlanishi")ni o'sha yili yozib tugatdi. 1484 - yilda "Farhod va Shirin", "Layli va Majnun", "Sab'ai sayyor", 1485 - yilda "Saddi Iskandariy" dostonini poyoniga yetkazdi. Shoir o'z "Xamsa" siga kiritilgan dostonlarda o'sha davr uchun muhim bo'lgan muammolarni qo'ydi, mutafakkir sifatida ilg'or qarashlarni ilgari surdi, o'zbek tilining qudratini olamga namoyish etdi.

Navoiy o'z ijodi bilan o'zbek adabiyotining so'nggi rivojini belgilabgina qolmay, Movarounnahr va Xurosonning butun ma'naviy madaniyati taraqqiyotiga juda katta ta'sir ko'rsatdi. Uning asarlari, she'riyati qayta ko'chirilib, xalq orasida keng tarqalib, shoirlar uchun maktab vazifasini o'tadi, madrasalarda keng o'rganildi.

Alisher Navoiy ijodini o'rganish, uning ilmiy tahlili bo'yicha so'nggi yillarda qator taniqli tadqiqotchilar ish olib bordilar va bugungi kunda ham Navoiyning merosi ko'pgina olimlarimizni ilhomlantirib keladi. Hozirda maktablar, xiyobonlar, ko'chalar buyuk shoirimiz nomi bilan yuritiladi. Uning nomida O'zbekiston Davlat mukofoti ta'sis etilgan.

N o d i r a

Mohlaroyim - Nodira XIX asrning birinchi yarmida yashab, ijod etgan mashhur shoira, davlat arbobi, madaniyat va adabiyot homiysidir.

Shoira 1792 yili Andijon hokimi Rahmonqulixon oilasida tavallud topdi. Uning onasi Oyshabegim ma'rifatli ayol bo'lgan. O'zining oilaviy sulolasiga ko'ra Bobur nasliga mansub bo'lib, shoira ota-onasi ham davrning e'tiborli kishilari edilar.

Mohlaroyim she'riyatga juda erta havas qo'ydi. Ustoz Navoiy, Jomiy va Bedil kabi allomalarning asarlariga bo'lgan e'tiqodmandlik bilan ruhan barkamollashib bordi.

Ma'lumki, bu yillarda Qo'qon xonligini Olimxon idora qilardi. Uning ukasi Umarxon esa Farg'ona vodiysining nufuzli shaharlaridan bo'lgan Marg'ilonda hokim edi. 1807- yilda ilgari bir-birlariga ko'ngil qo'yib, sevishib kelgan Umarxon va Mohlaroyim turmush quradilar. Shu munosabat bilan Mohlaroyim Marg'ilonga keladi. Ko'p o'tmay Qo'qon xonligida davom qilib kelayotgan ziddiyatlar oqibatida 1810- yili Olimxon qatl etilib, uning taqdiri Qo'qon bilan bog'lanib qoladi. Uning shoira sifatida keng ko'lamda ijod maydoniga kirib kelishi ham shu yillarga to'g'ri keldi.

Nodira Qo'qonda xon saroyida ekan, davlat ishlaridan ham voqif bo'lib borardi. Xususan, adabiyot va san'at ahli bilan yaqinlashishga, ko'p asrlik adabiyotimiz yo'lidan borib, davr she'riyatini yuqori ko'tarishga astoydil kirishadi. Mohlaroyim va Umarxonning oilasida ikki o'g'il tug'ildi. Muhammad Alixon va Sulton Mahmudxonlar o'sib-ulg'ayib boradilar. Umarxonning 1822-yili bevaqt vafotidan keyin yosh Muhammad Alixon davlatni boshqarishga kirishadi. Nodira ham yosh o'g'lining yoniga kirib mamlakatni boshqarish ishiga faol ishtirok eta boshladi.

Nodira davlat va mamlakat ishlarini tadbir va adolat bilan idora qilishda homiylik namunasini ko'rsatarkan, bu yillarda mamlakatda nisbiy osoyishtalik saqlandi. Qo'shni o'lkalar va ularning hukmdorlari bilan savdo-sotiq va boshqa sohalarda kelishuvlar amalga oshirildi. Nodira davlatdagi qurilishlar sohasidagi olib borgan ishlari, madaniyat va adabiyot borasida ko'rsatgan tashabbuskorliklari shoira devonining debochasida ta'kidlab o'tilgan.

Biroq xonliklar o'rtasida davom etib turgan muttasil kelishmovchiliklar Movorounnahrning o'z faoliyatini keng ravnaq toptirishida rahna solib turar edi. Oqibat shunga olib keladiki, Buxoro amiri Nasrullo turli vaj-karsonlar bilan Qo'qon ustiga bostirib kelib, go'yo bu yerda izidan chiqqan shariat qoidalarini nizomga solmoqchi bo'ladi. Xonlikning hamma e'tiborli kishilarini ta'qib etadi va Mohlaroyimni ikki o'g'li – Muhammad Alixon, Sulton Mahmudxon va nabirasi Muhammad Aminxonni vahshiylarcha qatl etadi.

O'zbek xalqining ajoyib shoirasining hayoti shu yo'sinda fojiali yakun topadi.

O'zbekim

Tarixing ming asrlar
Ichra pinhon, o'zbekim,
Senga tengdosh Pomir-u
Oqsoch Tiyonshon, o'zbekim.
 So'ylasin Afrosiyob-u
 So'ylasin O'rxun xati.
 Ko'hna tarix shodasida
 Bitta marjon o'zbekim.
Al-Beruniy, al-Xorazmiy,
Al-Forob avlodidan,
Asli nasli balki o'zbek,
Balki Tarxon o'zbekim.
 Menga Pushkin bir jahon-u
 Menga Bayron bir jahon,
 Lek Navoiydek bobom bor,
 Ko'ksim osmon, o'zbekim.
Qayga bormay, boshda do'ppim,
Shuhratim, qadrim buyuk,
Olam uzra nomi ketgan
O'zbekiston, o'zbekim!

O‘zbek xalq maqollari:

Dostlik, ahillik haqida.

Yaxshi ko‘rgan do‘stingdan
Jonimgni ham ayama.

Maslahatli ish buzulmas.

Maslahatsiz ish
Keltirar tashvish.

Kitob haqida

Kitob bilim manbai.

Kitobdan yaxshi do‘st yo‘q.

Kitob aql qayrog‘i.

Ilm-fan va hunar haqida.

Bilim baxt keltirar.

Ilm olish - ninada quduq qazish bilan teng.

Ko‘p o‘qigan ko‘p bilar.

Bilagi zo‘r birni yiqar,

Bilimi zo‘r mingni.

Bir yigitga qirq hunar ham oz.

Hunar o‘rganish uchun ham hunar kerak.

Mehnat haqida.

Yozgi mehnat qishgi rohat.

Mehnat baxt keltirar.

Inson qo‘li gul.

Ishlab topganning oshi lazzatli.

Ota-ona va farzand haqida.

Oltin -kumushning eskisi bo‘lmas,

Ota-onaning bahosi bo‘lmas.

Ona bilan bola - gul bilan lola.

Bola aziz, odobi undan aziz.

Farzand belning quvvati.

Ota-onang- davlating.

TURLI MUTAXASSISLIKLAR UCHUN MATNLAR

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASINING PREZIDENTI

O'zbekiston Respublikasining Prezidenti O'zbekiston Respublikasida davlat va ijro etuvchi hokimiyat boshlig'idir. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti ayni vaqtda Vazirlar Mahkamasining Raisi hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti lavozimiga o'ttiz besh yoshdan kichik bo'lmagan, davlat tilini yaxshi biladigan, bevosita saylovgacha kamida 10 yil O'zbekiston hududida muqim yashagan O'zbekiston Respublikasi fuqarosi saylanishi mumkin. Bir shaxs surunkasiga ikki muddatdan ortiq O'zbekiston Respublikasi Prezidenti bo'lishi mumkin emas. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti O'zbekiston Respublikasi fuqarolari tomonidan umumiy, teng va to'g'ridan - to'g'ri saylov huquqi asosida yashirin ovoz berish yo'li bilan besh yil muddatga saylanadi.

Prezidentni saylash tartibi O'zbekiston Respublikasi qonuni bilan belgilanadi.

Prezident o'z vazifasini bajarib turgan davrda boshqa haq to'lanadigan lavozimni egallashi, vakillik organining deputati bo'lishi, tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanishi mumkin emas.

Prezidentning shaxsi daxlsizdir va qonun bilan muhofaza etiladi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti: fuqarolarning huquqlarini va erkinliklarini, Konstitutsiya va qonunlarga rioya etilishining kafilidir; O'zbekiston Respublikasi suvereniteti, xavfsizligi va hududiy yaxlitligini muhofaza etish, milliy davlat tuzulishi masalalariga doir qarorlarni amalga oshirish yuzasidan zarur chora-tadbirlar ko'radi; mamlakat ichkarisida va xalqaro munosabatlarda O'zbekiston Respublikasi nomidan ish ko'radi; Respublika Oliy Majlisiga har yili ichki va xalqaro ahvol xususida ma'lumotnoma taqdim etadi; lavozim, shaxslarni taqdim etadi, tayinlaydi va ozod qiladi; O'zbekiston Respublikasi qonunlarini imzolaydi; Respublika Qurolli Kuchlarining Oliy Bosh qomondoni hisoblanadi; urush holati e'lon qiladi; O'zbekiston Respublikasining ordenlari, medallari, yorlig'i bilan mukofotlaydi, O'zbekiston Respublikasining malakaviy va faxriy unvonlarini beradi; O'zbekiston Respublikasi fuqaroligiga va siyosiy boshpana berishga oid masalalarni hal etadi; amnistiya to'g'risidagi hujjatlarni qabul qiladi va O'zbekiston Respublikasi sudlari tomonidan hukm qilingan fuqarolarni afv etadi va o'z vakolatiga kiradigan boshqa masalalarni hal qiladi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Konstitutsiyaga va qonunlarga asoslanib hamda ularni ijro etish yuzasidan respublikaning butun hududida majburiy kuchga ega bo'lgan farmonlar, qarorlar va farmoyishlar chiqaradi. Vakolati tugashi munosabati bilan iste'foga chiqqan Prezident umrbod Konstitutsiyaviy sud a'zosi lavozimini egallaydi.

XX asr o‘zbek adabiyoti

Ko‘p asrlik o‘zbek adabiyoti tarixida XX asr adabiyoti alohida o‘rin tutadi. XX asr o‘zbek adabiyoti Mahmudxo‘ja Behbudiy, Abdulla Avloniy, Abdulla Qodiriy, Hamza, Fitrat, Cho‘lpon singari ulug‘ yozuvchilarni yetkazib berdi. Afsuski, bu yozuvchilar yashagan taruxiy davr ular ijodiy imkoniyatlarining to‘la yuzaga chiqishi uchun imkon bermadi. Ammo, shunga qaramay, ular o‘zbek xalqining milliy uyg‘onishi, mustaqil o‘zbek davlatining vujudga kelishi yo‘lida fidokorlik bilan ijod qildilar. O‘zbek jadid adabiyoti beshigini tebratgan bu yozuvchilar tomonidan yaratilgan an’analar 30-90 - yillarda ijod qilgan va qilayotgan atoqli yozuvchi-shoirlar Oybek, G‘afur G‘ulom, Hamid Olimjon, Abdulla Qahhor, Odil Yoqubov, Pirimqul Qodirov, Erkin Vohidov, Abdulla Oripov tomonidan davom ettirildi. Mazkur ijodkorlar yaratgan roman va qissalar, doston va balladalar, go‘zal she‘r va g‘azallar, dramatik asarlar XX asr adabiyotining oltin fondini tashkil qiladi.

Bugungi kun o‘zbek she‘riyatida Omon Matchon, Muhammad Yusuf, Usmon Azim, Ikrom Otamurodov, Abduvali Qutbiddin kabi shoirlarning ijodi diqqatga sazovardir.

A. Ayniqsa,

Oripovning “Ranjkom”, O. Matchonning “Qush yo‘li”, “Nega men?”, U. Azimning “Oqpadar”, M. Yusufning “Qora quyosh” kabi dostonlari, garchi ularning badiiy saviyasi turlicha bo‘lsa-da, o‘zbek dostonchiligida jiddiy hodisa hisoblanadi.

Zamonaviy o‘zbek nasrida adabiyotdagi sifat o‘zgarishlari yaqqolroq namoyon bo‘lmoqda. Nosirlar A. Muxtorning “Chodirxayol”, Sh. Xolmirzayevning “Ko‘k dengiz”, “Qadimda bo‘lgan ekan”, X. Sultonovning “G‘ulomgardish”, N. Otaxonovning “Oq bino oqshomlari” kabi hikoyalarida, O. Yoqubovning “Oqqushlar, oppoq qushlar”, S. Ahmadning “Jimjitlik”, O‘. Hoshimovning “Tushda kechgan umrlar”, N. Qobulning “Unutilgan sohillar” kabi romanlarida bugungi kundagi olamshumul o‘zgarishlar, insonlar ongidagi g‘alayonlar, umuman, hayotning barcha silkinishlari aks ettiriladi.

Shuningdek, XX asr o‘zbek adabiyotida zamonaviy dramaturgiya, adabiyotshunoslik va adabiy tanqid ham o‘z o‘rni va uning rivojidagi o‘z hissasiga ega.

Mana, XXI asr ham kerib keldi. Adabiyot ixlosmandlari o‘zbek yozuvchi va shoirlaridan Ovro‘pa va Lotin Amerikasi romanchiligi, dramaturgiyasi erishgan muvaffaqiyatlarni, ajoyib va original asarlarni kutishmoqda. Har bir talaba ham badiiy adabiyot bilan yaqindan do‘st tutinmog‘i lozim. Zero, adabiyot odamning insoniy qiyofasini, imon va e‘tiqodini omon saqlab, ruhning yuksalishida beqiyos va bezavol manbadir.

Molekulalar

Olamdagi barcha narsalar mayda zarralar – atomlardan, aniqrog‘i atomlar guruhidan tashkil topgan. Bunday atomlar guruhi molekulalar deb ataladi.

Har bir moddaning o‘z molekulalari bo‘ladi. Bu molekulalardan ba’zilari juda oddiy tuzilgan. Masalan, kislorod molekulasi ikkita kislorod atomidan, vodorod molekulasi esa ikkita vodorod atomidan tashkil topgan. Bular oddiy moddalardir.

Uglerod va vodorod atomlaridan tashkil topgan molekulalar, ayniqsa qiziq xossalarga ega. Ularning soni juda ko‘p bo‘lib, hozirga qadar 3 milliongacha boradi, olimlar esa ko‘plab yangi bunday birikmalarni uzluksiz kashf etmoqdalar va sun‘iy ravishda yaratmoqdalar.

Juda murakkab molekulalar ham mavjud. Oqsil, kauchuk, yog‘och va ko‘pgina sintetik materiallarning molekulalari bir necha yuz, hatto mingga yaqin atomlardan tuzilgan.

Moddalarning xossalari birinchi navbatda ulardagi molekulalarning xossasiga bog‘liq. Agar molekulalar bir-biri bilan o‘zaro bog‘langan bo‘lsa, bu molekulalardan tashkil topgan modda gazsimon bo‘ladi. Bunga suv bug‘ini misol qilib ko‘rsatish mumkin. Suv bug‘ida molekulalar tez va erkin harakatlanadi, faqat gohi-gohida bir-biri bilan to‘qnashib qolishi mumkin. Agar suv bug‘i sovutilsa, suvning molekulalari sekin harakatlanib, bir-biri bilan qo‘shila boshlaydi va bug‘ suyuqlikka aylanadi. Suyuq moddalardagi molekulalar bir-biri bilan ancha zich bug‘langan, lekin ular hali nisbatan erkin harakatlana oladigan bo‘ladi. Agar suvni 0 darajagacha sovutilsa, u muzlaydi va qattiq kristall modda – muz hosil bo‘ladi; muzda suv molekulalari joyidan deyarli qo‘zg‘almagani holda tebranishi mumkin, xolos.

Kimyoviy reaksiyalar

Kimyoviy reaksiyalar ikki yoki bir necha modda bir-biri bilan o‘zaro ta’sirlashib yangi modda hosil qilishida har doim bo‘lib o‘tadi.

Sanoatda kerakli mahsulotni tezroq olish uchun u yoki bu kimyoviy reaksiyani tezlashtirish kerak bo‘ladi. Bunday hollarda katalizatorlardan foydalaniladi. Katalizatorlarni sehrli tayoqchaga o‘xshatsa bo‘ladi: o‘zi reaksiyaga kirishmaydi, lekin reaksiyani ancha tezlashtiradi. Katalizator reaksiyaga kirishuvchi moddalar bilan bir qancha oraliq birikmalar hosil qilib, reaksiyadan keyin esa miqdori va tarkibi o‘zgarmasdan avvalgi holicha ajralib chiqadi. Shuningdek, muayyan katalizator yoki katalizatorlar guruhi ma’lum bir turdagi reaksiyani tezlatadi. Shuning uchun har bir kimyoviy reaksiya uchun shunga mos keluvchi katalizator qo‘llanadi.

Inson turli xil kimyoviy reaksiyalarni o‘rganish va amalga oshirishda doimo tabiatdan o‘rnak bo‘ladi. Inson ba’zi bir sohada tabiatdan ham o‘zib ketdi. U

tabiatda mavjud bo'lmagan ko'pgina moddalarni, masalan, neylon va kapron kabi polimer moddalarni kashf qildi.

O'rta asrlarda alkimyogarlarning kimyoviy reaksiyalarni ko'r-ko'rona o'tkazib berishini bilmasdilar. Endilikda kimyo aniq fanlar qatoriga qo'shildi. U matematika va fizika fanlari bilan chambarchas bog'langan. Hozir olimlar muayyan kimyoviy reaksiyaning qanday kechishi, uning uchun qanday sharoit zarurligini va natijada qanday miqdorda qancha mahsulot hosil bo'lishini oldindan biladilar.

Asl metallar

Odamlar qadim zamonlardayoq oltin va kumushning g'aroyib xossalarini payqashgan edi. Bu metallar havoda o'z jilvasini yo'qotmagan, suvda zanglamagan, o'yuvchi kislota va ishqor eritmalarida erimagan. Mustahkamlik va o'zgarmaslik hamma davrda asllik belgilari sanalgan. Shuning uchun odamlar oltin va kumushni asl metallar deb atashgan. Buning ustiga ular kam uchragan. Shu sababli deyarli hamma mamlakatlarda odamlar buyum qimmatini asl metallar qimmatini bilan qiyoslashgan. Kimning oltin va kumushi qanchalik ko'p bo'lsa, u shunchalik badavlat, aslzoda, qudratli hisoblangan. Oltin va kumush tufayli urushlar bo'lgan.

Bundan 300 yilcha avval Janubiy Amerika konlarida ispanlar oltin yuvishiga xalal bergan og'ir metallni jahllari chiqib bazo'r uloqtirib tashlashardi. Ular kelajakda bu metall oltindan ham qadrliroq bo'lishini xayollariga keltirmagan holda uni "platina" (ispan tilida "kumush" degani) deb atashgan.

Kimyogarlarning platinani o'rganishiga kirishib, platinali metallar guruhini aniqlashdi. Ular orasida Yerdagi eng og'ir metall – osmiy ham bor edi. U qo'rg'oshindan ikki marta, temirdan esa deyarli uch marta og'ir.

Platinadan maxsus kimyoviy idish – platina tigeli tayyorlanadi, chunki platina yuqori haroratlarga chidamli, o'ta darajada qiziganida ham havo tarkibidagi kislorod bilan birikmaydi va o'z vaznini o'zgartirmaydi. Platina bilan iridiy qotishmasidan kilogramm o'lchov namunalari yasalgan. Shu asosda barcha mamlakatlarda tarozilar tekshirib turiladi. Projektorlar ko'zgusi asl metall rudiy bilan qoplanganligi uchun u yuqori haroratda ham o'z yaltiroqligini yo'qotmaydi. Kimyogarlarning asl metallarning boshqa muhim xossalarini ham aniqlashgan. Ularning ba'zilari (ayniqsa, platina va palladiy) ishtirokida ko'pgina kimyoviy reaksiyalar o'n va yuz ming marta tezlashadi. Kumushga ham ish topildi. Usiz fotografiya ham, kino ham bo'lmasdi: axir kumushning ayrim birikmalari yorug'likka sezgirligi tufayli fotoplyonkada tasvir hosil bo'ladi. Kumush a'lo darajadagi elektr o'tkazgichdir.

Gaz

Kundalik turmushimizda ko‘pincha gaz deganda oshxona gaz plitasida ko‘k bo‘lib yonadigan metan gazini ko‘z oldimizga keltiramiz. Metan gazi yer osti gaz konlaridan chiqarib olinadi. Bunday gaz konlari O‘rta Osiyoda ko‘p. Kondan chiqarib olingan gaz aralashmalardan tozalangach, quvurlar orqali zavod va turar joylarga yuboriladi. Bundan tashqari, gaz ba’zi neft quduqlaridan ham chiqadi. Shuningdek, gaz toshko‘mir va slanesni maxsus ishlab ham olinishi mumkin.

Gazlarning turi ko‘p. Masalan, havo bir necha gazlar aralashmasidan iborat. Barcha gazlarning asosiy xossasi shundaki, ular har qanday bo‘shliqqa yoyilib, uni egallab oladi. Agar nasos bilan shisha ichidagi havoning yarmi chiqarib olinsa, undagi qolgan havo shisha idishning butun hajmiga yoyilib uni bir tekisda egallab oladi.

“Hammabop” bu gaz odamlarning og‘irini engil qiladi. Siqilgan havo yerda avtomobillar shinasida ishlatiladi, kosmosda esa yonilg‘ini bakdan raketa dvigatellariga “siqib chiqarish”da xizmat qiladi. Havo maxsus pnevmatik qurilmalardagi turli avtomatlarning klapanlarini boshqaradi, temirchilik o‘chog‘idagi olovni yondiradi, puflama musiqa asboblaridan ovoz chiqaradi va yelkanli qayiq-larni suv uzra yeldiradi.

Rang-barang reklama naychalarini turli xil gaz aralashmalari yoritadi, gaz lazerlarida kuchli yorug‘lik oqimi hosil bo‘ladi. Ksenon gazlari bilan fotografik chatnash lampalarining kolbalari to‘ldiriladi. Kripton gazi esa oddiy elektr chiroqlarining cho‘g‘lanma tolasini tez kuyib qolishdan asraydi va chiroqning uzoq vaqt ishlashiga yordam beradi.

Gaz sanoatda keng ishlatiladi: yer ostidan chiqadigan tabiiy gazlar, qattiq yoqilg‘ilarni sun‘iy ravishda gazlashtirib olinadigan generator gazlari, koks gazlar yoqilg‘i xom ashyo sifatida ishlatiladi.

Sintetik materiallar

Har qanday o‘simlikda ajoyib o‘zgarishlar sodir bo‘ladi. O‘simlik havo va tuproqdan oddiy moddalarni olib, ulardan murakkab moddalar hosil qiladi. Olimlar ham ko‘pgina oddiy moddalar molekulalaridan xuddi g‘ishtdan bino qurgandek yangi materiallar “qurishni” o‘rganib oldilar.

“Qurilish” barcha qonun-qoidalarga muvofiq o‘tkaziladi. Avval bunday materialning loyihasi tuziladi va uning bo‘lajak xossalari aniqlanadi. Keyin bunday materialni hosil qilish mumkin bo‘lgan modda tanlanadi. Nihoyat bi xil moddadan kimyoviy reasiyalar yordamida zarur material hosil qilinadi.

Reaksiya jarayonida oddiy molekulalarning murakkab molekulalarga birikishi sodir bo‘ladi. Molekulalarning bunday birikishi kimyogarlar “sintez”

deb ataydilar. Sintez natijasida hosil bo'lgan modda esa sintetik modda deyiladi. Bir xil g'ishtdan turlicha bino qurish mumkin. Oddiy molekulalardan ham tabiatda ma'lum bo'lmagan murakkab moddalar yasash mumkin.

Planetamiz milliard yillardan beri mavjud. Tabiat esa shuncha vaqt mobaynida hammasi bo'lib bir necha xil tola (ipak, jun, paxta, zig'ir tolasi) va atigi bir xil elastik material – kauchukni bergan, xolos. Kimyogarlar bir necha o'n yil ichida o'nlab sintetik tolalar va 50 ga yaqin sintetik kauchuk turini kashf qildilar. Bo'yoq, plastmassa, rezina, dorilar, sintetik mo'yna va tolalar sintetik materiallardir. Bular, yuqorida aytganimizdek, aviasozlarga, raketa konstruktorlariga, kemasozlarga, quruvchilarga juda qo'l keladi.

Uglerod

Uglerod – juda ajoyib kimyoviy elementlardan biri. Uning tarixi – Yerdagi hayotning paydo bo'lishi va rivojlanishi tarixi, chunki uglerod barcha tirik mavjudot tarkibiga kiradi.

Kulrang yumshoq tosh – grafitni olib ko'raylik. Siz uni yaxshi bilasiz, undan oddiy qalamning o'zagi ishlanadi. Agar grafit kislorodli muhitda qizdirilsa, u ham hech qanday qoldiqsiz yonadi (lekin u ko'mirga nisbatan bir oz sekin yonadi). Grafit yongan asbobda karbonat angidrid gazi qoladi. Demak, grafit ham sof uglerod ekan.

Agar minerallar ichida eng qattiq, shaffof, qimmatbaho tosh – omosni o'sha asbobda kislorodli muhitda qizdirilsa, u ham yonib, karbonat angidrid gaziga aylanadi. Agar olmos kislorod ishtiroksiz qizdirilsa, grafitga aylanadi. Juda yuqori bosim va haroratda grafitdan olmos olish mumkin. shunday qilib, grafit va olmos ayni o'sha bitta element – ugleroddan iborat.

Tarkibida uglerod bo'lgan moddalarning turli-tumanligi kishini hayron qoldiradi.

Hozirgi kunda asosi ugleroddan iborat bo'lgan uch millionga yaqin birikma ma'lum.

Bu moddalarning turli-tumanligiga sabab shuki, uglerod atomlari bir-biri hamda boshqa atomlar bilan o'zaro mustahkam birikib, zanjir, halqa va boshqa shakllardagi murakkab molekulalar hosil qila oladi.

Polimerlar

Polimerlar tabiatda har qadamda uchraydi. Ular har bir mikroorganizm, o'simlik va hayvonlarning muhim qismi hisoblanadi. Odam organizmini tashkil etgan moddalar orasida ham polimerlar kam emas. Mushak to'qimalari, teri va soch ham polimerlardir. Bu polimerlar organizmning hayot faoliyati natijasida hosil bo'lgan.

Polimerlar tabiiy va sun'iy polimerlarga bo'linadi.

Yaqin vaqtlargacha polimerlar faqat tabiatda hosil bo'lgan. Endilikda esa odam ularning sirini bilib oldi. Polimerlar oddiy molekulalar guruhleri – monomerlardan tashkil topgan molekulalar zanjiridan iborat ekanligi aniqlandi. Bu xilda tuzilgan monomer guruhleri ko'p marta takrorlangan bo'ladi. Monomerlar gazsimon, suyuq va qattiq holatda bo'ladi.

Uzun molekula-zanjirlarining bir-biri bilan turlicha birikuvi moddalarga puxtalik, egiluvchanlik, qayishqoqlik va nafislik bag'ishlaydi. Ba'zi polimerlarning plastmassalar deb atalishi ham bejiz emas. Agar zanjirchalar bir yo'nalishdagi chiziq bo'ylab o'rnanishgan bo'lsa, puxta va egiluvchan modda hosil bo'ladi. Agar ular ko'ptoksimon bo'lib joylashgan bo'lsa, rezina xossasiga ega bo'lgan modda hosil bo'ladi.

Neft

Kishilar neftni qadimdan bilishgan. Suv olish uchun quduq qazilganda yer tagidan suv o'rniga o'tkir hidli qora rangdagi rangdagi moysimon suyuqlik chiqqan vaqtlar ham bo'lgan. Bu qora moy o'ziga xos xususiyatiga ega bo'lib, yaxshi yongan (u bilan birga chiqadigan gaz kabi). Neft chiroqlarga solinadigan, o'q otar qurollarning kanop losi shimdirilgan, g'ildirak o'qlariga suriladigan bo'ladi. Undan turli kasalliklarni davolovchi surkaydigan dorilar tayyorlandi.

Lekin ichki yonuv dvigatellari kashf etilgunga qadar neftga bo'lgan ehtiyoj unchalik katta emas edi. 19-asr o'rtalarida neftdan kerosin ajratib olindi. Kerosin chiroqlarni yoritishda ko'plab ishlatila boshlandi. Kerosinni ajratib olish jarayonida ajratib chiqayotgan benzinni esa keraksiz deb dengizga oqizib yuborilardi.

Neft avtomobillar, samolyotlar, kemalar, teplovozlar, traktorlar, kombaynlar, elektr stansiyalari va zavodlarda ishlatiladi. Ularning dvigatellari, pech va o'txonalari neftdan olinadigan benzin, kerosin, mazut va boshqa xil suyuq yoqilg'alarda ishlaydi.

Olimlar neft uglevodlar, oltingugurt, azot va kisloroddan tashkil topganligini aniqlaganlar.

Neft yer ostida juda chuqur joylashgan. Neftni chiqarib olish uchun bir necha kilometr chuqurlikda parmalab chuqur qazish kerak.

Neft yer qa'rida atrofidagi gazlar bilan birgalikda juda katta bosim ostida bo'ladi. Shuning uchun neft parmalab qazib bo'lingan quduqdan otilib chiqadi.

Neft quduqlardan quvurlar orqali omborlarga jo'natiladi, u yerdan esa temir yo'l sisternalariga quyiladi, okean va dengizlar orqali ulkan neft kemalari – tankerlarda tashiladi. Ammo, eng yaxshisi neftni yer va suv ostidan o'tgan neft quvurlari orqali kerakli manzillarga etkazgan ma'qul.

Karbonat angidrid

Karbonat angidrid gazi suvda eriganida karbonat kislota hosil qiladi. Karbonat kislota ko'pgina metallar bilan aholida moddalar – karbonatlar hosil qiladi. Bularning ichida ko'pchilikka ma'lum bo'lgan soda – natriy karbonat ham karbonatlar jumlasidan. Karbonat kislotaning boshqa tuzi – kalsiy karbonat tabiatda uch xil turda ko'p miqdorda uchraydi. Bu bo'r, ohaktosh va marmardir. Bu jinslar yer qobog'ida juda chuqur qalin qatlam bo'lib joylashgan va yer qa'ri issiqligi bu karbonatlarni parchalab, karbonat angidrid gazi hosil qiladi. Karbonat angidrid gazi yer qobig'idagi yoriqlar, vulkanlar og'zi orqali atmosferaga chiqadi. Odamlar va hayvonlar nafas chiqarganda, yonish va chirish jarayonida karbonat angidrid gazi ajraladi. Bu jarayonlar natijasida atmosferaga milliard tonnalab karbonat angidrid gazi chiqadi, lekin havoda bu gazning nisbatan ozgina qismigina saqlanib qoladi.

Biz uchun bu yaxshi, chunki karbonat angidrid gazi zaharli. Agar havoda uning miqdori bir oz (1,5-3 protsent) ko'paysa ham kishilar zaharlanishi mumkin. Bunda kishida bosh og'rig'i, bosh aylanishi va ko'ngil aynishi paydo bo'lishi mumkin. 6 protsentdan oshib ketsa, kishi ish qobiliyatini yo'qotadi va hayoti xavf ostida qoladi.

Yashil o'simliklar bizni bunday og'ir qayg'udan saqlaydi, chunki karbonat angidrid gazi o'simliklarning asosiy ozuqasidir. O'simlik barglari karbonat angidrid gazini yutadi va uglerod atomi hamda boshqa moddalardan o'simlik uchun zarur bo'lgan uglevodlar yaratadi. Bu o'simliklarni esa odam va havonlar iste'mol qiladi.

Kristallar

“Kristallos” so'zi yunonchadan tarjimada “muz” degan ma'noni anglatadi. Deyarli barcha toshlar, deyarli barcha tog' jinslari kristallardan tashkil topgan. Metall rudalari va shu rudalardan eritib olinadigan metallarning o'zi ham, tuz, achchiqtosh, qand, novvot va atrofimizdagi boshqa ko'plab narsalar ham kris-tall moddalardir. Kristallar orasida eng ko'rkamlari – qimmatbaho toshlardir.

Kristallar alohida xossalarga ega bo'lib, bu xossalalar faqat ular qanday atomlardan tashkil topganligiga emas, balki bu atomlar qanday joylashganligiga ham bog'liqdir. Poliklinikada bemorlarni tekshiradigan rentgen nurlari kristallarning ichki olamga nazar solish imkonini berdi. Ma'lum bo'lishicha, kristaldagi har bir atom muayyan sonli qo'shni bilan o'zaro bog'langan va bu atomlar ham muayyan tartibda joylashgan. Har bir kristall uchun ana shu son va tartib har vaqt doimiydir.

Har bir moddaning o'ziga xos kristall shakli mavjud. Shunday bir tajriba o'tkazing. Shisha bankadagi qaynoq suvda shuncha miqdorda tuz eritingki, bu tuz erishdan to'xtaydigan darajada bo'lsin. Ingichka ipak tolasiga yirikroq tuz

krisatillini yelim bilan bog'lang. Eritma soviganida shu kristallni bankaga tushirib qo'ying. Bir necha kundan keyin ana shu kristallning kattalashganini ko'rasiz. Ipak tolasida hatto ko'rkam kristallar tizmasi paydo bo'lishi mumkin. Bu tajribani necha bor takrorlamang, ularning shakli bir xil bo'laveradi.

Biroq ayrim moddalar bir emas, balki qat'iy muayyan tarzda ikki, uch va undan ortiq kristall shakllarga ega bo'ladi. Masalan, uglerod xuddi shunday. Uning atomlari qanday joylashganligiga bog'liq ravishda, nafis, shaffof, dunyodagi eng qattiq tosh-olmos, yoxud qalamda ko'rganingizdek kulrang-qoramtir yumshoq oddiy grafit bo'lishi mumkin.

Kristallar tabiatda har xil kattalikda uchraydi. Tog' billurining bir necha yuz kilogramm keladigan kristallardan tortib, olmosning juda kichik zarralari kabi kristallar ma'lum.

Kristallardan ko'plab zarur buyumlar yasaladi. Masalan, yarimo'tkazgich kristallar elektronika va radiotexnikada qo'llanilyapti. Soatlardagi toshlar ham kristallardir. Kristallar yana ko'pgina boshqa sohalarda ham ishlatiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Қаҳҳорова Х., Мухамедова С., Ўзбек тили. Дарслик, Т., 2003.
2. Mirzayev I., Boltaboyev M., О‘zbek tili. Darslik. Т., А.Qodirov nomidagi xalq merosi nashri, 1999.
3. Asqarova M. Yunusov N. Yo‘ldoshev M. Muxamedova D., О‘zbek tili praktikumi. О‘quv qo‘llanma, Т., “Iqt-moliya”, 2006.
4. Исмоилов А. Лафасов Ў., Ўзбек тили. Т., Ўзбекистон, 2002.
5. Azizxonova Yu. Tolipova R., О‘zbek tili amaliy kursi. Т., “OFSET-PRJINT” 1999.
6. Аҳмедова Г., Каримжонова В., Ўзбек тили. Ўқув қўлланма, Т., 2001

MUNDARIJA

Kirish	3-bet
1-dars	4-bet
2-dars	6-bet
3-dars	10-bet
4-dars	14-bet
5-dars	16-bet
6-dars	21-bet
7-dars	24-bet
8-dars	26-bet
9-dars	30-bet
10-dars	33-bet
11-dars	38-bet
12-dars	41-bet
13-dars	47-bet
14-dars	51-bet
15-dars	56-bet
16-dars	60-bet
18-dars	63-bet
19-dars	66-bet
20-dars	73-bet
21-dars	76-bet
22-dars	79-bet
23-dars	82-bet
24-dars	87-bet
25-dars	91-bet
26-dars	94-bet
27-dars	98-bet
28-dars	102-bet
29-dars	105-bet
30-dars	110-bet
31-dars	112-bet
32-dars	118-bet
O'qish uchun qo'shimcha materiallar	121-bet
O'zbek ma'naviyati yulduzlari	122-bet
O'zbek xalq maqollari	132-bet
Turli mutaxassisliklar uchun matnlar	133-bet
Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati	142-bet